

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛУК'ЯНЧУК ОЛЬГА ВІКТОРІВНА

УДК 340.12:340.132

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

081 – Право

08 – Право

подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Лук'янчук

Науковий керівник –
ДУДЧЕНКО Валентина Віталіївна,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Одеса – 2024

АНОТАЦІЯ

Лук'янчук О. В. Правова інтерпретація: загальнотеоретичне дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (галузь знань 08 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2024.

Дисертацію присвячено загальнотеоретичному дослідженню правової інтерпретації, що має важливе значення для реалізації значної кількості правових реформ, спрямованих на вдосконалення правового регулювання. Правова інтерпретація дозволяє адаптувати правову систему та забезпечити формування дієвого реагування на численні економічні, політичні та соціальні виклики, що стоять сьогодні перед державою.

Вплив цифровізації та розвиток технологій вимагає нових підходів як до здійснення правової інтерпретації, так і до її розуміння в цілому. Поняття «інтерпретація права» часто використовують взаємозаміно з поняттям «правова інтерпретація», проте вони не є тотожними, хоча й пов'язані з розумінням та роз'ясненням правових приписів.

Доведено, що правова інтерпретація є вужчою за змістом ніж інтерпретація права. Важливу роль при цьому відіграє рівень правової свідомості. Інтерпретація права охоплює практичну, наукову, компетентну та навіть буденну інтерпретацію правових положень. Натомість, правова інтерпретація здійснюється виключно особами, які є носіями професійної та наукової правосвідомості. Іншими словами, така інтерпретація включає в себе тільки практичну та наукову інтерпретацію. Відповідно, суб'єктами інтерпретації права можуть бути будь-які особи, в тому числі й носії буденної правосвідомості.

У дисертаційному дослідженні розкривається методологічний концепт інтерпретації права у зв'язку з тим, що саме це поняття є більш всеохоплюючим, що дозволяє освітити загальні принципи та підходи до

інтерпретації, здійснити фундаментальний огляд та охопити тривалий історичний період її розвитку. Проаналізовано еволюцію наукових поглядів розуміння сутності поняття «інтерпретація права». Вбачається, що правники здавна намагалися оволодіти інструментарієм інтерпретації, оскільки вміння коректно інтерпретувати юридичні акти свідчать про високий рівень професійності юриста.

Встановлено особливості співвідношення інтерпретації права з юридичною герменевтикою. Герменевтична ідея пронизує інтерпретацію права й допомагає встановити значення правових приписів. Акцентується увага на тому, що сучасна юридична герменевтика є філософсько-логічною основою правової інтерпретації, оскільки постає ключовим інструментом для розуміння правових текстів та інших матеріалів, пов'язаних з правом. Юридична герменевтика допомагає підходити з креативністю до змісту правових текстів, а також знаходити вихід із складних юридичних справ.

Визначаються методологічні підходи, принципи та методи загальнотеоретичного дослідження правової інтерпретації. Висвітлено правову інтерпретацію як феномен соціальної дійсності, а саме його доктринальний та діяльнісний аспекти. Враховуючи те, що правова діяльність класифікується на юридичну діяльність та юридично значущу діяльність осіб, які володіють компетентною правосвідомістю, правова інтерпретація представлена як вид юридичної діяльності; інтерпретація права – як юридично значуща діяльність.

Запропоновано поняття правової інтерпретації та визначено наступні типи правової інтерпретації: персональна – така, що здійснюється в індивідуально-разовому порядку компетентним суб'єктом у формі окремих процедур та юрисдикційна – така, що здійснюється на постійній основі, в межах спеціальних повноважень певного органу, у процесуальній формі.

Правова інтерпретація класифікується на публічну – здійснюється державними органами та іншими уповноваженими суб'єктами та приватну –

здійснюється індивідуальними особами (юристами), прикладом адвокатами, науковцями і т. д.

Публічна правова інтерпретація включає в себе законодавчу та судову інтерпретації. Необхідність у законодавчій інтерпретації виникає у випадку невизначеності або суперечності в законодавстві, і здійснюється задля зрозумілості та однозначності в тому, як той чи інший законодавчий акт має бути застосований у процесі його реалізації. Судова інтерпретація здійснюється під час судових проваджень з метою вирішення правових спорів. Водночас між законодавчою та судовою інтерпретаціями існує певна взаємодія, що сприяє ефективній адаптації правової системи до нових викликів та змін у суспільних відносинах. Так, з одного боку законодавча інтерпретація встановлює загальні рамки, рекомендації, в межах яких діють суди. Судова інтерпретація, у свою чергу, може впливати на розуміння та застосування законодавства, іноді навіть спонукаючи законодавчий орган влади до змін або уточнення законодавчої бази.

Приділяється увага визначенню ролі конфлікту інтерпретацій у правовому регулюванні, що вказує на неоднозначність у формулюванні законодавчих положень. Це, у свою чергу, стимулює орган законодавчої ініціативи до внесення змін у правові акти, залучає увагу громадськості та експертів різних галузей, що сприяє формуванню судової практики та обранню кращих і більш сучасних інтерпретаційних рішень. Встановлено, що вибір способу правової інтерпретації та технологія її здійснення впливає на її кінцевий результат, а отже на права і свободи людини і громадянина.

Визначено, що правова інтерпретація здійснює вплив на забезпечення наступності та послідовності законодавчої діяльності. Законотворчість повинна бути результативною, щоб забезпечити нормальне функціонування держави та уникнути правового вакууму, який може спостерігатися в різних галузях. Підкреслюється, що ми маємо відходити від пострадянського підходу та розвивати законодавчу інтерпретацію з урахуванням сучасних тенденцій і цінностей.

Саме тому, з метою підвищення якості законодавства, слід приділяти належну увагу приватно-правовій інтерпретації, суб'єкти здійснення якої інтерпретують правові акти, маючи перед собою завдання забезпечити їх правильне і відповідне застосування до певної ситуації. Для громадян, які звертаються до юристів за роз'ясненням законодавства, така інтерпретація має ґрунтовне значення, хоча й має рекомендаційний та неофіційний характер.

Науковці, у свою чергу, здійснюють дослідження та створюють експертні висновки, які часто містять теорії, концепції та ідеї, що можуть бути корисними для практики офіційної законодавчої інтерпретації. Відтак, з'ясування та роз'яснення змісту правових норм, які здійснюються носіями наукової та професійної правосвідомості уможливорює використання наявного правового фундаменту для юридичного прогнозування, планування цілей і обсягу наступних законів.

У дисертаційному дослідженні визначаються праксеологічні грані правової інтерпретації, де вагоме значення мають юридичні технології її здійснення. Розкривається класичний методологічний інструментарій правової інтерпретації та обґрунтовується, що до юридичних технологій правової інтерпретації слід відносити: технології пізнання природи правового акту, технології визначення валідності правового акту, технології визначення протиріччя між формою і змістом правового акту, технології роз'яснення акту, який підлягає інтерпретації.

Враховуючи тенденції діджиталізації в цій сфері, аргументується доцільність використання штучного інтелекту. Встановлено поняття тлумачення права штучним інтелектом як діджиталізованого різновиду персонального буденного тлумачення, що відіграє важливу допоміжну роль у процесах здійснення правової інтерпретації.

Акцентується увага на важливості детальної перевірки результатів роботи штучного інтелекту людиною-професіоналом відповідно до завдань чи запитів, які ставились перед ним. Враховуючи зазначене, суб'єкти здійснення

правової інтерпретації мають володіти відповідними навичками, що свідчитимуть про їх високий рівень правосвідомості та професіоналізм.

У зв'язку з цим, проаналізовано вимоги, яким мають відповідати суб'єкти здійснення правової інтерпретації, які діляться на основні (Hard Skills) – наявність вищої юридичної освіти, знання законодавства та судової практики, що відноситься до відповідної сфери права, аналітичні навички та додаткові (Soft Skills) – комунікаційні навички та креативне мислення.

Встановлено, що загальний висновок, до якого приходять суб'єкт здійснення правової інтерпретації в процесі з'ясування та роз'яснення норми права, залежить від типу праворозуміння, якого він дотримується та критеріїв істинності пануючої парадигми. Правова інтерпретація включає в себе глибоку мисленнєву діяльність, а тому важливу роль відіграють такі категорії як: рівень правосвідомості, правова культура, правова підготовка та практичний досвід.

При визначенні сутності та меж правової інтерпретації в традиціях окремих правових систем вагоме значення надається принципу верховенства права, який знаходить своє уособлення в різних правових традиціях, оскільки однією з складових цього принципу є забезпечення прав і свобод людини. Відносно меж правової інтерпретації в західній та східній правових традиціях зазначається, що є специфічні особливості, які визначають підходи до пізнання та інтерпретації права. Загалом, правова інтерпретація динамічно розвивається під впливом соціальних, економічних та політичних чинників. Вона створює основу для ефективного регулювання суспільних правовідносин та відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності та розвитку правової системи.

Ключові слова: законодавство, законодавча інтерпретація, інтерпретація права, норма права, право, правова інтерпретація, правова культура, правова система, правозастосування, праворозуміння, судова інтерпретація, юридична герменевтика, юридична діяльність, юридична доктрина, юридична технологія.

ABSTRACT

Lukianchuk O. V. Legal interpretation: general theoretical research. – Qualifying scientific work as manuscript copyright.

Thesis for a Doctor's of Philosophy degree by specialty 081 – Law (field of knowledge 08 - Law). – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2024.

The dissertation is devoted to the general theoretical study of legal interpretation, which is important for the implementation of a significant number of legal reforms aimed at improving legal regulation. Legal interpretation allows adapting the legal system and ensuring the formation of an effective response to the numerous economic, political and social challenges facing the state today.

The impact of digitization and the development of technologies requires new approaches both to the implementation of legal interpretation and to its understanding as a whole. The concept of «interpretation of law» is often used interchangeably with the concept of «legal interpretation», but they are not identical, although they are associated with understanding and explaining legal prescriptions.

It is proved that the legal interpretation is narrower in content than the interpretation of law. The level of reflection of legal consciousness plays an important role in this regard. Interpretation of law covers practical, scientific, competent and even ordinary interpretation of legal provisions. Instead, the legal interpretation is carried out exclusively by persons who are carriers of professional and scientific legal consciousness. In other words, such an interpretation includes only practical and scientific interpretation. Accordingly, the subjects of the interpretation of law can be any persons, including the carriers of ordinary legal understanding.

The dissertation study reveals the methodological concept of interpretation of law due to the fact that this concept is more comprehensive, which allows to illuminate the general principles and approaches to interpretation, to carry out a fundamental review and to cover a long historical period of its development. The evolution of scientific views of understanding the essence of the concept of «interpretation of law» is analyzed. It is seen that lawyers have long tried to master

the interpretation tools as the ability to correctly interpret legal acts indicates a high level of professionalism of a lawyer.

Features of the relationship between the interpretation of law and legal hermeneutics are established. The hermeneutical idea permeates the interpretation of law and helps to establish the meaning of legal prescriptions. Attention is focused on the fact that modern legal hermeneutics is the philosophical and logical basis of legal interpretation, since it appears to be a key tool for understanding legal texts and other materials related to law. Legal hermeneutics helps to approach with creativity the content of legal texts, as well as find a way out of complex legal cases.

Methodological approaches, principles and methods of general theoretical study of legal interpretation are determined. The legal interpretation is covered as a phenomenon of social reality, namely its doctrinal and activity aspects. Given that legal activity is classified into: legal activity and legally significant activity of persons with competent legal consciousness, legal interpretation is presented as a type of legal activity; the interpretation of law by competent actors – as a legally significant activity.

The concept of legal interpretation is proposed and the following types of legal interpretation are defined: personal – such that is carried out on an individual basis by the competent entity, in the form of separate procedures and jurisdictional – such that is carried out on an ongoing basis, within the special powers of a certain body, in procedural form.

Legal interpretation is classified into public – carried out by state bodies and other authorized entities and private – carried out by individual persons (lawyers) or other non-governmental entities, example lawyers, scientists, etc.

Public legal interpretation includes legislative and judicial interpretation. The need for legislative interpretation arises in the case of uncertainty or contradiction in legislation, and is carried out for the sake of clarity and unambiguity in how a particular legislative act should be applied in the process of its implementation. Judicial interpretation is carried out during court proceedings in order to resolve legal disputes. At the same time, there is a certain interaction between the legislative

and judicial interpretations, which contributes to the effective adaptation of the legal system to new challenges and changes in social relations. So, on the one hand, the legislative interpretation establishes a general framework, recommendations within which the courts operate. Judicial interpretation, in turn, can influence the understanding and application of legislation, sometimes even prompting the legislature to change or clarify the legislative framework.

Attention is paid to determining the role of interpretation conflict in legal regulation, which indicates ambiguity in the formulation of legislative provisions. This, in turn, stimulates the legislative initiative body to amend legal acts, attracts the attention of the public and experts of various industries, which contributes to the formation of judicial practice and the selection of better and more modern interpretation decisions. It is determined that the choice of the method of legal interpretation and the technology of its implementation affects its final result, and therefore on the rights and freedoms of man and citizen.

It is determined that the legal interpretation has an impact on ensuring the continuity and consistency of legislative activity. Lawmaking should be effective in order to ensure the normal functioning of the state and avoid the legal vacuum that can be observed in various sectors. This is especially important during emergencies – epidemics, wars, environmental disasters, etc. It is emphasized that we must depart from the post-Soviet approach and develop legislative interpretation taking into account modern trends and values.

That is why, in order to improve the quality of legislation, due attention should be paid to private legal interpretation, the subjects of which interpret legal acts, having the task to ensure their correct and appropriate application to a particular situation. For citizens who contact to lawyers for clarification of legislation, such an interpretation is of fundamental importance, although it has a recommendatory and unofficial nature.

Scientists, in turn, conduct research and create expert opinions, which often contain theories, concepts and ideas that can be useful for the practice of official legislative interpretation. Therefore, clarification and explanation of the content of

legal norms, which is carried out by carriers of scientific and professional legal consciousness, makes it possible to use the existing legal foundation for legal forecasting, planning of goals and scope of subsequent laws.

This dissertation study reveals the praxeological facets of legal interpretation, where the legal technologies of its implementation are of great importance. The classical methodological tools of legal interpretation are disclosed and it is substantiated that the legal technologies of legal interpretation should include: technologies for knowing the nature of a legal act, technologies for determining the validity of a legal act, technologies for determining the contradiction between the form and content of a legal act, technologies for explaining the act to be interpreted.

Given the trends of digitalization in this area, the expediency of using artificial intelligence is argued. The concept of interpretation of law by artificial intelligence as a digitalized kind of personal everyday interpretation, which plays an important auxiliary role in the processes of legal interpretation, has been established.

Attention is focused on the importance of detailed verification of the results of artificial intelligence by a human professional in accordance with the tasks or requests that were put before it. Taking into account the above, the subjects of legal interpretation should have appropriate skills, which will indicate their high level of legal consciousness and professionalism.

In this regard, the requirements that the subjects of legal interpretation, which are divided into basic (Hard Skills) – the presence of higher legal education, knowledge of legislation and judicial practice related to the relevant field of law, analytical skills and additional (Soft Skills) – communication skills and creative thinking are analyzed.

In addition, the influence of theories of legal understanding on the formation of legal interpretation is characterized. It is established that the general conclusion to which the subject of legal interpretation comes in the process of clarifying and explaining the rule of law depends on the type of understanding that he adheres to and the criteria for the truth of the prevailing paradigm. Legal interpretation includes deep thinking activity, and therefore such categories as: the level of legal

consciousness, legal culture, legal training and practical experience play an important role.

When determining the essence and limits of legal interpretation in the traditions of certain legal systems, significant importance is attached to the principle of the rule of law, which finds its embodiment in various legal traditions, since one of the components of this principle is the provision of human rights and freedoms. Regarding the limits of legal interpretation in the Western and Eastern legal traditions, it is noted that there are specific features that determine approaches to the knowledge and interpretation of law. In general, legal interpretation dynamically develops under the influence of social, economic and political factors. Legal interpretation creates the basis for the regulation of social legal relations and plays an important role in ensuring the stability and development of the legal system.

Key words: legislation, legislative interpretation, interpretation of law, norm of law, law, legal interpretation, legal culture, legal system, law enforcement, legal understanding, judicial interpretation, legal hermeneutics, legal activity, legal doctrine, legal technology.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лук'янчук О. В. Місце та значення герменевтики в процесі інтерпретації права. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 18. С. 56–63. URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2021/18/9.pdf>
2. Лук'янчук О. В. Загальнотеоретичний дискурс проблеми інтерпретації права. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 81–86. URL : <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/76f552fb-c11a-44a1-8aeb-4116d49f91dd/content>
3. Лук'янчук О. В. Методологічні властивості інтерпретації в процесі дослідження сучасного права та держави. *Держава та регіони. Серія: Право* 2023. № 1 (79). С. 17–21. URL : http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2023/2.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

4. Лук'янчук О. В. Герменевтика права: еволюція наукових поглядів. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 93–96.
5. Лук'янчук О. В. Інтерпретація права: генеза та актуалізація. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 118–121.

6. Лук'янчук О. В. Герменевтика права в системі методології дослідження сучасних змін права та держави. *Розвиток сучасного права та держави в юридичній теорії та практиці* : матеріали всеукр. круглого столу онлайн присвяч. 25-річчю Національного Університету «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 25 листоп. 2022 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» ; каф-ра заг. теор. права та держави. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С. 49–54.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВА.....	13
1.1. Методологічні принципи, підходи та методи загальнотеоретичного дослідження правової інтерпретації.....	13
1.2. Еволюція наукових поглядів розуміння сутності поняття «інтерпретація права».....	32
1.3. Інтерпретація права та особливості її співвідношення із юридичною герменевтикою.....	48
РОЗДІЛ 2. ДОКТРИНАЛЬНІ СКЛАДОВІ ПРАВОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.....	68
2.1. Правова інтерпретація як феномен соціальної дійсності: теоретичний та діяльнісний аспекти.....	68
2.2. Вплив теорій праворозуміння на формування правової інтерпретації.....	86
2.3. Сутність та межі правової інтерпретації в традиціях окремих правових систем.....	101
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ГРАНІ ПРАВОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.....	116
3.1. Юридичні технології правової інтерпретації.....	116
3.2. Правова інтерпретація в забезпеченні наступності та послідовності законодавчої діяльності: «законодавча інтерпретація».....	136
3.3. Роль судів у здійсненні правової інтерпретації: «судова інтерпретація».....	152
ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	176
ДОДАТКИ.....	197

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
(Європейська Конвенція з прав людини)

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

КСУ – Конституційний Суд України

НПА – нормативно-правові акти

ОВВ – органи виконавчої влади

СК України – Сімейний кодекс України

США – Сполучені Штати Америки

ЦК України – Цивільний кодекс України

ІІ – штучний інтелект (англ. artificial intelligence, AI)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. До правових засад розвитку сучасної держави відносяться багато факторів, головними з яких є система якісних нормативно-правових актів та ефективна юридична діяльність. В свою чергу, алгоритми застосування норм права, на основі яких відбувається вирішення юридичних справ, засновуються на належному рівні розуміння волевиявлення законотворця, який отримується за результатами правової інтерпретації. Юридична діяльність, по суті, здійснюється у відповідності до такої інтерпретації, яка виступає фундаментом належного забезпечення втілення у життя та захисту прав і інтересів громадян, а також стабільності правопорядку.

В умовах глобальних перетворень, безперервного діалогу та взаємовпливу правових систем правова інтерпретація постає не тільки віддзеркаленням керівних засад та принципів правового регулювання суспільних відносин, але й дієвим інструментом розуміння сутності процедур адаптації законодавства в умовах прийнятого Україною євроінтеграційного курсу розвитку. Змістовна визначеність поняття «правова інтерпретація» робить його досить репрезентативним як модель концептуальних змін у правничій науці. Своєчасна і якісна інтерпретація правових положень є одним із основних напрямів забезпечення ефективності правового регулювання в державі. Правова інтерпретація дозволяє забезпечити консистентне, раціональне і передбачуване застосування законодавства.

Правова інтерпретація як юридична діяльність є складним та багатогранним явищем, яке досліджується наукою загальної теорії права та держави. Але загальнотеоретичного обґрунтування потребують багато питань: що представляє собою сучасна «правова інтерпретація», як вона співвідноситься із поняттями «інтерпретації» та «тлумачення» права, які «юридичні технології» її здійснення слід виділяти. Поряд із цим, не має чіткого розуміння того, як працює правова інтерпретація і яким чином, за

допомогою застосування різних підходів та методів до її здійснення, можна досягнути більш ефективного захисту прав і свобод людини, а також забезпечити правову стабільність і розвиток демократичної держави.

Враховуючи постулати сучасної парадигми методології юриспруденції, особливої актуальності набуває проблема розкриття змістовної багатовимірності правової інтерпретації, яка виходить за рамки традиційних уявлень щодо природи цього поняття, а отже потребує використання новітнього методологічного інструментарію. Поряд із цим, саме поняття «правова інтерпретація» має не просто розкривати основні компоненти та системні зв'язки цього явища, а й відповідати сучасній системі цінностей.

Основою для всебічного обґрунтування предметної сфери дисертації стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців таких як: О. М. Балинської, А. М. Бернюкова, О. В. Білоуса, В. Бреннон, Х-Г. Гадамера, О. О. Гайдуліна, С. Геста, П. Гудріча, С. Д. Гусарєва, Р. Дворкіна, В. В. Дудченко, В. В. Завальнюка, А. В. Званчука, Є. П. Євграфової, Є. О. Зверєва, М. І. Козюбри, Б. В. Малишева, В. С. Маленти, Д. Г. Манька, М. П. Молибоги, Дж. Раза, П. М. Рабіновича, П. Рікера, Ю. М. Оборотова, М. В. Осіпчука, І. Саммута, П. М. Синицина, М. Ф. Целуйка, С. В. Шевчука та ін.

Зазначені вчені зробили вагомий внесок у визначення тлумачення та способів його здійснення, юридичної діяльності, праворозуміння, юридичних технологій та інших фундаментальних понять юридичної науки. Водночас більшість наукових розробок, у тому числі на міжнародному рівні, лише фрагментарно торкаються питань правової інтерпретації як різновиду юридичної діяльності та не відображають особливостей сучасних тенденцій у цій сфері.

Таким чином, необхідність дослідження сутності та технологій правової інтерпретації, недосконалість наявних положень щодо обґрунтування природи цього явища, недостатність наукових розробок із цієї проблематики свідчать про актуальність та затребуваність

загальнотеоретичного дослідження правової інтерпретації, її зв'язок із юридичною практикою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» у контексті теми: «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 р.р. (державний реєстраційний номер 0122U000266), а також у рамках плану науково-дослідницької роботи кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» – «Право і держава ХХІ століття: генезис, сучасність, перспективи» на 2021–2025 р.р. і комплексної цільової теми «Правовий вимір цілісності та децентралізації української держави в умовах євроінтеграції».

Метою дисертаційної роботи є формування сучасної загальнотеоретичної характеристики правової інтерпретації в контексті юридичної діяльності.

Реалізація цієї мети вимагає постановки та вирішення наступних завдань:

визначити методологічні підходи, принципи та методи загальнотеоретичного дослідження правової інтерпретації;

проаналізувати еволюцію наукових поглядів розуміння сутності поняття «інтерпретація права»;

встановити особливості співвідношення інтерпретації права з юридичною герменевтикою;

розкрити доктринальний та діяльнісний аспекти правової інтерпретації як феномену соціальної дійсності;

охарактеризувати вплив теорій праворозуміння на формування правової інтерпретації;

визначити сутність та межі правової інтерпретації в традиціях окремих правових систем;

розкрити юридичні технології правової інтерпретації;

з'ясувати вплив правової інтерпретації в забезпеченні наступності та послідовності законодавчої діяльності: «законодавча інтерпретація»;

охарактеризувати роль судів у здійсненні правової інтерпретації: «судова інтерпретація».

Об'єктом дисертаційного дослідження виступає юридична діяльність як явище правової реальності.

Предметом дисертаційного дослідження є загальнотеоретичний аналіз правової інтерпретації.

Методи дослідження. У даному дослідженні використовувались принципи історизму, об'єктивності, інтерсуб'єктивності та плюралізму. Відтак, принцип історизму дозволив встановити сутність інтерпретації права за умови розгляду особливостей її виникнення, становлення та використання в конкретних історичних умовах; за допомогою принципу об'єктивності визначено, що інтерпретація правових норм повинна проводитися без впливу особистих поглядів, переконань або інших суб'єктивних факторів; принцип інтерсуб'єктивності дозволив висвітлити правову інтерпретацію як юридичну діяльність, яка характеризується взаємодією фахівців різних галузей (суб'єктів здійснення правової інтерпретації) що, в свою чергу, зумовлює вихід носіїв наукової та професійної правосвідомості за межі суб'єктивних поглядів; принцип плюралізму проявляється в різноманітті думок і сформованих уявлень вже при історичному процесі формування інтерпретаційного процесу та має важливе значення для формулювання авторського визначення правової інтерпретації.

Задля виконання поставлених завдань застосовувались міждисциплінарний, синергетичний, герменевтичний, антропологічний, аксіологічний та діяльнісний підходи. Саме діяльнісний підхід постає провідним в аспекті розгляду праксеологічних граней правової інтерпретації. Діяльнісний підхід сприяє прогресивному розвитку правової системи в цілому, оскільки дозволяє враховувати суспільні зміни та потреби людей при здійсненні правової інтерпретації. Відповідно, це робить правове регулювання

більш адаптованим та спрямованим на досягнення справедливого застосування законів у конкретних ситуаціях, особливо, що стосується судових спорів.

Міждисциплінарний підхід має вагоме значення при розкритті правової інтерпретації, оскільки для розкриття предмету дослідження важливими є здобутки лінгвістики, юридичної креативістики, етики, філософії та ін. Синергетичний підхід дозволяє вважати правову інтерпретацію важливим елементом системи правового регулювання - складного, самоорганізованого правового явища. Це, у свою чергу, підкреслює роль та значимість правової інтерпретації в умовах збереження стабільності правопорядку. Герменевтичний підхід допомагає осягнути те, що право і його інтерпретація не є статичними, а завжди змінюються під впливом різноманітних чинників. Аксіологічний підхід дозволив розкрити сучасний комплекс цінностей, завдяки якому вбачається можливим визначити місце і роль правової інтерпретації в удосконаленні правового регулювання. Розгляд правової інтерпретації крізь призму антропологічного підходу акцентує увагу на людиноцентристському праворозумінні, де парадигма людини є центром права і критерієм соціально-правового регулювання.

Застосування зазначених підходів обумовило використання комплексу загальних, загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-юридичних методів: діалектичний метод (дозволив виявити загальні зв'язки та закономірності, що виникають у процесі розвитку правової інтерпретації); формально-логічний метод (дозволив відмежувати інтерпретацію права від суміжних понять); аналіз і синтез (надали змогу розглянути типи та форми здійснення правової інтерпретації); використовуючи індуктивне та дедуктивне міркування, було сформульовано вступну частину та висновки щодо предмету дослідження; прогностичний метод (застосовувався для виявлення шляхів удосконалення правової інтерпретації та формулювання пропозицій щодо запозичення кращих здобутків інших держав у цьому напрямі); інформаційний метод (дозволив прийти до висновку, що інтерпретатор застосовує

пізнавальний потенціал інформаційної діяльності, зокрема й розповсюдження інформації, і є свого роду комунікаційним посередником між джерелом інформації (правотворцем) та його споживачами (прикладом, суб'єктами правореалізаційної діяльності); соціологічний (допомагає оцінити потребу та ефективність правової інтерпретації для тієї чи іншої сфери правового регулювання суспільних відносин), порівняльно-правовий метод (застосовувався при визначенні сутності та меж правової інтерпретації в традиціях окремих правових систем), історико-правовий метод (допоміг дослідити еволюцію наукових поглядів розуміння сутності поняття «інтерпретація права» та вплив теорій праворозуміння на формування правової інтерпретації); метод юридичної герменевтики (уможливлює врахування контексту інтерпретації, який може включати в себе культурні, історичні, соціальні та інші аспекти).

Нормативну основу дослідження становить чинне законодавство України, яке регламентує особливості роз'яснення правових норм. Емпіричну базу дослідження становлять рішення міжнародних та національних судів.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що ця робота є першим монографічним загальнотеоретичним дослідженням правової інтерпретації і конкретизується в одержаних наукових результатах, які виносяться на захист, зокрема:

уперше:

запропоновано поняття правової інтерпретації, під якою слід розуміти вид юридичної діяльності, метою якої є з'ясування та роз'яснення змісту правових норм, що здійснюється виключно носіями наукової та професійної правосвідомості;

визначено такі типи правової інтерпретації, як: персональна – така, що здійснюється в індивідуально-разовому порядку компетентним суб'єктом, у формі окремих процедур та юрисдикційна – така, що здійснюється на постійній основі, у межах спеціальних повноважень певного органу, у процесуальній формі;

встановлено поняття тлумачення права штучним інтелектом, як діджиталізованого різновиду персонального буденного тлумачення, що відіграє важливу допоміжну роль у процесах здійснення правової інтерпретації;

обґрунтовано, що до юридичних технологій правової інтерпретації слід відносити технології пізнання природи правового акту, технології визначення валідності правового акту, технології визначення протиріччя між формою і змістом правового акту, технології роз'яснення акту, який підлягає інтерпретації.

Удосконалено:

класичний методологічний інструментарій до здійснення правової інтерпретації. Відтак, пропонується використання штучного інтелекту, що може грати виключно допоміжну роль. Важливим є забезпечення належного рівня перевірки результатів його роботи людиною-професіоналом, адже тільки носій професійної та наукової правосвідомості здатен надати правову оцінку результатів роботи штучного інтелекту відповідно до завдань чи запитів, які ставились перед ним;

підходи до вимог, яким мають відповідати суб'єкти здійснення правової інтерпретації, які діляться на основні (Hard Skills) – наявність вищої юридичної освіти, знання законодавства та судової практики, що відноситься до відповідної сфери права, аналітичні навички та додаткові (Soft Skills) – комунікаційні навички та креативне мислення;

підходи до визначення ролі конфлікту інтерпретацій у правовому регулюванні, які вказують на неоднозначність у формулюванні законодавчих положень, що стимулює орган законодавчої ініціативи до розгляду та внесення змін у правові акти, сприяє формуванню судової практики, яка здатна стати «основою» при вирішенні подібних справ у майбутньому, залучає увагу громадськості та експертів різних галузей, що сприяє обранню кращих і більш сучасних інтерпретаційних рішень.

Набули подальшого розвитку:

вихідні засади розуміння правової інтерпретації в процесі розвитку теорій праворозуміння, які визначають підходи до інтерпретації правових норм, а отже мають вагоме значення для юридичної практики, створюючи основу для судових рішень, адвокатської роботи та законодавчих ініціатив. При цьому здійснюється також вплив на процес формування навичок, які слід використовувати для інтерпретації правових приписів та їх застосування до конкретних ситуацій;

висновки щодо ролі судів у здійсненні правової інтерпретації в процесі розгляду справ, які відіграють ключову роль при прийнятті рішень. Відповідно вибір способу правової інтерпретації та технології її здійснення впливає на її кінцевий результат, а отже на права і свободи людини і громадянина. Судова інтерпретація, яка ґрунтується на здоровому глузді, є одним із способів забезпечення панування правовідповідності та справедливості;

положення щодо правової інтерпретації в забезпеченні наступності та послідовності законодавчої діяльності, відтак з'ясування та роз'яснення змісту правових норм, що здійснюється носіями наукової та професійної правосвідомості уможлиблює використання наявного правового фундаменту для юридичного прогнозування, планування цілей і обсягу наступних законів з врахуванням сучасних цінностей, що важливо для стабілізації правової системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані висновки дослідження можуть використовуватися *в науково-дослідній сфері* для подальшого поглиблення знань щодо сутності правової інтерпретації як різновиду юридичної діяльності; *правозастосуванні* – при інтерпретації правових актів, з урахуванням юридичних технологій здійснення правової інтерпретації; *навчальному процесі* – при проведенні занять із навчальних дисциплін: «Загальнотеоретична юриспруденція», «Порівняльне правознавство», «Методологія юриспруденції», а також у процесі підготовки навчальної та навчально-методичної літератури із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, результати розроблення проблеми, здобуті узагальнення і висновки обговорено на засіданнях кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» та оприлюднено на: Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); всеукраїнському круглому столі «Розвиток сучасного права та держави в юридичній теорії та практиці» (м. Одеса, 25 листопада 2022 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації знайшли своє відображення в 3 статтях, опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях України з юридичних наук, а також у 3 тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях та всеукраїнському круглому столі.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, поділених на 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 198 сторінок, з яких основний текст – 175 сторінок, список використаних джерел складає 195 найменувань (що розміщено на 21 сторінці), додатки (1 додаток – на 2 сторінках).

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВА

1.1. Методологічні принципи, підходи та методи загальнотеоретичного дослідження правової інтерпретації

Сучасний стан наукового дослідження правоінтерпретаційного процесу актуалізує питання комплексного дослідження правової інтерпретації як явища, що функціонує в умовах перехідного, трансформаційного правового розвитку.

Враховуючи стрімкий розвиток науки, досвід попереднього наукового пізнання та необхідність осмислення нових соціально-правових реалій бачиться, що методологічні та понятійні механізми правничого знання є найважливішими чинниками прогресу та трансформації державних і правових явищ. Сучасні виклики та соціальні потреби актуалізують теоретичні та практичні рекомендації, які сприяють зміцненню довіри до правової системи та підвищенню рівня правової культури.

З розвитком науки та методологічних підходів наукового пізнання акумулюються знання щодо розуміння права, які можна узагальнити та систематизувати. Результати цієї систематизації постають основою для комплексного теоретичного дослідження та є універсальним науковим засобом, який спрямований на практичне застосування в сфері правового регулювання. В цьому аспекті методологія правничого знання представляє собою об'єкт спеціального аналізу, адже суттєві перетворення науки подекуди призводять до радикальних змін наукових парадигм. Такий аналіз спрямований на виявлення закономірностей формування та вдосконалення методологічних інструментів при дослідженні. Окрім того, він відіграє ключову роль у розвитку пізнавального процесу, виступає внутрішнім елементом його оптимізації задля ефективної реалізації у фундаментальному та прикладному аспектах розвитку правової науки.

У попередніх дослідженнях нами відмічалось: «Методологія юридичної науки не є чимось принципово відмінним та відокремленим від наукової методології загалом. Як різновид останньої вона підпорядковується загальним закономірностям розвитку методологічного знання. Тому на неї повністю поширюються положення про структуру та рівні методологічного аналізу, їх взаємозв'язок та взаємопроникнення. Водночас це не позбавляє методологію загальної теорії права та держави специфічних особливостей, що визначаються специфікою їх предмета та функцій, а також цілей державно-правового пізнання» [74, с. 52].

Загалом, методологію права визначають як систему принципів, алгоритмів організації та структурування теоретико-пізнавальної діяльності в галузі вивчення державно-правової реальності, а також правову доктрину про цю систему. У цілому, таке достатньо загальне визначення, вказує на те, що структура методології науки про право та державу є складним системним утворенням. Методологія юриспруденції, не характеризується відокремленістю, ізолюваністю, навпаки, ця наукова дисципліна внутрішньо іманентна юридичній науці і представляє невід'ємну частину її теорії. Беззаперечним є те, що загальнотеоретична юриспруденція виконує базову функцію в системі юридичних наук. Галузеві правові науки мають свої методологічні складові, які визначаються особливістю їх об'єкту та предмету дослідження.

Водночас, системне уявлення є лише одним із засобів системного підходу. Більшість характеристик предмету інтересів юриста, в принципі, не можна визначити інакше, окрім як через попереднє вивчення цих предметів з точки зору системи. Прикладом, юрист застосовуючи свідоме та підсвідоме уявлення про систему, відповідає на питання про завершеність системи права. Для нього представляє інтерес, чи здатна правова система зберігати свої елементи при певних змінах у структурі, наскільки вона має залежність від різноманітних зовнішніх факторів, чи характеризується така система стабільністю, чи допускається до неї приєднання нових елементів тощо. Це, в

свою чергу, якісно визначає характеристики, без яких не уявляється можливим розкрити системні закономірності. Так, за М. С. Кельманом та О. Г. Мурашиним: «Закономірність – це внутрішній і необхідний зв'язок між кількома суспільними явищами. Виявити закономірності – значить виявити суть даного явища чи процесу, закони розвитку держави і права, причини і наслідки тощо... Закономірності, властивості розвиваються, не залишаються незмінними, на кожному відрізку часу постають у новому вигляді, тому й зміст понять (категорій) також розвивається (в залежності від того, як наукова думка відображає хід розвитку об'єктивної реальності)» [55, с.13].

Враховуючи досвід попередніх років, можна стверджувати, що підвищити рівень значимості юриспруденції можливо не за рахунок ігнорування (свідомо чи несвідомо) плюралізму суспільно-політичних та правових поглядів та течій, а за допомогою їх глибокого та всебічного вивчення. Важливим є урахування традицій вітчизняної та світової класичної науки, гармонійна рецепція зарубіжного досвіду задля подальшого вдосконалення теоретико-правової методології, інтегрований підхід до розв'язання проблем взаємозв'язку особистості та громадянського суспільства, правового регулювання та правової культури.

М. В. Костицький слушно відмічає: «Цікавим і показовим є факт, що європейські й всі західні юристи (особливо науковці) не дуже переймаються проблемами методології (як і проблемами філософсько-правовими взагалі). Вбачається, що це зумовлено прагматизмом західної культури взагалі та юридичної зокрема. Тим не менш накопичений західними юриспруденціями досвід і знання (та особливо результати юридичної практики) потребують теоретичного переосмислення й узагальнення. Тому і прослідковується зростання інтересу юристів до філософських та теоретико-правових досліджень» [62, с. 106].

Для сучасної методології юриспруденції характерним є застосування таких інструментів як: герменевтичний, лінгвістичний та семантичний аналіз, особливо, що стосується процесу інтерпретації правових текстів, вирішення

завдань тлумачення різноманітних юридичних справ, що виникають у правозастосовній практиці.

У цьому аспекті виправданим є і те, що зростає особливий інтерес до концептуального рівня методології юриспруденції, оскільки з її допомогою можливе вивчення взаємозв'язку між юридичною теорією та юридичною практикою. Акцентується увага на конкретних питаннях стосовно того, як теорія може бути незалежною від практики та водночас інформувати її, як методологія може зайняти подібну позицію щодо теорії, як практична юриспруденція впливає на розвиток зазначених аспектів.

Розкриття предмета дослідження планується здійснити в дусі постмодерністської методології юридичної науки. Окрім того, акцентуючи увагу на сучасних тенденціях юриспруденції як науки, вважаємо, саме інтегративний тип праворозуміння є найбільш доцільним у контексті нашого дослідження. З його допомогою можливо розкрити сутність правової інтерпретації, не залишаючи повз позитивістське, природне та соціологічне розуміння права (що детально розкривається в підрозділі 2.2).

Далі, необхідним вбачається охарактеризувати ті методологічні складові, які використовувалися в ході вивчення правової інтерпретації як феномену соціальної дійсності. Враховуючи те, що в контексті цього дослідження, поняття методології розглядається як система принципів, підходів і методів, які використовуються задля загальнотеоретичного аналізу правової інтерпретації, пропонуємо розпочати саме з характеристики принципів.

У науковій літературі відмічається: «Принцип (лат. *prīncipiū*, фр. *prīncipe* – основа, начало) — основне вихідне положення теорії, вчення, науки, світогляду; центральне поняття, визначальна ідея, що поширюється на всі явища знань у галузі, де цей принцип абстрагований. Виражаючи найсуттєвіші її положення, принцип відрізняється значущістю, імперативністю та універсальністю» [139].

У даному дослідженні використовувались окремі принципи як класичної так і постнекласичної методології, що дозволило кристалізувати інтерсуб'єктивні характеристики правової інтерпретації.

Вважаємо, що принцип історизму є першим базовим принципом, з якого слід починати дослідження. Історизм, ґрунтуючись на інтенсивному та всеохоплюючому усвідомленні змін із часом, кидає виклик більшості сучасних досліджень, в основі яких суто позитивістські підходи. Це, у свою чергу, провокує розширення меж праворозуміння дослідника та надає об'єктивного характеру самому дослідженню.

Систематизовані данні щодо генези інтерпретації права, як історичного явища, дозволяють відобразити всю повноту його правової та соціальної природи. Окрім того, принцип історизму допомагає розкривати причинно-наслідкові зв'язки в тих чи інших соціально значущих правових приписах. Відтак, сутність інтерпретації можна встановити за умови розгляду особливостей її виникнення, становлення та використання в конкретних історичних умовах, а також розглянути еволюцію наукових поглядів розуміння сутності поняття «інтерпретація права» (підрозділи 1.2., 2.2).

Задля того, щоб виявити роль та значення правової інтерпретації в системі правового регулювання використовувався принцип об'єктивності.

Професорка О. М. Рубанець слушно зазначає: «Методологічний принцип об'єктивності визначає незалежність від суб'єкта знання (емпіричного, теоретичного та методологічного), отриманого внаслідок пізнавальних дій та виконання пізнавальних процедур. Його виконання забезпечується застосуванням у внутрішньому вимірі виробництва знання загальнологічних методів (абстракції, ідеалізації, порівняння, аналізу, синтезу, індукції, дедукції) та принципів (причинності, інваріантності, симетрії, відповідності, спостережуваності та ін.). Їх застосування є умовами об'єктивності. А сама об'єктивність розглядається як відповідність знання об'єкту дослідження, що забезпечується застосуванням стандартних процедур. Методологічний зміст об'єктивності реалізується у науковому пізнанні на основі принципів

причинності, інваріантності, збереження, симетрії та спостережуваності» [126, с. 136].

Тож, саме за допомогою об'єктивності, яка, у свою чергу, ґрунтується на зазначених принципах і загальнологічних методах маємо на меті досягти розуміння правової інтерпретації як загальнотеоретичної категорії та характеру взаємозв'язку між її невід'ємними елементами: об'єкта, предмета, суб'єкта, інтерпретаційного інструментарію, тощо (підрозділ 2.1).

У науковій літературі відмічається, що правовий об'єктивізм є історико-правовим підґрунтям інтерсуб'єктивізму, який означає, що сенс права розкривається крізь призму комунікації, завдяки взаємодії між різними суб'єктами, а не в свідомості окремого індивіда. Інтерсуб'єктивізм забезпечує подолання характерного для класичної філософії права протистояння об'єкта і суб'єкта, буття і свідомості, та спрямовує до урахування об'єктивних умов та ідеї права у процесі створення і застосування законів. Відтак, в контексті дослідження правової інтерпретації зазначений принцип набуває особливого значення.

Правову інтерпретацію можна розглядати як результат певної пізнавальної операції, при здійсненні якої, носії наукової та професійної правосвідомості взаємодіють з «іншим», прикладом, з лінгвістами, з науковими колективами тощо. Відбувається також взаємодія «суб'єкта» з «об'єктом» в процесі пізнання правових приписів, ідей, які втілює правотворець.

Окрім того, ключовим аспектом дослідження є правосвідомість суб'єктів здійснення правової інтерпретації. Як відомо, одним із структурних елементів правосвідомості є правова ідеологія, що, в свою чергу включає правові ідеї, теорії, переконання, тобто усвідомлене осмислення правової реальності.

Інтерсуб'єктивна парадигма мислення суб'єкта здійснення правової інтерпретації відображає сучасні тенденції наукових досліджень, оскільки відбувається процес виходу за межі суб'єктивних поглядів, зосередження на

різноманітних ідеях, підходах та методах, що дозволяє виділити особливі аспекти правової інтерпретації.

Наступним, і не менш важливим, принципом до предмета дослідження постає принцип плюралізму, оскільки, для вивчення правової інтерпретації, необхідним вбачається застосування різноманітних підходів, методів та концепцій задля того, щоб отримати всебічне розуміння досліджуваного нами правового явища і перспектив його розвитку.

На думку К. В. Горобця: «...плюралізм постає як метапринцип і його можна сформулювати двома способами: плюралізм – це можливість побудови однієї і тієї ж системи на основі різних концептів»; або «плюралізм – це можливість побудови різних систем на основі одного концепту...». Далі, автор приходить до висновку: «...два взаємодоповнюваних розуміння плюралізму можуть використовуватися при поясненні плюралістичної природи права незалежно від типу праворозуміння, що, як видається, надає йому право вважатися дійсно науковим принципом» [25].

У контексті нашого дослідження плюралізм проявляється в різноманітті думок і сформованих уявлень вже при історичному процесі формування інтерпретаційного процесу та має важливе значення для формулювання авторського визначення правової інтерпретації. Окрім того, правова інтерпретація розглядається під впливом різних теорій праворозуміння (підрозділ 2.2) та в традиціях окремих правових систем (підрозділ 2.3).

Зазначені вище принципи представляють собою основу для обрання наукових підходів при проведенні наукового пошуку. Вважаємо, що без застосування сучасних теоретико-методологічних підходів до вивчення правової інтерпретації, дослідження не може мати актуальні та об'єктивні висновки, які б враховували сучасні тенденції розвитку юридичної науки.

Відтак, за І. А. Сердюком, методологічний підхід пропонується розуміти як: «єдність філософського (світоглядного), теоретичного і методологічного знання, що постулює загальну стратегію дослідження; відбір досліджуваних

фактів та інтерпретацію його результатів і, з урахуванням визначеного ракурсу досліджуваного об'єкта, різняться за своїм змістом» [129, с. 57].

Для досягнення мети дослідження використовуватимемо міждисциплінарний, синергетичний, герменевтичний, аксіологічний, антропологічний та діяльнісний підходи.

У сучасній постмодерністській методології юридичної науки одним з основних підходів є міждисциплінарний підхід, за яким враховуються складна організованість і висока інтегрованість сучасної юридичної науки. Це означає як мінімум, що конструювання правових понять відбувається із залученням понять і категорій інших наук (філософії, соціології, політології, психології, лінгвістики, інформатики і т.д.). Варто погодитись з А. М. Колотом, який наголошує: «Принципово важливо, що міждисциплінарний підхід, міждисциплінарна практика наукових досліджень передбачають використання потенціалу наявних концепцій, теорій, доктрин, які дотепер сформовані зусиллями науковців різних галузей знань. Синтез різних теоретичних конструкцій має сприяти пошуку істини, здобуттю нового теоретичного знання, подоланню суперечностей, які в координатах надспеціалізації виявляються нерозв'язаними» [56].

Наведемо декілька прикладів міждисциплінарного зв'язку, який має вагоме значення при розкритті правової інтерпретації. Так, у даному дослідженні важливими є здобутки лінгвістики, оскільки використані поняття потребують роз'яснення й обґрунтування за допомогою мови права, а саме: «правова інтерпретація», «законодавча інтерпретація», «судова інтерпретація» тощо.

Простежуються зв'язок із надбаннями юридичної креативістики, яка, як зазначає Д. Г. Манько: «...вивчає загальні явища правової реальності, а саме: питання створення, інтерпретації, впорядкування та втілення в життя правових актів» [89, с. 8]. Тож, враховуючи те, що юридична креативістика націлена на вивчення не тільки процесу створення правових актів, але й на технології юридичної діяльності з їх тлумачення, корисним бачиться використання

креативних методів при дослідженні формування інтерпретаційних навиків у контексті розгляду діяльнісного аспекту правової інтерпретації як феномену соціальної дійсності (підрозділ 2.1).

Беззаперечним є зв'язок між правом і етикою. Право, як відомо, є етичним феноменом. В. В. Дудченко зазначає, що праву і моралі властива спільно риса – нормативний характер обох, оскільки вони разом визначають правила поведінки, а не описують факти як в науці [31, с. 131]. Етичний елемент завжди іманентний праву і є необхідною передумовою і критерієм його тлумачення. Це означає, що розвинута теорія права має бути герменевтичною [32, с. 328].

Справедливість – вища категорія людської свідомості та підсвідомості, яка постає однією з найважливіших категорій етики та права. Справедливість за етичним вченням визначається у вчинках людини, у її помислах та діях. Вважаємо, що в процесі здійснення правової інтерпретації, цей міждисциплінарний зв'язок впливає на розуміння правових норм, де повинен враховуватись і моральний аспект права.

Існує міждисциплінарний зв'язок ще і з професійною етикою, відповідно до основних постулат якої професіонал не може виконувати свої обов'язки безвідповідально. У цьому аспекті інтерес представляє суб'єкт здійснення інтерпретації, який, окрім професіональних якостей, має бути по-справжньому людським, адже процес завжди впливає на результат. Загальновідомо, що юрист здатен вплинути на подальшу долю людини, і вкрай важливо, щоб такий вплив був позитивним. При належному відношенні до своїх обов'язків правоінтерпретаційні висновки набувають зовсім іншої якості, ніж при недбалому ставленні.

Безумовно, не залишає осторонь категорію справедливості філософська наука. Застосування аксіологічного, герменевтичного, антропологічного підходів та загальних методів пізнання до предмета дослідження доводять, що такі складові філософії права як правова онтологія, правова аксіологія, правова

антропологія, правова логіка, правова герменевтика мають ґрунтовне значення при дослідженні правової інтерпретації.

Нарешті, враховуючи сучасну тенденцію міждисциплінарності та потребу в постійній модернізації методологічного інструментарію юридичної науки, ми обираємо синергетичний підхід.

О. М. Петрук, Н. Г. Виговська у своєму дослідженні приділяють увагу системному та синергетичному підходам та зазначають: «Синергетичний підхід – це більш високий рівень методології дослідження, ніж системний підхід, що потребує максимально можливого врахування всіх аспектів проблеми в їх взаємозв'язку та цілісності, виділення головного та істотного, визначення характеру зв'язків між аспектами, властивостями та характеристиками. Синергетика – це напрям міждисциплінарних досліджень, об'єкти якого – процеси самоорганізації у відкритих системах» [99].

Вважаємо, що даний підхід допоможе розкрити зміст інтерпретаційної практики, що містить певні його складові, властивості та елементи. Загалом цей зміст складається з інтерпретаційної діяльності і сформованого на основі цієї діяльності досвіду (підрозділ 2.1). Синергетичний підхід дозволяє вважати правову інтерпретацію важливим елементом системи правового регулювання – складного, самоорганізованого правового явища. Це, у свою чергу, підкреслює роль та значимість правової інтерпретації в умовах збереження стабільності правопорядку.

Окрім того, у дослідженні розглядається сутність та межі правової інтерпретації в традиціях окремих правових систем, які на сьогодні є відкритими, динамічними та самоорганізованими (підрозділ 2.3). Це означає також і те, що на підставі синергетичного підходу можна забезпечити точність виділення змістовних елементів правової інтерпретації та дослідити взаємозв'язок між ними, врахувавши вплив зовнішніх факторів, які діють у межах відповідної правової традиції. Таким чином, системне уявлення тут постає засобом синергетичного підходу.

Продовжуючи розгляд дослідницьких підходів, очевидним є те, що один із основних підходів – герменевтичний. Герменевтичний підхід як «сучасний вияв метафізики» сприяє пізнанню предмета дослідження шляхом з'ясування й роз'яснення правових норм, розміщених у юридичних текстах. За допомогою герменевтичного підходу та юридичної герменевтики в цілому (якій присвячено окремий підрозділ – 1.3.) ми приходимо до висновку, що інтерпретація права стосується різноманітних юридичних норм, які містяться як в нормативно-правових актах, так і в актах індивідуальної дії. Окрім того, ми інтерпретуємо наукові праці вчених, судову практику та законодавчі акти, які стосуються предмету дослідження.

Таким чином, герменевтичний підхід дозволяє зрозуміти, що право і його інтерпретація не є статичними, а завжди змінюються відповідно до змін у суспільстві, технологічного прогресу та інших чинників.

Не можливо оминати аксіологічний (ціннісний) підхід до дослідження правової інтерпретації. Аксіологічний підхід дозволить розкрити сучасний комплекс цінностей, завдяки якому вбачається можливим визначити місце і роль правової інтерпретації в удосконаленні правового регулювання.

У науковій літературі слушно відмічається, що цінності — це наші ідеали щодо того, що є правильним, а що неправильним і до чого потрібно прагнути. Вони дають нам вказівки щодо правильної поведінки [188].

Розгляд аксіологічного підходу до правової інтерпретації допоможе поліпшити правоінтерпретаційну діяльність та наблизитися до розуміння правового ідеалу в тлумаченні з урахуванням ціннісних орієнтирів, які лежать в основі права. При здійсненні правової інтерпретації шукають смисл, який і є цінністю в інтерпретації і суб'єкт її здійснення відповідальний за збереження і донесення цієї цінності до суспільства.

Наступний застосовуваний нами підхід – антропологічний, який є визначальним для більшості досліджень правового характеру. Право завжди тісно пов'язане з людськими потребами, правами, інтересами та цінностями. Тільки за допомогою антропологічного підходу до правових досліджень

бачиться можливим створення справедливого та гуманного нормативно-правового регулювання та інтерпретації юридичних актів з позицій верховенства права.

Окрім того, «Право неможливо розглядати окремо від людини, тобто сутність права нерозривно пов'язана з фундаментальними засадами людського життя та співжиття» [2, с. 5].

В. В. Завальнюк слушно зазначає: «Антропологічний підхід може бути корисний для подолання етноцентристського погляду на соціальний розвиток людини і суспільства, його використання є необхідною передумовою налагодження зв'язків між цивілізаціями, правовими системами, державами і людьми, що представляють різні правові культури. Антропологічні знання є значною цінністю для сучасного механізму дії права, оскільки антропологія виступає певним ядром раціоналізації та ідеологізації культури. Юридична антропологія є продуктом діяльності людини, оскільки надає можливість вивчити певні суспільні процеси і впливати на них, а також використовувати її потенціал у формуванні правової реальності» [42, с. 312].

Даний підхід дозволяє дослідити здійснення антропологічної інтерпретації правових приписів, які мають бути засновані, перш за все, на гуманістичних принципах. Розгляд правової інтерпретації крізь призму антропологічного підходу акцентує увагу на людиноцентризму праворозумінні, де парадигма людини є центром права і критерієм соціально-правового регулювання. Аксіологічний та антропологічний підходи не дарма стоять поряд, адже антропологічно-аксіологічний аспект вкрай важливий при здійсненні правоінтерпретаційної діяльності та взагалі у правовій свідомості юриста.

Діяльнісний підхід, в якому міститься злагоджена сукупність методів та прийомів, серед яких метод діяльності, вважається провідним, дозволяє розглянути правову інтерпретацію як окремий вид юридичної діяльності, а також визначити її соціальне значення. Як стверджує Є. В. Білозьоров: «...за допомогою теорії діяльності можна пояснити буття людини зокрема та

соціуму загалом. Діяльність є засобом формування соціуму, його перетворення та зміни, своєрідною формою побудови людської дійсності. Теорія діяльності є гносеологічним засобом пізнання світу людини, який має базуватися на правових засадах. Отже, за допомогою діяльнісного підходу можна розкрити й онтологічні основи правових явищ» [13, с. 17]. За С. Д. Гусаревим: «Діяльнісний підхід у правових дослідженнях може бути також застосований до явищ такого класу, як механізм, апарат держави, реалізація права, законність, правові відносини, правова система, правоохоронна діяльність держави, дія норми права. На відмінну від методу, діяльнісний підхід дозволяє ставити та розв'язувати більш складні науково-пізнавальні завдання, що підтверджується розширенням його пізнавального інструментарію» [27, с. 32–33]. За допомогою зазначеного підходу діяльнісний аспект правової інтерпретації розглядався як феномен соціальної дійсності, окрім того за допомогою діяльнісного підходу виділено інтерпретацію суб'єктів, які володіють компетентною правосвідомістю, як таку, що має юридичну значущість.

Наступним елементом методологічного арсеналу дослідження постає сукупність методів, завдяки використанню яких розкривається сутність правової інтерпретації. Так, у дослідженні присвяченому юридичній деонтології С. Д. Гусарев зазначає: «Методи юриспруденції являють собою певні «цеглинки» або «інструменти» методологічних підходів. Метод як засіб пізнання є способом відбиття і відтворення в мисленні досліджуваного предмета. Застосування науково обґрунтованих методів є важливою умовою одержання нових істинних наукових знань» [28].

Методи наукового пізнання повинні характеризуватися насамперед детермінованістю, результативністю, ефективністю, економічністю та доступністю в розумінні й застосуванні. Враховуючи це та беручи за основу зазначені принципи і підходи у процесі дослідження сутності та правової природи правової інтерпретації, вважаємо доцільним використовувати

наступні групи методів: загальні (філософські), загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціально-наукові методи.

Обґрунтовуючи вибір методів, розпочнемо з загальних методів пізнання, де провідним є діалектичний метод. В. Лисий зазначає: «Діалектика як метод є не формальною сукупністю певних принципів, а їхньою системою, поданою у формі моментів живого руху мислення, серед яких основними є початок, поступальність, кінечний результат... Далі, діалектичний метод пізнання (мислення) має своєю визначальною рисою саме всезагальність, тобто застосовуваність його у всіх, без винятку, науках (чого не скажеш про спеціальні методи наукового пізнання). Тобто, у всіх науках про природу, суспільство, духовне життя і людину. Така застосовуваність діалектики виражає суть філософської методології, суть зв'язку філософії і науки. Вказана суворая всезагальність доповнюється суворою необхідністю» [71, с. 20, 22].

Діалектичний метод застосовується для розкриття правової інтерпретації в контексті культурного, історичного та соціального середовища, а також для аналізу динаміки становлення правової інтерпретації як загальнотеоретичної категорії. Діалектичний метод пізнання дозволив розкрити природу правової інтерпретації, виявити загальні зв'язки та закономірності, що виникають у процесі її розвитку та застосуванні.

За Є. О. Мічуріним: «Формально-логічний метод застосовується при побудові класифікацій у науці, надає можливість додатково виявити особливості окремих правових явищ, їхню правову природу. Формально-логічний метод надає можливість проводити періодизацію явищ у праві. Він, крім того, дозволяє сформулювати зміст правових категорій згідно до їх ознак» [93, с. 60].

Д. Хетчер у контексті дослідження «Чому формальна логіка необхідна для критичного мислення» доводить, що навчання основам формальної логіки є необхідним для критичного мислення, а також приходить до висновку, що знання формальної логіки не є достатніми для того, щоб люди стали добрими мислителями, однак її ігнорування обмежує розуміння студентами строгості,

яка є принаймні можливою в людському мисленні, і позбавляє їх ціннісного інструменту для конструювання та оцінки аргументів [177, с. 86].

Вже навіть при розгляді еволюції наукових поглядів розуміння сутності поняття «інтерпретація права» (підрозділ 1. 2.) згадується праця Арістотеля «Про тлумачення», де проблеми інтерпретації розглядаються в світлі логіки, мова йде, перш за все, про логічні форми суджень з точки зору їх істинності чи хибності.

Формально-логічне дослідження правової інтерпретації розкриває історичну повторюваність і загальні принципи її розвитку, а також дозволяє відмежувати інтерпретацію права від правової інтерпретації, яка здійснюється суб'єктами професійної та наукової правосвідомості. Закони формальної логіки використано при формулюванні запропонованих понять.

Серед загальнонаукових методів традиційно використовуються аналіз та синтез, індукція та дедукція, прогнозування. Зауважимо, що в науковій літературі можна зустріти позицію, де зазначені методи відносять до загальних і застосовують поряд з діалектикою, називаючи їх діалектичними; та позицію де зазначені методи відносять до складової формально-логічного методу і вважають їх загальнонауковими.

Не вдаючись до дискусії з цього приводу, зрозумілим є те, що поряд з діалектичним методом використовується формально-логічний, які разом є вищими рівнями процесу пізнання. Діалектика розкриває взаємозв'язок між формами мислення та законами реального світу, натомість формальна логіка досліджує структуру логічних форм, не цікавлячись їхніми генетичними зв'язками.

Щодо аналізу і синтезу варто зазначити, що ці методи є ключовими при науковому пізнанні та гармонійно взаємодіють в діалектиці задля отримання більш об'єктивного й повного розуміння правової реальності. До того ж, в будь-якому науковому дослідженні важливо враховувати різні точки зору та протилежність думок.

За Т. Річі аналіз і синтез, як наукові методи, завжди йдуть рука об руку; вони доповнюють один одного. Кожен синтез будується на основі результатів попереднього аналізу, і кожен аналіз вимагає наступного синтезу, щоб перевірити та виправити його результати. У цьому контексті вважати один метод кращим за інший безглуздо [184]. Методи аналізу та синтезу надали змогу розглянути типи та форми здійснення правової інтерпретації. Як складові узагальнюючого методу вони (аналіз та синтез) відкидають все несуттєве в процесі вивчення.

Поряд з цими застосовувались методи індукції (форма наукового пізнання, сутність якого полягає у вмінні виснувати від конкретного до загального, тобто індуктивні міркування з одиничних суджень ведуть до загальної концепції) та дедукції (форма наукового пізнання, сутність якого полягає у вмінні виснувати від загального до конкретного).

Дані методи часто визначають як методами міркування. Дедуктивне міркування працює від більш загального до більш конкретного. Іноді це неформально називають підходом «зверху вниз». Індуктивне міркування працює навпаки, переходячи від конкретних спостережень до більш широких узагальнень і теорій, неформально це підхід: «знизу вгору». В індуктивному міркуванні ми починаємо з конкретних спостережень і заходів, починаємо виявляти закономірності, формулюємо деякі попередні гіпотези, які ми можемо досліджувати, і, нарешті, в кінцевому підсумку розробляємо деякі загальні висновки або теорії [165]. Використовуючи індуктивне та дедуктивне міркування було сформульовано вступну частину та висновки щодо предмету дослідження.

У дослідженні застосований метод прогнозування (прогностичний). Прогнозування в широкому сенсі можна розглядати як метод або техніку для оцінки впливу правової інтерпретації як на теперішні аспекти правового регулювання, так і на майбутні. При його використанні відбувається взаємодія юридичної науки та практики, що дає змогу обґрунтовувати теоретичні висновки з урахуванням практичних кейсів.

І. В. Манжук зазначає, що прогностичний метод в юридичній науці представляє собою: «сукупність прийомів, що дають змогу скласти науково обґрунтовані прогнози про майбутній стан правових явищ. І далі, метод моделювання та прогнозування в дисертаційній літературі широко використовується для розробки рекомендацій та пропозицій» [87, с. 15]. Прогностичний метод застосовувався для виявлення шляхів удосконалення правової інтерпретації та формулювання пропозицій щодо запозичення кращих здобутків інших держав у цьому напрямі (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3), а також для виокремлення тих положень, які набули подальшого розвитку.

Даний метод допоміг зробити потенційні припущення щодо ефективності здійсненої правової інтерпретації, особливо емпіричного характеру (прикладом судової інтерпретації) правових норм, з урахуванням оцінки як позитивних, так і негативних наслідків для правового регулювання конкретних суспільних відносин у майбутньому.

Серед міждисциплінарних методів використовуємо: соціологічний та інформаційний методи. У контексті того, що правова інтерпретація в даному дослідженні розкривається як феномен соціальної дійсності (підрозділ 2.1.), особливої актуальності набуває соціологічний метод, який передбачає використання теорії та досвіду для виходу за межі повсякденного розуміння людей і ситуацій.

За Г. Головач: «Інформаційний метод дає змогу дослідити в інформаційному контексті процеси і явища, що входять до об'єкта дослідження, виявити нові якості, що впливатимуть на розуміння їх сутності, можливі напрями розвитку на підставі уявлень дослідника про загальні властивості та закономірності інформаційних процесів» [23, с. 43].

При вивченні правової інтерпретації за допомогою цього методу виявляються найхарактерніші для нього інформаційні аспекти. Практично всі правові явища мають інформаційну основу, адже пов'язані зі створенням або використанням інформації (відповідних знань) задля здійснення соціальної комунікації. Інтерпретатор застосовує пізнавальний потенціал інформаційної

діяльності, зокрема і розповсюдження інформації, і є свого роду комунікаційним посередником між джерелом інформації (правотворцем) та його споживачами (прикладом, суб'єктами правореалізаційної діяльності). Інформаційний метод також надав змогу отримати інформацію з різних джерел щодо предмету та об'єкту дисертаційного дослідження, зокрема це наукова література та Інтернет.

У процесі розгляду предмета дослідження вбачається необхідним використовувати спеціально-юридичні методи.

Відтак, у роботі застосовано порівняльно-правовий метод при дослідженні зарубіжного досвіду в контексті правоінтерпретаційної діяльності. Слушною є думка Ю. О. Баранової, яка зазначає: «Термінологічні та функціональні розбіжності – це визначальні проблеми дослідження. Більшість методологічних помилок може бути пов'язана саме з ними, оскільки тотожні терміни та зовні схожі інститути можуть сприйматися як однотипні. Для усунення зазначених помилок слід застосувати ряд методологічних правил, які дозволять виявити істинну суть порівнюваних явищ, об'єктів та процесів» [3, с. 52]. У процесі дослідження маємо справу з такими поняттями: «інтерпретація права», «правова інтерпретація» та «тлумачення права», які подекуди вживають як синоніми. Тож, необхідно провести зіставлення зазначених понять. Окрім того, ми ставимо перед собою задачі визначення сутності та меж правової інтерпретації в традиціях окремих правових систем (підрозділ 2.3).

Тенденцію розвитку правової інтерпретації визначаємо завдяки історико-правовому методу. Д. А. Шигаль у контексті розгляду основних елементів теорії історико-правового порівняльного зауважує: «Історичний підхід може отримувати свою реалізацію через принципи генетичного розгляду державно-правових явищ, всебічного вивчення історичних джерел, моделювання державно-правових процесів і явищ та ін. Правовий підхід у свою чергу буде конкретизуватися через принципи всебічного тлумачення історико-правових джерел, використання різних способів тлумачення

історико-правових документів, урахування соціально-економічних, ідеологічних та політичних чинників прийняття історико-правових актів тощо» [152].

Враховуючи позицію науковця, акцентуємо увагу на тому, що ми не ототожнюємо підходи та методи як інструменти методологічного пізнання. Завдяки історико-правовому методу досліджуємо еволюцію наукових поглядів розуміння сутності поняття «інтерпретація права» (підрозділ 1.2) та вплив теорій праворозуміння на формування правової інтерпретації (підрозділ 2.2).

Метод юридичної герменевтики виступив конкретизацією герменевтичного підходу до предмету дослідження. Він є провідним при розкритті особливостей розуміння і тлумачення норм права під час панування різних парадигм методології юриспруденції, з урахуванням відповідних типів праворозуміння (підрозділ 2.2). Метод юридичної герменевтики ставить перед собою завдання врахувати неминучі зв'язки між правовими приписами і читачем, минулим і сьогоденням, які в першу чергу дозволяють досягти розуміння. Таким чином, герменевтичний метод уможливлює врахування контексту інтерпретації, який може включати в себе культурні, історичні, соціальні та інші аспекти.

Отже, розкриття предмета дослідження в дусі постмодерністської методології юридичної науки та інтегративному типі праворозуміння є найбільш доцільним у контексті нашого дослідження. Методологічну основу при проведенні наукового пошуку склали:

- принципи історизму, плюралізму, об'єктивності та інтерсуб'єктивності;
- теоретико-методологічні підходи до вивчення правової інтерпретації такі як: міждисциплінарний, синергетичний, герменевтичний, антропологічний, аксіологічний та діяльнісний;
- комплекс загальних, загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-юридичних методів: діалектичний метод, формально-логічний метод; аналіз і синтез, індукція та дедукція; прогностичний

метод; інформаційний метод, соціологічний, порівняльно-правовий метод, історико-правовий метод та метод юридичної герменевтики.

1.2. Еволюція наукових поглядів розуміння сутності поняття «інтерпретація права»

Осмыслити становлення поняття «інтерпретація права» в історичній перспективі, в її координатах можливості і дійсності, це значить зафіксувати той передпонятійний пізнавальний рух, у контексті якого вибудовувався наступний ланцюжок конструктивних операцій: вичленення феномена права як фокуса націлених пізнавальних зусиль, фіксація його змісту як можливого, потім – перетворення його в уявний зміст, диференціація цього уявного змісту і перетворення у власне понятійне, тобто елементарне, концептуальне знання, що виділяє істотні моменти феномена права. У свою чергу, розгортання цього пізнавального руху відбувається в історично рухомому інтелектуальному соціокультурному контексті, який вплетений в детермінацію становлення поняття інтерпретації та перетворення його в факт наукової діяльності [76, с. 119].

Як вже зазначалось нами у попередніх дослідженнях: «Націленість на системне уявлення, поняття інтерпретації в науці загальної теорії права та держави перетворює історичний процес, його формування в предмет спеціального дослідницького інтересу. У результаті поняття постає як генетична цілісність, що формується в контексті історично існуючих систем теоретичних уявлень, обумовлених і внутрішньою логікою розвитку, і специфікою соціокультурної реальності самого феномена права. Процес становлення і розвитку поняття як цілісності не перебуває на поверхні поступального руху юридичної науки, а фактори, що його детермінують не виявляють себе наочно на рівні емпіричних констатацій, тому тільки спеціальний дослідницький пошук дозволяє уявити понятійну новацію як

необхідний результат історичного розвитку теоретико-правового пізнання. Щоб уникнути крайності умоглядного конструювання генезису правових понять у дослідницькому пошуку, слід спиратися на реальний історичний процес формування і розвитку системи теоретичного знання» [78, с. 61].

У науковій літературі слушно відмічається, що «як явище науки в її історичній перспективі, множина відносно істинних інтерпретаційних концепцій є закономірною. При плоско однозначному розумінні попередніх правових теорій зникає живий інтерес до них. Саме ідеологічно-правовий плюралізм і є проявом демократичності» [133, с. 240].

Історія інтерпретації права налічує кілька тисячоліть. Ставлення до юридичного тлумачення проходило у своїй еволюції різні етапи: як піднесення, так і спад. Тож, враховуючи зазначене, актуальним є звернення до філософсько-правового досвіду попередніх епох та переосмислення класичних філософсько-правових концепцій щодо розуміння сутності інтерпретації права.

Бачиться за доцільне розуміння сутності поняття «інтерпретація права» розпочати з дослідження наукових поглядів юристів періоду Античності. Безумовно, що концепції та ідеї великих мислителів щодо різних площин права не були направлені виключно на процеси інтерпретації, проте певні погляди склали основу розвитку і становлення теорії інтерпретації права.

У науковій літературі підкреслюється, що філософська правова думка Античності розвивались поетапно:

- «формування міфологічних уявлень про право і державу (творчі здобутки Гомера і Гесіода);
- формування філософського підходу (вчення «семи мудреців», Піфагора, Геракліта, Демокріта);
- реалістична інтерпретація права та політики софістами;
- логіко-понятійний аналіз права та держави Сократа і Платона;
- формування початкових форм емпірико-наукового вивчення держави і права, репрезентоване Арістотелем;

- формування початкових форм історико-політичного вивчення держави і права Полібієм; Філософсько-правові ідеї Епікура та стоїків (доба еллінізму)» [44].

Нащадки кожного із зазначених етапів мали знаходити і розуміти у своїй реальності життя та мову попередніх періодів, що і породжувало спроби теоретичного осмислення процесу інтерпретації. Таке осмислення неможливо було здійснити без об'єктивізації норм права за допомогою мови і подальшого його сприйняття, розуміння, тлумачення, інтерпретації.

Слово є знаком і засобом комунікації, відповідно вихідна постановка герменевтичних завдань перебуває в тісному взаємозв'язку з розвитком риторики, логіки, граматики тощо. Це зумовлено також тим, що у сфері грецької освіченості значна увага приділялася інтерпретації гомерівської поезії в школах. В подальшому, перехід від первісного колективного устрою до ранньокласового суспільства, розвиток філософської течії та інших галузей знань сприяли формуванню нового інтелектуального осмислення світу, що спровокувало до пошуків в класичних поемах, легендах, міфах та образах прихованих (алегоричних, моральних) сенсів. Цей етап постає як період «алегоричної» інтерпретації.

Активізація контактів між стародавніми культурами та мовними регіонами, формування загальноживаних, на той час, мов: грецької, латинської, арабської спричинили виникнення проблеми перекладу і мовної взаємодії, а грецькі софісти вважали, що питання герменевтики пов'язані з теоретичними питаннями мовознавства і словесного вираження, що називався «граматичною» інтерпретацією. Поряд з представниками античної риторики (Цицерон, Квінтіліан), софісти створили реальний філологічний та історичний підходи до розуміння твору з застосуванням граматики-риторичних поглядів на мову, форму виразності, літературну композицію, метафоричну систему, художньо-риторичні прийоми тощо. Тут вперше було виділено і підкреслено мовний аспект інтерпретації. Варто акцентувати увагу на праці Арістотеля «Про тлумачення», де проблеми інтерпретації

розглядаються у світлі логіки, тобто мова йде, перш за все, про логічні форми суджень з точки зору їх істинності чи хибності.

Настільки важливе поняття інтерпретації певною мірою було розроблено в рамках Аристотелівського вчення про тлумачення, сформованого в контексті співвідношення знання і самого предмета знання. В Аристотеля тлумачення – змістовний процес, об'єктом якого є спосіб вираження думки, що має зв'язок зі змістом цієї думки, в їх застосовності до дійсності. За допомогою подібного підходу було розкрито аналіз судження як феномен, що має певне відбиття в роботах «Метафізика» та «Категорії». Зазначений зв'язок простежується у встановленні та вирішенні двох пов'язаних між собою питань: що є істинне (помилкове) судження і як істинне (помилкове) судження може бути представлено в мові.

Варто акцентувати увагу й на внесок стоїків, які розвинули способи критичного вивчення правових приписів та алегоричної інтерпретації. За стоїцизмом у вченні про право надається вагоме значення справедливості. Інтерпретація за того часу здійснювалась під впливом природно-правової ідеї права.

За часів олександрійських граматиків розвивалась філологічна інтерпретація, яка вбачалась необхідною поряд з виданням класичних літературних творів Гомера, Есхіла, Софокла та ін.

Н. Я. Лепіш, цитуючи В. В. Гончарова, відмічає: «Тлумачення законів XII таблиць, за допомогою якого вдавалося усувати прогалини тодішнього законодавства, – чи не найперший в історії приклад еволюційного тлумачення юридичних норм. Юристи Стародавнього Риму були добре обізнані в риториці, вміли маніпулювати правовим текстом, переконуючи суд у необхідності прочитання закону – залежно від потреб клієнтів» [70, с. 13]. Тож, можна зробити висновок, що зазначені потреби стали передумовою формування базових принципів і правил інтерпретаційної діяльності. Прикладом, серед таких правил В. Антошкіна виділяє: «правило розумної норми, яке передбачає, що право продиктовано розумом, а результат

тлумачення не повинний бути безглуздом і даремним, оскільки сам закон не говорить про це» [1, с. 182].

Марк Тулій Цицерон у своєму трактаті «Про право»: «Ми мусимо пояснити природу права, а її слід шукати в природі людини... Закон є закладений в природі вищий розум, який повеліває нам чинити те, що чинити слід, і забороняє протилежне. Цей самий розум, коли він закріпився в думках людей і вдосконалився, і є закон... Виникнення права слід виводити з поняття закону. Бо закон є сила природи, він – розум і свідомість мудрої людини він мірило права і безправ'я» [31, с. 33–34]

І. В. Семеніхін зазначає: «Спираючись на джерела римського права, юристи під час розгляду справ інтерпретували існуючі правові норми відповідно до вимог справедливості, а якщо зустрічались з колізіями, то не рідко змінювали норму з урахуванням нових поглядів на справедливість й справедливе право» [128, с. 283]. Більше того, за результатом інтерпретаційної діяльності юристів стало відокремлення юриспруденції в самостійну галузь знань.

Філософсько-правові уявлення того часу базувалися на ідеях свободи та протиставлення їй деспотизму. Відбувався пошук закономірностей зародження і функціонування політичної організації суспільства – держави. Мудреці та філософи, створюючи свої роботи, мали інтерпретувати своїх попередників, розвивати певні правові ідеї, хоч і подекуди на міфологічній основі, тлумачити державно-правові явища відповідно до тогочасних умов. За часів доби Античності панувала віра в могутність людського розуму, здатного оволодіти таємницями людського буття. Розвивалось звичаєве право, яке мало тлумачитись відповідно розумному міркуванню задля його подальшого застосування.

З посиланням на Бержеля у працях науковців наголошується, що «тлумачення правових норм виступало в ролі справжньої форми (джерела) права в римському праві, коли судді змушені прислухатися до думки деяких юрисконсультів, у середньовіччі, в епоху Відродження, коли значним

авторитетом користувалося положення «*communis opinio doctorum*» («загальна думка вчених»)» [133, с. 236].

В античному світі, що був відомий високим рівнем розвитку філософії, інтерпретація права була націлена на пошук об'єктивної та незмінної істини, яка відображалася в законах та інших правових актах. Аристотель та інші філософи розглядали інтерпретацію права як засіб з'ясування справедливості та розуміння законів. Вони закликали до збереження важливих правових принципів, таких як рівність перед законом та правова визначеність. Такі підходи до інтерпретації права, які були характерні для часів Античності, склали міцну основу, на якій розвивали свої наукові погляди розуміння сутності інтерпретації права мислителі Середньовіччя.

У Середньовіччі римське право тривалий час піддавалось критиці, наче воно пов'язане з язичницьким світоглядом, філософією, яка не знає Христа. В. Бринтесон, досліджуючи римське право та законодавство в епоху Середньовіччя, дуже влучно характеризує середньовічну політичну думку, яка склалася з комбінації ідей, що походять з християнства, стоїцизму, августиніанства, усі з яких вважали державу необхідним злом. Вищий закон був даром Бога, а людський закон був «знайдений» сувереном спільноти. Згідно з цим тлумаченням, звичаї народу втілювали закон Божий, тому правитель повинен був проконсультуватися з найстарішими чи найвизначнішими людьми спільноти, дізнатися, яких давніх звичаїв дотримувались у різних ситуаціях, і застосувати їх до справи. У цій інтерпретації немає істотного розвитку ідеї про те, що суверен дав закон; його завдання полягало у тому, щоб відкрити конкретні норми права, які завжди містилися в загальному природному законі, який прийшов від Бога і був втілений у звичаях різних народів [163].

Фома Аквінський поклав край критиці римського права. Його праці ґрунтуються на працях Арістотеля, показували, що дохристиянська філософія, яка виходила з розуму, значною мірою відповідала Божому закону, сприяла «вигнанню диявола з римського права» [31, с. 97–98].

Аналізуючи зазначене можна прийти до висновку, що в епоху Середньовіччя правитель вважався посланцем Бога, творцем закону, проте насправді застосовувалась та інтерпретація правових норм, яка створювалася найстарішими чи найвизначнішими людьми спільноти, а тлумачили вони норми права, які завжди містилися в загальному природному законі, адаптуючи його під діючу політичну думку того часу.

«Техніка інтерпретації юридичних текстів багато в чому завдячує схоластичному методу, розвиненому теологами Середньовіччя. Однак цей приклад не є закономірністю і стосується саме впливу християнства на право, увага інших релігійних традицій до цих питань з огляду на деякі обставини (історичні умови, специфіка релігійних текстів, вестернізація права, у країнах, де поширені ці традиції, тощо) є значно меншою», – відмічає Д. Вовк [19, с. 240–241].

Варто зазначити, що в Середньовіччі під час тлумачення та пояснення Святого Письма застосовується герменевтика і, на відміну від античних часів, представляє собою самостійне вчення, хоч і в якості допоміжної дисципліни проти богослов'я. У даний період панувала алегорична інтерпретація, яка спиралася на ідеї античної риторики.

Досліджуючи розвиток інтерпретації права у середньовічній Європі, доцільним бачиться звернення до філософсько-правової спадщини України, особливо враховуючи те, що в 988 р. відбулось офіційне прийняття християнства в Київській Русі, яке безумовно вплинуло на становлення та розвиток більшості державно-правових явищ і процесів.

«Історія автохтонного українського етносу не починається киеворуським періодом, але мову про зародження ідей-попередників «філософії права», а з нею й окремих аспектів тлумачення норм права, можна вести, починаючи саме з появи цієї держави», – підкреслює В. С. Малента. Автор також зазначає, що першим, хто на території нашої держави здійснював професійне тлумачення норм права, можна вважати митрополита Іларіона [84, с. 19– 20, 21].

Прикладом, Іларіон викладає своє тлумачення таких понять як: «закон», «благодать» та «істина» у своєму релігійно-політичному трактаті «Слово про Закон і Благодать». Як і в Західній Європі в епоху Середньовіччя простежується пріоритет влади в державі на користь «самодержця» у союзі з церквою. На думку Іларіона, «великий київський князь відповідальний і перед Богом, і перед людьми. Він зобов'язаний відповідати перед Богом «за працю пастви людій його», забезпечувати мир у державі («ратні прожени, мир утверди, країну приборкай») і хороше управління («глади-угобзі (тобто припини — *Г. Д.*), ... бояре умудри, гради розсели»)[50].

У даному творі Митрополит Іларіон досліджує й інші юридичні проблеми. Не дивлячись на те, що інтерпретація правових положень набуває теологічного характеру, автор використовує й соціальну термінологію того часу. Таким чином, з позиції сьогодення, в його працях простежується здійснення правотлумачної діяльності, що заклало міцну основу для розвитку правової інтерпретації.

Окрім напрацювань Іларіона, правоінтерпретаційна діяльність простежувалась у таких роботах як: «Моління» Даниїла Заточника, «Послання» Кліма Смолятича, «Повчання» Володимира Мономаха, «Повість минулих літ» та багато інших творів періоду розквіту Київської Русі. Безумовно, особливе місце в правовому розвитку займає «Руська правда», де відтворенні норми звичаєвого права, судова практика та появу якої пов'язують з початком князювання Ярослава Мудрого. Наступні видання в різних редакціях Правди та коментарі до статей Правди містять тлумачення маловідомих понять, які зустрічаються в цьому акті.

Укладачі збірника «Правда руська» Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі», які склали коментарі до неї відмічають: «З тих пір, як з'явився у науковому вжитку текст Правди, і до цього часу не припиняються спроби у всій аутентичності зрозуміти й розтлумачити цю законодавчу пам'ятку. Кожне покоління дослідників за майже триста років зробили свій внесок у її роз'яснення» [106, с. 4].

Таким чином, в Київській Русі філософія та інтерпретація права включно мала духовні начала. Здійснювалась інтерпретація правових приписів минулого, адаптування правових норм до розвитку тогочасних суспільних відносин та створення на цій основі якісної системи правового регулювання, де тлумачення відігравало значну роль.

Хоча ряд вчених стверджує, що в цій державі (на відміну від Стародавнього Риму) ще не з'явилося доктринальне тлумачення та акцентують увагу на зародженні елементів суддівського тлумачення (А. Є. Шевченко, С. В. Кудін, В. К. Антошкіна, В. П. Авсеєвич) [150, с. 37]. Р. Циппеліус зазначаючи про суддівську добудову права, виснує, що така добудова відхиляється від змісту слів закону і виправляє його там, де закон веде до несправедливих чи безглузвих результатів [147, с. 116].

Тож, у Середньовіччі, коли релігійні організації здійснювали значний вплив на соціально-політичні процеси, інтерпретація права була зорієнтована на релігійні принципи та закони. Загалом, релігійні організації ставили власні норми вище, ніж світське право, що часто перетворювало інтерпретацію права на суто теологічний процес. Важливими аспектами інтерпретації права в цей період є збереження правосуддя, збалансованість рішень та підкреслення релігійних цінностей у тій чи іншій правовій системі.

Епоха Відродження характеризувалась також зверненням до ідей античності та заохоченням до античних методів інтерпретаційної діяльності. У той же час, на факультетах європейських університетів приділяється особлива увага питанню найбільш ефективного і правомірного способу тлумачення та формулювання його правил.

Саме тому, в процесі вивчення правової інтерпретації не можливо пройти повз діяльності «глосаторів» та «постглосаторів» – фахівці, які обробляли та пояснювали римські правові джерела. «Основним методом аналізу римських джерел була екзегеза, яка вчинялась шляхом написання між рядками або на полях оригіналу коротких приміток або пояснень до окремих слів – глос. Звертаючись до римських правових текстів, глосатори прагнули в

першу чергу усвідомити сенс правових норм і висловів, що містилися в них», – зазначає О. Іваній [48, с. 24].

На думку П. Гудріча, екзегеза глосаторів та епохи Відродження зробила значну академічну ставку на те, що правові проблеми є вирішуваними проблемами, а метод *disputatio* (наукові дебати щодо спірних питань права), зокрема, представляє ранню версію «проблеми права» як дискретного та вирішуваного правового питання. Право справді відрізняється від інших дискурсів саме строго нормативним характером своїх текстів і, відповідно, вичерпним знанням або передбаченням юристом правових відповідей на правові питання. Текст передбачає все заздалегідь; текст потрібно лише повторювати і застосовувати, осмислювати і вчити. Для глосаторів ніколи не було потреби виходити за межі тексту. Право було традицією і пам'ятником, авторитетом і міркуванням; його слід було зберігати і переписувати, посилатися на нього і передавати; воно сходило згори і застосовувалося знизу [172, с. 345–346].

М. Бахчагулян, цитуючи Е. Аннерс підкреслює: «Ані до, ані після глосаторів юридичні тексти не були предметом такого глибокого наукового, суто філологічного аналізу; жодне інше дослідження не було такою мірою досконалим щодо точного місцезнаходження кожного правового джерела в кожному конкретному юридичному тексті. Деякі з праць глосаторів і до сьогодні залишаються за своїм рівнем кращими, ніж самі Дигести» [5, с. 16].

Стосовно діяльності постглосаторів П. Гудріч акцентує увагу на тому, що важливість ставлення до права як до чогось, що слід зберігати і чого слід навчати – середньовічна діалектика *doctrina* (вчення) і *disciplina* (навчання) — означала, що важливим аспектом ролі постглосатора було збереження традиції. Там, де традиції загрожували неточність, провал пам'яті або втрата актуальності, інструменти чи техніки пригадування ставали важливими об'єктами вивчення самі по собі... І далі, значення традиції і текстових носіїв традиції має більш безпосереднє відношення до набагато більш сучасного

обґрунтування екзегетичних стратегій релігійної і правової інтерпретації з точки зору герменевтики [172, с. 346].

На нашу думку, враховуючи те, що глосатори додали до римського права узагальнюючі положення, створили нову систематику, а також той факт, що саме в обробці постглосаторів римське право пристосовували до умов феодального суспільства не можна погодитись з тим, що це був суто філологічний аналіз. Більш того, вважаємо, що це свідчить про формування саме правової інтерпретації. Оскільки цю інтерпретацію здійснювали правники – носії наукової правосвідомості. У цьому контексті інтерес представляє те, що римське право характеризується казуальністю, яка є основою для опису і пояснення. Глосатори ж при цьому мали ще певну мету, яка стала підґрунтям для осмислення й оцінки.

Що цікаво: «Якщо ж глосатори наполягали на винятковому значенні римського права, то постглосатори намагалися визначити його реальне місце у загальній системі права. Діяльність глосаторів і постглосаторів сприяла значній рецепції ідей римського права в Західній Європі, відродженню юридичної науки і культури, що були майже втрачені із занепадом Західної Римської імперії» [154].

У цілому, процес вивчення та обробки римських правових текстів у західноєвропейських університетах, свідчить про те, що мета глосаторської діяльності була не просто зрозуміти буквальне значення тексту, але й роз'яснити його та пристосувати до тогочасних умов. Аналізуючи наукову літературу щодо дослідження римського права, можна виснувати, що поставлена мета була досягнута.

Європейська правова традиція не змішувала право і закон до XIX ст., де встановився на певний час юридичний позитивізм. З приходом епохи модернізації в Новому часі, починають виникати нові ідеї щодо інтерпретації права. Новітні дослідження звертали увагу на ідею природного права, яка заперечувала, що всі права можуть бути закріплені в законах. Ці ідеї, які розвивались у філософії та соціології, надали новий поштовх у сфері розробки

проблеми інтерпретації права, підкреслюючи важливі аспекти, такі як природні права людини та ідеї свободи та рівності. У цей час починається вивчення права як соціального явища та його взаємодії з іншими аспектами життя.

Протягом тривалого періоду серед фахівців у сфері права точаться дискусії, по-перше, чи підлягає інтерпретації нормативно-правова база у цілому, чи тільки не зрозумілі або колізійні норми права; по-друге, чия інтенція повинна бути розкрита в процесі інтерпретації – законодавця або закону; по-третє, чи слід тлумачити правові акти відповідно до змісту, який вони мали в час їх видання, або відповідно до змісту, який вони отримали під час застосування; по-четверте, об'єкт тлумачення представляє окрема норма права або правовий акт в цілому; по-п'яте, чи є об'єктами інтерпретаційної діяльності виключно юридичні документи або будь-які правові факти, явища та процеси також ?

Прикладом, італійський просвітник Ч. Беккарія вважав пануючим принцип «*clara non sunt interpretanola*», що означає «ясні закони не трактуються». Натомість, позиція К. Ф. Савінії в цьому аспекті, ґрунтувалась на тому, що інтерпретації підлягає весь масив права.

У наукових колах неоднозначно вирішують питання стосовно того, «воля закону» чи «воля законодавця» мають бути встановлені під час тлумачення. Наприкінці XIX – на початку XX ст. А. Вах, Й. Колер та К Біндінг відстоювали те, що при інтерпретації повинна встановлюватися «воля закону». Обґрунтовуючи свою позицію, вчені посилялися на відносність поняття «воля законодавця» і неможливість знайти реального «творця законів» у складній системі правотворчості. Яке коло суб'єктів слід відносити до таких: всіх членів законодавчого органу або тільки тих, хто приймав участь у розробці закону, або подав проект до парламенту, або приймав рішення стосовно його прийняття і т.д. Якщо прийняти до уваги те, що суб'єктів і учасників правотворчості в сучасних умовах «незліченна безліч», то аргумент авторів є беззаперечним.

За К. Ф. Савіної, в процесі тлумачення підлягає з'ясуванню інтенція законодавця, прямо виражена в законі. Більшість юристів, які підтримують таку позицію, визначення «воля закону» і «воля законодавця» не протиставляються один одному, що на їх думку, може служити теоретичним підґрунтям довільного юридичного тлумачення. При цьому має значення не те, що хотів виразити законодавець у нормативно-правовому акті, а те що по факту знайшло прояв і закріплення в даній редакції документу.

«У той же час, представники критичної теорії франкфуртської школи: М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе та особливо Ю. Хабермас, надихаючись ідеями М. Шелера вважали, що оскільки адекватного значення тексту не існує, право не може бути вільним від ціннісного підходу. На їх думку, інтерпретація не є нейтральною або аполітичною процедурою. Ціннісні судження інтерпретатора, або його процес мислення, або його соціальне середовище нерозривно вплетені в процес інтерпретації. З їх точки зору, наприклад, є невинуватеною ідеалізацією уявлення про судову діяльність, коли суддя виступає нейтральним посередником при цьому об'єктивно інтерпретуючи установки права або наміри сторін в юридичному конфлікті» [75, с. 84].

Р. Дворкін стверджував: «Ми шукаємо цінність — сенс — в інтерпретації і відповідальні за «просування цієї цінності» [167]. Вважаємо таке твердження є актуальним для різних періодів правового розвитку. Відтак, В. В. Дудченко звертає увагу на застосуванні феноменолого-ейдетичної редукції, при здійсненні інтерпретації. Сенс «ейдетичної редукції» полягає в тому, що індивід (феноменологічне «Я») не мусить цілком довіряти чуттєвому і позитивно-науковому знанню. Він має відмежовуватись від цього знання і осмислювати речі в їх первісності («світ до науки») [31, с. 27]. Поряд з цим ключовим є й поняття оцінок (схвалення чи несхвалення правового припису, тощо).

У цьому контексті С. Гест зазначає, що сама природа деяких понять є такою, що вони можуть бути зрозумілі тільки в інтерпретації. Це оціночні

поняття. Найбільш швидкий спосіб їх зрозуміти — через ідею їх «сенсу» [22, с. 37].

С. Вогенауер відмічає, що повернення до «буквального» або «правила простого значення» відбулось в англійському праві в першій третині 19-го століття. Подібні паралелі можна спостерігати у відповідних зустрічних рухах до більш «ліберальних», «цілеспрямованих» підходів до тлумачення законодавства, які відкриті для оціночних і нормативних міркувань, включаючи аргументи справедливості, розумності та рівності. У континентальній Європі цей новий акцент на цілеспрямованих міркуваннях і політичних аргументах з'явився в останній чверті 19-го століття, тоді як в Англії він відновив своє визнання лише в другій половині 20-го століття. Як наслідок, сьогодні існує фундаментальна єдність у практиці тлумачення в усіх європейських правових системах, незважаючи на переважаючі відмінності в класифікації та термінології, що відображаються в національних працях з тлумачення законодавства [192].

Як бачиться, на формування поняття «інтерпретація» завжди мали вплив певні історичні процеси, наукові теорії та концепції. Можна припустити, що це одна з причин того, що феномен інтерпретації цікавить спеціалістів різних галузей, при чому не тільки правових. За Г.-Г. Гадамером, не можна не визнати, що історик права й юрист-практик вирішують різні завдання: перший — умоглядне, а другий — практичне. Водночас розуміння права виявляється в діяльності обох. Чому ж тоді розуміння правового сенсу закону в одного може бути іншим, ніж у іншого? [148, с. 303].

До речі, Дворкін акцентував увагу на тому, що сенс, у так би мовити, «пояснювальній» інтерпретації самої історії. Відтак, автор у лекції «Право, Філософія та Інтерпретація» розкриває так звану «конструктивну інтерпретацію»; наводить цікаві приклади з права, літературної критики, психоаналітичної та розмовної інтерпретації задля того, щоб проілюструвати свій погляд (та вказати на його силу) на інтерпретацію як на пов'язану з

практикою та як керовану або чутливу до власного відчуття мети, *telos*, цієї практики [166, с. 473].

Тож, як бачиться, існує різноманіття поглядів і сформованих уявлень щодо історичного процесу утворення концепції інтерпретації в правовій сфері, що свідчить по-перше, про складні взаємозв'язки у соціально-правовій сфері, що включає аналізований процес, по-друге, він виявляє розходження вихідних наукових поглядів, кожен з яких формується на основі конкретної дослідницької установки і віддає перевагу виключно одній орієнтації дослідницького пошуку (наприклад термінологічній визначеності поняття інтерпретації або права).

Попри певну суперечливість наукових поглядів щодо генези поняття «інтерпретація права», все ж вважаємо, що трансляція історико-правового досвіду цілком здатна призвести до актуалізації невирішених проблем та розкрити нові шляхи осягнення сутності даного поняття, задля того, щоб інтерпретація права стала дійсно дієвим інструментом при вирішенні проблем правозастосування та сприяла реалізації права шляхом визначення справжнього змісту правової норми. Для досягнення цієї мети на сучасному етапі важливе значення відіграє аксіологічна функція філософії права, яка на думку сучасних науковців полягає у розробленні уявлень щодо таких правових цінностей, як воля, рівність, справедливість, а також щодо правового ідеалу в інтерпретації з позицій цього ідеалу правової дійсності, критиці її структури та станів [143, с. 21].

Мовою сучасної філософії, інтерпретація – це процес реконтекстуалізації тексту, тобто реалізація можливостей його прочитання в різних контекстах, зокрема «використання» відповідно до інтелектуальної позиції, що вже сформувалася в інтерпретатора, або тієї, в процесі пошуку якої він перебуває [100, с. 69]. Існує плюралізм думок і сформованих уявлень про історичний процес формування самого поняття «інтерпретація» в праві, окрім того його часто ототожнюють з поняттям «тлумачення», бачиться, це

пов'язано з тим, що саме ідея розуміння та пізнання права стоїть в основі цих та інших суміжних понять.

Р. Дворкін наголошує на внеску, який філософське дослідження тлумачення може зробити в право. Більш того, автор зазначає, що право – це значною мірою філософія. І далі, інтерпретація є дуже важливою темою, розгляд її характеру на загальному рівні висвітлить дуже важливі питання, наприклад, у вивченні мистецтва та літератури [166, с. 475].

У цьому аспекті Дж. Раз пропонує теоретичне розуміння інтерпретації творів мистецтва, музики і літератури, яке, як зазначає автор, може бути видозмінено, щоб бути застосовуваним до інших стандартних об'єктів інтерпретації (як-от: законодавство, історичні події, ритуали, соціальні звичаї). Відтак, автор зазначає: «Інтерпретація полягає в тому, щоб вказати на зв'язки й аналогії. Хорошу інтерпретацію відрізняє те, що ці зв'язки і взаємовідносини є важливими з погляду певних загальних теорій або загального знання про людей, суспільство тощо (або ж посиляючись на такі теорії й знання). Інтерпретації є інноваційними, якщо значення виділених ними аспектів твору не були оцінені раніше і найчастіше через те, що загальні знання не були відомі раніше» [120, с. 17, 28].

Цікавим з наукової точки зору є погляд М. І. Козюбри, який порівнює правоінтерпретаційну діяльність з мистецтвом: «Подібно до акторів чи музикантів, які мають безліч способів зіграти п'єсу чи музикальний твір у власній інтерпретації (обробці, аранжуванні) і не завжди точно відтворювати авторський текст, суб'єкти тлумачення – «правові актори» також, як правило, «грають п'єсу закону» більшою чи меншою мірою відмінною від його буквального тексту, яким його написав законодавець. Головне полягає у тому, щоб така гра «правових акторів» не порушувала загальної гармонії права, тобто узгоджувалась з «музикою» правової системи» [43, с. 257].

Отже, можна виснувати, що правники та філософи здавна намагалися оволодіти інструментарієм інтерпретації, і не дарма, оскільки вміння інтерпретувати свідчить про високий рівень професійності юриста не в

залежності від того, чи є особа суб'єктом правотворчої чи правозастосовної діяльності. Розвиваючи положення стосовно того, що філософсько-логічною базою теорії інтерпретації права є сучасна філософська герменевтика, пропонуємо далі вдатися до дослідження інтерпретації права та її співвідношення з юридичною герменевтикою.

1.3. Інтерпретація права та особливості її співвідношення із юридичною герменевтикою

Необхідність поглибленого дослідження такого складного соціального феномена як право стимулювало юристів звертатися до розробки питань інтерпретації у сфері правових понять протягом всієї історії людства. Саме з'ясування значення норм права, забезпечення їх однакового застосування та вдосконалення юридичної термінології дозволяє вирішувати правові спори та забезпечує стабільність правової системи. Методологічна розробка зазначених питань в контексті юридичної герменевтики дозволяє інтегрувати різноманітні підходи до дослідження інтерпретації права як явища теоретичного розуміння і систематизувати сукупність здобутих знань про нього для їх практичної реалізації.

«Юридична герменевтика – це потужний методологічний напрямок юриспруденції, в центрі дослідження якого перебуває процес інтерпретації змістів правової реальності у всій різноманітності її проявів», – стверджує А. М Бернюков [7, с. 11]. Відтак, посилюється значення юридичної герменевтики як напряму сучасної думки та методологічного прийому, в межах якого створюються концепції пізнання та інтерпретації права. «Без герменевтичної практики, – як справедливо зазначають українські науковці П. М. Рабінович і В. В. Дудченко, – навряд чи можна просунутись у розвитку правоінтерпретаційної діяльності» [91, с. 111].

Вважається, що поняття «інтерпретація» (*interpretatio*) зародилось у Стародавньому Римі і, за думкою М. І. Козюбри, є прообразом сучасного тлумачення [43, с. 249]. Щодо самої теорії тлумачення зазначається: «Теорія тлумачення склалася ще в давньогрецькій юриспруденції за назвою «герменевтика» (від грец. *hermeneutike* – «мистецтво тлумачення»))» [24, с. 80].

Загалом, сьогодні герменевтика визначається як наука про тлумачення текстів, яка досліджує процеси розуміння і тлумачення текстів у контексті їх культурного, історичного та соціального середовища. Герменевтика є важливою складовою процесу інтерпретації права, оскільки правові норми часто формулюються у вигляді текстів. Варто зазначити, що герменевтика є однією з ключових галузей філософії, яка вивчає процес тлумачення текстів та інших видів символічних знаків, таких як мова, музика, образотворче мистецтво тощо. У контексті права, герменевтика вивчає процес тлумачення законів та інших правових норм з метою з'ясування їх змісту та значення.

О. А. Радченко досить скрупульозно підходить до розкриття терміну «герменевтика» і зазначає, що воно походить з грецької мови, в якій *ερμηνεύειν* означало «пояснювати, робити зрозумілим», а *ερμηνευτική τέχνη* – «мистецтво пояснення, тлумачення». У латинській мові йому відповідає *interpretatio* – «тлумачення, трактування, пояснення, коментар, висвітлення» [118, с. 108]. Походження терміну, як правило, пов'язують з ім'ям Гермеса, грецького бога, на якого було покладено обов'язок тлумачити божественну волю народу.

Уже згаданий нами, науковець П. Гудріч акцентує увагу на тому, що першим моментом герменевтичної інтерпретації можна назвати історичне відновлення або збереження традиції, що перебуває під загрозою зникнення, і це положення набуває дуже точного і промовистого визначення в праці Гадамера: герменевтика – це вчення про переклад. І далі, Гадамер, розвиває цей процес передачі в принцип інтерпретації як перекладу, в якому конститууються суттєві опозиції між божественним і людським, чужим і знайомим, письмовим і усним, і, нарешті, в найширшому сенсі, минулим і

теперішнім. Поняття перекладу є ключовим і має особливе значення для юридичної герменевтики [172, с. 345–347].

В. В. Дудченко, М. Р. Аракелян та В. В. Завальнюк зазначають: «Предмет герменевтики права охоплюється тлумаченням концепту права, основних правових понять, норм права і юридичних фактів з метою з'ясування їхнього сенсу» [31, с. 28].

«Герменевтика виховує повагу до чужої точки зору, терпіння та прагнення порозуміння, не заперечуючи водночас необхідність критичної оцінки. Характерними стають зв'язки між правовою і політичною герменевтикою, які виявляються поєднаними уявленнями про легітимне правління, раціональність та нераціональність у людських міркуваннях про легітимний владний примус. Мислення про право і владу як подію детермінують їх герменевтичну природу. Не менш важливими є питання їх спільної протяжності та формальної взаємозумовленості. Якщо право і влада є предметами дискурсу, то вони можуть існувати у формі моменту або у формі процесу. Кожна з цих двох іпостасей права і влади характеризується своїми специфічними правилами та закономірностями. Однак загалом можна говорити про континуальність права у владі та влади у праві саме тому, що вони спільно конструюють один соціальний дискурс, не втрачаючи при цьому самостійності за допомогою використання автономних засобів та методів дискурсивних практик», – виснує Ю. В. Цуркан-Сайфуліна [149, с. 34].

Як і еволюція наукових поглядів розуміння сутності поняття «інтерпретація права», становлення герменевтичної ідеї простежуються в період історичних етапів: від мистецтва інтерпретації природних явищ в Античному світі, досягнення релігійних джерел в середні віки, ми переходимо до більш сучасного переосмислення. Проте саме в контексті розгляду юридичної герменевтики варто зосередити увагу на вклад Ф. Шлейєрмахера, В. Дільтея, М. Хайдеггера, Г.-Г. Гадамера, П. Рікера, Р. Рорті, К. Лоренца та інших, в роботі яких герменевтика оформилась у потужний методологічний напрямок.

Німецький філософ Ганс-Георг Гадамер вважав, що право не може бути вивчене інакше, як через його історію, культурні особливості та соціальні чинники, які впливають на інтерпретацію. Герменевтика виявляється надзвичайно важливою в цьому процесі, оскільки дозволяє врахувати різноманітні фактори, що впливають на інтерпретацію права, такі як історичний контекст, культурні особливості, політичні умови та соціальні норми.

Іншими словами, герменевтика стає ключовим інструментом для розуміння правових текстів та інших матеріалів, пов'язаних з правом, а також для визначення їхнього контексту та інтерпретації відповідно до потреб індивідуального випадку або ситуації.

При цьому важливо зазначити, що герменевтика не зводиться до простого застосування правил і методів інтерпретації, а складається з багатьох складових, таких як знання історії, культури та політики, досвіду та інтуїції інтерпретатора.

Герменевтика як наука, що вивчає процес розуміння текстів, є необхідною при здійсненні інтерпретації права. У процесі інтерпретації, наприклад, суддя, має розуміти і враховувати контекст закону, а також зв'язок між правовими нормами та їхнім змістом.

Зокрема, у герменевтиці розрізняють дві основні форми розуміння текстів: горизонтальне і вертикальне. Горизонтальне розуміння передбачає розуміння тексту в контексті того часу, коли він був написаний. Це дозволяє зрозуміти той контекст, в якому було прийнято рішення, і забезпечити правильну інтерпретацію закону в сучасних умовах.

З іншого боку, вертикальне розуміння передбачає розуміння тексту в контексті його взаємозв'язку з іншими текстами, що регулюють ту ж проблему. Це дозволяє забезпечити консистентність інтерпретації різних законів і позбавитися непослідовності в правовому регулюванні.

Герменевтичний підхід визначається як контекстуальний метод. Він передбачає, що правові норми не можуть інтерпретуватися відокремлено від

їх контексту. Цей контекст може включати історичні, соціальні, політичні, етичні та інші фактори.

У процесі застосування контекстуального методу важливо враховувати, що існують різні правові традиції, які впливають на правоінтерпретаційний процес. Наприклад, в індуїстській правовій системі герменевтика використовується для інтерпретації Вед, або священних текстів індуїзму. У цьому аспекті герменевтика допомагає знайти глибинний зміст цих текстів та визначити їхнє місце в правовій системі.

У правових системах континентального права герменевтика використовується для інтерпретації законів та інших правових актів. Це особливо важливо в тих випадках, коли правова норма не має чіткого та однозначного змісту або коли наявні прогалини та колізії.

Також варто зазначити, що герменевтичний підхід може відрізнятися в залежності від країни та її правової системи. Наприклад, у романо-германській правовій системі, де використовується кодексна форма законодавства, герменевтичний підхід включає детальний аналіз термінів та змісту закону з метою досягнення точного та однозначного тлумачення. У свою чергу, в англо-американській правовій системі, де увага приділяється прецеденту, герменевтичний підхід застосовується до тлумачення попередніх судових рішень та має каузальний характер, і з часом тлумачення схожих положень відрізняється.

Дослідження герменевтики у процесі здійснення інтерпретації дозволяє підвищити рівень точності та обґрунтованості рішень судів, які повинні діяти на основі встановлення сенсу та змісту правових норм. Інтерпретація права є важливим елементом у будь-якій правовій системі і герменевтика може бути використана для розв'язання проблем, пов'язаних з розумінням та застосуванням правових норм.

Важливим аспектом герменевтики в інтерпретації права є розуміння того, що закони та інші правові норми не є статичними та не мають однозначного змісту. Законодавство є складним та багатогранним і може

розтлумачуватись різними способами в залежності від контексту та сфери його застосування тощо. Герменевтика надає інструменти та підходи до тлумачення законів та інших правових норм, що дозволяє досягати більш точних та адекватних результатів.

Згідно з герменевтикою, у процесі інтерпретації права слід враховувати не лише текст закону, а й контекст, в якому він виник і діє, а також соціальні, історичні та культурні фактори. Це вимагає від інтерпретатора глибокого розуміння культурного середовища, з якого виникла норма права, а також уміння застосовувати ці знання для правильної інтерпретації.

Зокрема, у герменевтиці відводиться важлива роль історичному контексту при інтерпретації права. Закони та правила права можуть змінюватися з часом, і зрозуміння їхнього оригінального змісту допомагає зрозуміти, як вони мають застосовуватися в сучасному контексті.

Герменевтика також вказує на важливість розуміння мови та її ролі в правовій інтерпретації. Мова може бути складним інструментом, який може відображати та формувати культурні цінності та норми. Розуміння мовних та культурних нюансів, в яких вживається мова, допомагає зрозуміти більш точно зміст закону.

Герменевтичний підхід дозволяє розглядати інтерпретацію права як процес здійснення зв'язку між знаннями та текстом правових приписів, з метою розуміння їх змісту та осягнення права в цілому.

У цьому зв'язку, у науковій літературі слушно акцентується увага: «Суть герменевтичного розуміння, яке артикулюється у вигляді пояснення-інтерпретації (інтерпретативне пояснення), полягає в різних способах «входження» у суб'єктивність (духовність), зоб'єктивізовану в об'єктах, які пізнає гуманітарій. Слово «входження» у даному разі є радше метафорою, прообразом якої є слово «емпатія», введене у слововжиток І.- Г. Гердером: у герменевтиці «входження» конкретизується у різних концепціях розуміння та інтерпретації» [38].

У світлі цього можна зробити висновок, що герменевтика стає ключовою складовою загальної теорії права та держави, оскільки вона дозволяє розуміти право як продукт культурного, історичного та соціального контекстів.

Важливо відзначити, що герменевтика не зводиться лише до механічного застосування правових норм, але є складним процесом, який передбачає розуміння культурних, соціальних, історичних та інших аспектів, що впливають на інтерпретацію.

Одним із ключових понять у герменевтиці є «розуміння», яке має багатозначний характер. Розуміння не означає лише отримання інформації, але і вимагає активної взаємодії з текстом та врахування інтенцій автора. У контексті інтерпретації права, розуміння дозволяє зробити висновки щодо сенсу і мети розроблення правових приписів.

Окрім цього, у герменевтиці використовуються такі поняття як «горизонт очікувань» та «внутрішня перспектива». Горизонт очікувань описує контекст, у якому виникає текст інтерпретації, а внутрішня перспектива відображає внутрішній світ автора тексту. Обидва поняття допомагають зрозуміти контекст, в якому правова норма виникла, що дозволяє здійснити більш точну інтерпретацію.

Продовжуючи далі, розглянемо інший аспект застосування герменевтики в інтерпретації права – проблему розуміння мови закону та її використання в інтерпретації. На думку багатьох дослідників, мова закону може бути неповною, неоднозначною та суперечливою. Такі проблеми можуть виникати через використання складних термінів, або нечіткості термінології, а також через недостатнє визначення та деталізацію понять.

У зв'язку з цим герменевтика може бути використана для допомоги у вирішенні цих проблем. Герменевтика надає методи для розуміння термінів та концепцій, що вживаються в мові закону, та допомагає знайти способи розв'язання конфліктів в інтерпретації. Наприклад, варто застосовувати

герменевтичний підхід для визначення меж термінів, що використовуються в законодавстві, а також для визначення зв'язків між цими термінами.

Окрім того, герменевтика допомагає враховувати контекст, в якому вживається мова закону, що може мати велике значення в інтерпретації. Наприклад, інтерпретація поняття «свобода» може відрізнятися від інтерпретації цього ж поняття під впливом різних правових традицій. Герменевтика допомагає виявити та врахувати ці відмінності, що дозволяє забезпечити більш точну інтерпретацію.

Прикладом, у США, де використовується система прецедентів, суди зазвичай прагнуть вирішувати справи згідно з попередніми рішеннями, щоб забезпечити стабільність та передбачуваність правової системи. У такій системі інтерпретації права часто використовуються терміни, які вже були визначені судовою практикою, та вирішення певних справ може ґрунтуватися на встановленому раніше прецеденті.

Так, при інтерпретації закону про свободу слова у США герменевтичний підхід означає, що право на свободу слова може бути обмежене тільки у випадках, коли таке обмеження необхідне з метою запобігання небезпеці, таких як загроза національній безпеці, громадському порядку або здоров'ю та безпеці осіб. У цьому випадку, герменевтичний підхід допомагає забезпечити баланс між свободою висловлювання та іншими важливими цінностями суспільства.

У процесі застосування герменевтики до інтерпретації права, важливо враховувати також прагматичний аспект, тобто мету та цілі, які переслідує законодавець, а також виконавці закону. Згідно з герменевтичним підходом, право відображає не тільки історичні умови його створення, але й контекст сучасного життя, в якому воно застосовується. Таким чином, герменевтичний підхід розглядає закон як живий і змінний, що може змінюватись та пристосовуватись до нових реалій.

Важливим аспектом застосування юридичної герменевтики до інтерпретації права є також урахування різних інтерпретацій, які можуть

виникати в процесі застосування закону. Одна і та ж норма може мати різні тлумачення в різних контекстах, і важливо враховувати це при прийнятті рішення.

Зважаючи на те, що герменевтика включає в себе велику кількість різноманітних підходів та методів, застосування яких варіюється в залежності від мети тлумачення, необхідно зазначити, що герменевтика є надзвичайно важливим інструментом для правничої науки і практики.

У загальній теорії права та держави герменевтика є однією з ключових дисциплін. Її місце в процесі правої інтерпретації полягає в тому, що герменевтичний підхід розглядає право як систему знаків і символів, які потребують інтерпретації, а також врахування контексту, в якому ці знаки використовуються.

Герменевтика допомагає визначити сенс та значення правового тексту, а також розкриває можливість різних трактувань того самого правового положення в залежності від обраного підходу інтерпретації. На відміну, прикладом, від формалістичного, герменевтичний підхід дозволяє враховувати культурні, історичні, соціальні та інші аспекти, що впливають на розуміння тексту.

Застосування герменевтики в процесі інтерпретації права дозволяє зменшити можливість різних трактувань та неоднозначностей правових приписів. Герменевтика допомагає зрозуміти цілі та мотиви правотворця, що лежали в основі створення конкретного юридичного акту. Також вона дозволяє розглядати правовий текст у ширшому контексті, включаючи соціальні, культурні та історичні аспекти, що може бути важливим при вирішенні правових спорів.

В кінці XVIII ст., переломною точкою у розвитку герменевтики постає орієнтація на філологію як на історичну науку за типом досліджень історичного характеру (Й. А. Ернесті, Ф. Аст). Більш того, як зазначається в сучасній науковій літературі теологічний трактат «Інтерпретатор» («Interpres», 1761) німецького теолога і філолога Й. А. Ернесті (Ernesti, 1707–

1781) півстоліття залишався основною програмовою працею з герменевтики, він ставить головний акцент на аспекті мови: предметом будь-якої інтерпретації повинно бути з'ясування особливостей слововживання, бо тільки спираючись на лексико-граматичний аналіз тексту, можна зрозуміти ідеї автора, а знання з інших наукових сфер мають лише допоміжний характер [118, с. 108].

У зв'язку з цим варто зазначити, що мова, як і право, є перш за все соціокультурним явищем, оскільки обидва феномена створюються суспільством і отримують значення одних з найважливіших форм культури. Вони необхідні членам соціуму як основний засіб спілкування і регулювання взаємодії, складаючи необхідні умови для формування та існування правових утворень. Відповідно, як право, так і мова являють собою об'єкти дослідницьких інтересів і пов'язані з філософськими, історичними та соціологічними науками, представники яких також вивчають суспільне життя. Мова та право – особливі аспекти людської діяльності. Мова є втіленням матеріальної форми мислення людини. Завдяки цьому інструменту люди висловлюють свої ідеї, думки, роблячи їх доступними для інших. За допомогою мови, зокрема й об'єктивуються правові норми.

Відтак, за Гадамером: «...понятійна система, в якій розгортається філософування, завжди володіла нами так само, як визначає нас мова, що в ній ми живемо» [49, с. 10].

Далі почалися перші спроби об'єднання спеціальних доктрин в єдине вчення – загальну герменевтику (І. М. Хладеніуса, Г. Ф. Майер). Проте, досягти успіху у цьому, вдалося тільки Ф. Шлейермахеру, який надав герменевтиці серйозне філософське значення, міцно пов'язуючи її з загальною проблемою розуміння.

Для Шлейермахера і Гегеля першочерговим моментом є усвідомлення втрати і відчуження стосовно традицій, що спонукає їх до герменевтичної рефлексії. Проте завдання герменевтики вони визначають дуже по-різному. На думку Шлейермахера, історичне знання відкриває можливість заміщення

втраченого і реконструкції традиції, оскільки воно відновлює первісний привід і обставини. Герменевтика намагається наново відкрити вузлову точку у свідомості митця, яка зробить значення його твору повністю зрозумілим, так само, як у випадку з іншими текстами вона намагається відтворити оригінальний процес виробництва письменника.

Гадамер, критикуючи позицію реконструкції, відмічає, що «Зрештою, такий погляд на герменевтику так само безглуздий, як і будь-яка реституція та відновлення минулого життя. Реконструкція первинних обставин, як і будь-яка реставрація, є марною справою з огляду на історичність нашого буття. Те, що реконструюється, життя, повернуте з втраченого минулого, не є оригіналом. У своєму продовженні у відчуженому стані воно набуває лише похідного, культурного існування. Нещодавня тенденція виносити твори мистецтва з музеїв і повертати їх на місце, для якого вони спочатку призначалися, або відновлювати архітектурні пам'ятники в їх первісному вигляді, лише підтверджує це судження. Навіть картина, винесена з музею і замінена в церкві або відреставрована до первісного стану будівля, вже не є тим, чим вони були колись – вони стають просто туристичними об'єктами». Так само і герменевтика, яка розглядає розуміння як реконструкцію оригіналу, була б не більше ніж передачею мертвого значення. Для Гегеля саме філософія, історичне самопроникнення духу, виконує герменевтичне завдання. Це є крайнім протиставленням самозабуттю історичної свідомості. В ній історичний підхід ідеативної реконструкції трансформується в мисляче ставлення до минулого. Тут Гегель стверджує безсумнівну істину, оскільки історичний дух означає не відновлення минулого, а вдумливе посередництво з сучасним життям [170, с. 159–161].

В XX-столітті В. Дільтей розширив логіко-філософське тлумачення герменевтики, наділяючи її статусом методології гуманітарних наук. Вчений підходив до розуміння як до процесу, де ми із знаків, що поступають від наших почуттів осмислюємо внутрішнє, а саму герменевтику в якості мистецтва

тлумачення писемних історичних об'єктів, тобто найбільш універсальних проявів людського духу.

Згодом філософська герменевтика переживала занепад і почала своє відродження на Заході, лише на початку 60-х років XX століття. Цьому посприяла поява книги Г.-Г. Гадамера «Істина і метод» (1960 р.). Відтоді, герменевтика розглядається не лише як метод гуманітарних наук, але й, більше того, – як оптимальний шлях розвитку сучасної науки в цілому.

Так, в герменевтичних теоріях Дільтея та Гадамера простежується ідея, яка полягає у тому, що будь-яка інтерпретаційна діяльність здійснюється в рекурсивному вигляді, тобто суб'єкт повинен завжди мати певне знання, щоб бути здатним щось зрозуміти. Ніхто не може уникнути власного попереднього розуміння. Люди сприймають вислови інших через призму власних знань. Розуміння виникає лише тоді, коли ми уявляємо картину в цілому. Наше знання щодо цілого змінюється з кожним новим елементом, який ми приймаємо до власного відома.

У цьому зв'язку не можна не згадати про теорію «герменевтичного кола», яке постає основою для більшості систем знань. Дану теорію характеризують як певну логічну оболонку, що здатна створювати набір цінних інструментів і засобів задля засвоєння змісту норм права. У свою чергу граматичне тлумачення допомагає скласти сумарне уявлення про загальний зміст норми права, яка укладена в юридичному тексті. Таким чином, граматичне тлумачення правового акту, спрямовує увагу суб'єкта інтерпретації на аналіз писемного мовлення його творця, що пов'язано з виявленням змісту певних слів, словосполучень, речень, загальновживаних і спеціальних термінів тощо.

Водночас, дослідження змісту і виявлення значення конкретних термінів та понять допомагає створенню у свідомості попереднього бачення сенсу всього тексту, тобто виникає робоча гіпотеза щодо сенсу норми права, яка перевіряється в процесі інтерпретаційної діяльності суб'єкта, який застосовує право. В більшості випадків остаточний зміст правового

положення розкривається у результаті звернення до його елементів і зв'язків з іншими нормами досліджуваного правового акту або ж нормами певної галузі в цілому.

Таким чином, ми маємо можливість розглядати норму права складовою частиною певного цілого: правового акту або системи законодавства та порівнювати окремий правовий припис з іншими одиницями нормативно-правової матерії. Безумовно, оперування принципом «цілого і частини» не представляє собою обов'язкову установку свідомості особи, що повинна повсякчас застосовуватися. У кожному конкретному випадку загальний зміст норми права з'ясовується шляхом використання більш конкретних інструментальних прийомів і правил пізнання, що становлять зміст того чи іншого способу інтерпретації права.

Однак його поширене застосування та відносно самостійне значення методичного характеру дозволяє включити його в число вихідних принципових моментів, які є первинними регуляторами поведінки суб'єкта в ході процесу тлумачення. Поряд з іншими інструментами інтерпретації текстів ідея щодо «цілого і частини» постає своєрідною стартовою лінією, яка розташована в глибинних шарах свідомості особи, що в свою чергу, надає потужний поштовх використанню специфічних способів пізнання змісту норми права. Окрім того, згаданий принцип деталізує своє утримання в перерахованих способах інтерпретації і продовжує своє існування як квазі універсальна логічна підстава застосування окремих засобів і правил тлумачення норм права. У цьому й полягає теорія «герменевтичного кола».

В. В. Дудченко приходить до висновку: «Методологічна цінність герменевтичного кола і гештальдтеорії полягає в тому, що вони дозволяють пізнати право в його цілісності й доконечності. Цілісністю права є джерела права в їх ієрархії, а доконечністю – справедливість. Термінами «ідея» або «дух» права й позначають зазначену цілісність і доконечність. В ідеї права укорінені його першоджерело, субстанційна сутність, істина, смисл, цінність,

значення і мета. Для юриста ідея права є передумовою пізнання феномена права» [31, с. 106].

«Проблема «духу» права полягає в тому, що не існує єдиного закріпленого визначення цього поняття. Не треба розглядати звернення до «духу» права при тлумаченні як спробу «вивертання» норми права та її подачі в потрібному сенсі. Застосовуючи «дух» права, необхідно враховувати весь контекст, у якому вживається норма. Крім того, «дух» права повинен неодмінно зважати на мораль як на основний компонент права», – додає О. М. Балинська [116, с. 83].

Герменевтичний спосіб розуміння й інтерпретації бере за основу проникнення не тільки в зовнішню виражену (об'єктивну), але й у внутрішню (суб'єктивну) сферу, де тлумачення відбувається з урахуванням позицій суб'єкта здійснення інтерпретації й індивідуальних особливостей мови автора. Ф. Шлейермахер звертав увагу на те, що головне завдання герменевта полягає в тому, щоб виходячи з власних умонастроїв, зуміти проникнути в умонастрій автора, якого хочеш зрозуміти [194]. Але людська суб'єктивність також має буттєву цінність. Таким чином, її теж можна розглядати як «феномен» і досліджувати в різних модусах її даності [170, с. 237]

«Герменевтичний підхід передбачає активну роль людини (людського фактора) в пізнанні взагалі, та в інтерпретаційній діяльності зокрема, необхідність з'ясування мотивів, цілей і намірів авторів тексту, а також історичної обумовленості підготовки і написання цього тексту» [78, с. 60].

«П. Рікер розглядав інтерпретацію як роботу мислення з розшифровки смислу, що стоїть за очевидним значенням. Однак саме цей прихований зміст, який і повинна «розшифровувати інтерпретація», у великій мірі залежить не тільки від контекстуального багатства вихідного повідомлення, але й від складності та багатоплановості значеннєвої сфери реципієнта, що й дозволяє йому по-різному осмислювати вихідне повідомлення залежно від наявних у нього схем аналізу та коректного їх застосування», – відмічають О. М. Дрожанова та О. П. Ступак [30, с. 97].

Одна з основоположних ідей герменевтичного пізнання полягає в тому, що об'єктивність та справжність змісту будь-якого соціально-правового явища можуть бути зрозумілі в залежності від історичних умов його існування, а також еволюції соціальних та правових структур.

Специфічною особливістю герменевтичного підходу є врахування мінливості та перехідності всіх формоутворень людського буття. Для з'ясування суті останнього й об'єктивності його розуміння, Гадамер ввів поняття «історія впливів», що означає безперервність і спадкоємність соціального й особистісного існування людини. Маючи за мету зрозуміти певний історичний феномен, певні зв'язки в суспільстві, юридичні факти, знаходячись на певному часовому проміжку, ми завжди опиняємося під «впливом історії». «Влада історії над кінцевою людською свідомістю в тому і полягає, що вона проявляється навіть там, де людина, повіривши в свій метод, заперечує власну історичність» [78, с. 60–61]. Відповідно, зазначена обставина визначає людське розуміння будь-яких історичних явищ і процесів.

Як ми акцентували увагу раніше: «Для герменевтики одним з головних умов об'єктивності розуміння права є усвідомлення історичної обумовленості дослідника та предмета дослідження. При цьому важливе значення має такий елемент, як безперервність звичаїв і традицій, крізь призму яких сприймається будь-яке культурне утворення, що служить фундаментом права. Дійсно, історико-правове розуміння повинне не тільки враховувати історичність людського буття взагалі, а й, згідно з герменевтичним підходом, осмислювати власну історичність. Така саморефлексія дає можливість через свою історичність побачити історичність досліджуваного предмета, у даному випадку – правового феномену. У цьому й полягала суть історичної герменевтики Ганса-Георга Гадамера як важливої передумови об'єктивності розуміння соціальних феноменів. Дійсно, в пізнанні соціально-історичного світу зрозуміти щось як таке можна тільки «через розуміння шляхів його становлення» і за допомогою «мислячо-опосередкованої» діяльності з сучасністю» [78, с. 61].

Т. Адорно та Ю. Хабермас здійснили також вагомий крок до вирішення проблем герменевтичного характеру. Беручи за основу теорію М. Шелера дослідники прийшли до висновку, що так, як об'єктивного і точного значення тексту не існує, відповідно право не може бути вільним від аксіологічного підходу. Інтерпретаційна діяльність не є нейтральною чи аполітичною. Ціннісні судження суб'єкта її здійснення, чи процес його мислення, чи його соціальна атмосфера нерозривно вплетені в правоінтерпретаційний процес.

З цього приводу варто погодитись зі словами А. М. Бернюкова: «Загалом же, представники сучасної філософії та теорії права виступають саме за методологічне розуміння герменевтики в сфері юриспруденції. Як відомо, особливо активно ця точка зору нині просувається відповідним напрямком німецького «методологізму». Саме на таку позицію можна знайти численні посилення, зокрема, у поглядах багатьох передових вчених-правників нашого часу з Німеччини, як: К. Інгіш, Е. Форштхоф, К. Лоренц, Дж. Ессер, М. Кріл, Ф. Мюлер тощо. Сьогоднішнє призначення методу герменевтичної інтерпретації в юриспруденції цими науковцями бачиться головним чином у використанні її в якості противаги (альтернативи) позитивістській та аналітичній школам» [6, с. 191].

Тож, герменевтика є важливим методологічним інструментом інтерпретації права. Герменевтика визнає, що текст закону є складним та піддається різним інтерпретаціям, але підкреслює важливість знаходження спільного розуміння між інтерпретатором та автором тексту. У сучасній правовій реальності інтерпретація права виходить за рамки тільки мовних питань, і тому важливим є використання методологічних підходів до інтерпретації права.

Звичайно, герменевтичний метод не є єдиним способом інтерпретації права. Інші методи можуть бути використані для вирішення різних правових питань. Наприклад, при вирішенні питань зв'язаних зі змістом правових норм, їх застосуванням та розумінням, можуть бути використані такі методи, як логіка, систематизація, аналіз та інші.

Володіння мистецтвом герменевтики дозволяє більш глибоко розуміти та застосовувати правові норми крізь призму соціальної та культурної реальності задля забезпечення правової впевненості та стабільності в системі права.

Використання герменевтичного підходу в інтерпретації права дозволяє забезпечити більш глибоке розуміння змісту та значення правових норм, знизити ризик різноманітних неоднозначностей та спірних питань у правовій практиці, а також дозволяє забезпечити більш точну та обґрунтовану аргументацію вирішення правових питань.

Розглядаючи питання про зміст юридичної герменевтики, А. М. Бернюков обґрунтовує: «Герменевтична ідея, будучи присутньою в основі всіх інтерпретаційних актів галузі юриспруденції, основне своє призначення знаходить в осмисленні правової реальності та в різноманітності її проявів, що вказує на методологічну універсальність юридичної герменевтики. Автор акцентує особливу увагу на обов'язковості прив'язки факту до права в правоінтерпретаційному процесі. При цьому зазначає, що кваліфікація правом факту відбувається через юридичне мислення. Науковець також вказує, що здійснюючи герменевтичний акт, юрист за допомогою своєї правової свідомості повинен «увійти» в текст закону, що в свою чергу, передбачає важливість антропологічно-аксіологічного моменту у цій діяльності» [7, с. 9].

Інтерпретації права направлена на виявлення справжнього змісту правових приписів, їх соціального контексту та історичних передумов, що важливо для забезпечення справедливого правового регулювання. Юридична герменевтика при цьому допомагає уникненню правового формалізму, дозволяючи адаптувати правові приписи до сучасних життєвих реалій, що постійно змінюються.

Юридична герменевтика є важливим інструментом для правової практики та співпраці фахівців різних галузей права. Слушними є висновки Д. А. Гудими: «Взаєморозуміння між людьми, очевидно, досягається в таких

їхніх співтовариствах, члени яких співпрацюють і спілкуються між собою, а ці співпраця та спілкування в сучасному соціумі стають можливими (чи, навпаки, унеможливлюються або ускладнюються), зокрема, внаслідок виконання юристами — не тільки, а може, й не стільки науковцями, скільки практиками — пояснювально-інтерпретаційної «функції», якість реалізації якої значно залежить від володіння ними мистецтвом герменевтики. Тому інтерпретаційний поворот, що став своєрідним продовженням, конкретизацією повороту антропологічного, закономірно не оминув предметну сферу юриспруденції. І оскільки така сфера розкривається через розуміння й інтерпретацію того, про що пишуть або/і говорять представники юридичної науки, правотворці, правозастосовці тощо, то цю науку можна віднести до групи так званих герменевтичних наук» [26, с. 276–277].

Герменевтична ідея пронизує інтерпретацію права. Внаслідок акту визнання фактична ситуація перетворюється на правову. У процесі інтерпретації права герменевтика допомагає встановити справжнє значення правових приписів. Герменевтика визначає, які фактори повинні бути враховані під час розуміння сутності правового тексту. Прикладом, Г. Головач у дисертаційному дослідженні щодо валідності та дії м'якого права зазначає: «Інтерпретація як центральна категорія герменевтичного підходу в її тріадності процесу розуміння-тлумачення-застосування дає можливість розкрити порядок реалізації складових м'якого права та дослідити соціальну природу м'якого права» [23, с. 34].

Відмінною рисою законодавчих термінів є їх закріпленість у тексті закону. Термінологія права відрізняється унікальною системністю, яка визначається за допомогою використання термінів для позначення основних елементів норми права, виражається у взаємозв'язку родо-видових відносин з іншими поняттями, тенденцією до універсального та однозначного вживання, відсутністю стилістичних і емоційно-експресивних терміно-понять.

Окрім того, слід акцентувати увагу на засадах інтерпретаційної практики як фундаментальних ідеях і вихідних нормативно-керівних началах

(загальнообов'язкові правила, юридичні імперативи). Саме ці керівні положення встановлюють загальну спрямованість інтерпретаційної діяльності, втілення яких забезпечує високу якість такої діяльності і ефективність правової системи в цілому. Від грамотного використання та осмислення всіх юридичних принципів у значній мірі залежить якість і ефективність інтерпретаційної практики. До того ж, певні правові ідеї та ідеали, а також загальноправові принципи, служать, у даному випадку, не тільки відповідним орієнтиром для суб'єктів здійснення інтерпретації права, а й критерієм оцінки їх діяльності.

Слід визнати, що сучасна юридична герменевтика є філософсько-логічною базою правової інтерпретації, що означає:

1. За допомогою юридичної герменевтики сформована система загальних принципів інтерпретації текстів, які мають застосовуватися в процесі інтерпретації правових текстів.

2. Герменевтика розробила певні моделі вирішення юридичної справи – методологічні та пізнавальні прийоми, що дозволяють шляхом взаємного уточнення і конкретизації знань про фактичні та правові аспекти, правильно вирішити юридичну справу.

3. Герменевтика сформулювала поняття інтерпретації права як особливого різновиду пізнавальної діяльності, супутнього процесу людського буття в правовій сфері суспільного життя. Даний погляд може збагатити наші уявлення і допомогти по-новому поглянути на традиційні проблеми інтерпретації права [73, с. 95–96].

4. Завдання герменевтики як науки – розробка загальних теорій чи концепцій розуміння інтерпретації, завдання інтерпретації права – розкрити сутність і значення норм, що містяться в різних правових джерелах.

5. Герменевтика, як метод інтерпретації права, допомагає розкрити сутність права в існуванні різних культур, правових систем, традиціях, тощо.

6. Мистецтво інтерпретації права зосереджене, насамперед, на вмінні розуміти юридичну мову. Звідси випливає, що при інтерпретації правових

приписів повинні бути дотримані правила, необхідні для розуміння правового акту. Ці правила розробляються юридичною герменевтикою.

Враховуючи зазначене, бачиться, що юридична герменевтика як наука про розуміння, інтерпретацію та застосування юридичних текстів посідає чільне місце серед різних видів юридичної діяльності.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що основним чинником впливу пізнавального потенціалу герменевтики в процесі інтерпретації права на суспільні правовідносини є вирішення конкретних юридичних справ відповідно до принципів верховенства права, справедливості і демократизму, що особливо актуалізується під час радикальних суспільних перетворень. Досягнення суспільством стійкої, стабільної точки розвитку означає реалізацію герменевтичних прагнень законодавця – правильному і своєчасному задоволенню «юридичних» потреб суспільства – і, отже, піднесення нормативної теорії інтерпретації права і його реалізації, посилення дії принципу законності як ідеалу людської цивілізації. Юридична герменевтика допомагає підходити з креативністю до змісту правових текстів, завдяки чому можливо належним чином розуміти волю правотворця, а також знаходити вихід із складних юридичних справ.

РОЗДІЛ 2. ДОКТРИНАЛЬНІ СКЛАДОВІ ПРАВОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

2.1. Правова інтерпретація як феномен соціальної дійсності: теоретичний та діяльнісний аспекти

Загальнотеоретичний дискурс щодо правової інтерпретації як феномену соціальної дійсності є актуальним напрямом в юридичній науці. Питання трактування правових норм стає особливо гострим у зв'язку зі зростанням складності правових відносин та розширенням обсягу правових норм. Проблема правової інтерпретації стосується не тільки практичної діяльності юристів, а також є предметом наукових досліджень у галузі юридичної теорії та філософії права. Тож, пропонуємо зупинитись більш детально на розгляді правової інтерпретації як загальнотеоретичної категорії, на особливості її співвідношення з суміжними категоріями; розкрити зміст правової інтерпретації та основні підходи до її здійснення, а також на характеристиці правової інтерпретації як виду юридичної діяльності.

Поняття «інтерпретація права», «правова інтерпретація» та «тлумачення права» вживають як синоніми. Хоча акцентується увагу на тому, що навіть тлумачення в юридичній літературі визначається по різному. Одні автори розглядають тлумачення як особливий вид розумово-пізнавального процесу, спрямованого на розкриття змісту норм права, інші – як різновид юридичної діяльності із встановлення змісту правових приписів, ще інші – як особливий різновид юридичної практики [43, с. 249].

«Мета тлумачення – правильно і точно зрозуміти та застосувати закон, виявити істинну сутність, яку вклав законодавець у словесне формулювання, і при цьому протидіяти будь-яким відхиленням від змісту правових норм. Головна ідея, яку має пропагувати вчення про тлумачення, – це ідея охорони і всебічного зміцнення законності. Тлумачення не вносить і не повинно вносити

зміни і доповнення в чинні норми. Воно покликане лише пояснювати те, що сформульовано в законі», – акцентує увагу О. М. Юхимюк [156, с. 75].

Н. Я. Лепіш, цитуючи Т. О. Коломоєць та О. І. Костенко, щодо питання інтерпретації зазначає: «В широкому розумінні інтерпретацію можна визначити як опанування реальності за допомогою значущих висловів. У більш вузькому розумінні, «інтерпретація... – це робота мислення, що полягає в розшифровці змісту, який стоїть за очевидним змістом, у розкритті рівнів значення, які містяться у буквальному значенні..., інтерпретація має місце там, де є багатоскладовий зміст, а саме в інтерпретації виявляється множинність змістів». Враховуючи етимологію обох термінів, зміст їх загально мовного значення, можна зробити цілком логічний та обґрунтований висновок, що терміни «тлумачення права (законодавства)» та «інтерпретація права (законодавства)» є тотожними» [68, с. 29].

Не погоджуючись з цим, варто зазначити, що терміном «інтерпретація» (у перекладі з англійської interpretation – тлумачення, пояснення, інтерпретація) [47, с. 440] у герменевтиці переважно позначають усно чи письмово викладене (артикульоване) розуміння. Ю. Власов встановив: «Інколи науковцями висловлюються думки, що тлумачення норм права вживається у трьох різних значеннях – з'ясування, роз'яснення та інтерпретації. Під інтерпретацією в цьому випадку розуміють з'ясування співвідношення обсягу норми права, що тлумачиться, з обсягом її тексту. На думку цього науковця, яку ми підтримуємо, це не зовсім вірний погляд, оскільки термін «інтерпретація» значно ширший, ніж класифікація результатів тлумачення за обсягом, і тут правильніше говорити про результати, до яких приходить суб'єкт тлумачення після з'ясування смислу норми права» [17, с. 54].

Як бачиться, співвідносність будь-яких понять та термінів обумовлює відносну замкнутість термінології, яка має специфічне призначення у конкретній галузі знань чи діяльності, порівняно з загальним словниковим складом, який в цілому представляє відкриту систему. Загальна лексика може

бути більш різноманітною і адаптивною залежно від контексту, еволюції мови тощо. Термінологію конкретної галузі знань, як правило, сприймаємо як підсистему всередині загальної лексичної системи. Окрім того, така підсистема є досить доступною для ознайомлення, якщо її поняття і концепти пояснюються чітко і доступно. Тим більше, що в термінології, як підсистемі, існують різні рівні, які прийнято називати макро- та мікро-полями. Така структура позитивно впливає на впорядкування та систематизацію термінологічних концепцій відповідно їх рівню загальності та специфічності.

Враховуючи зазначене, можна висувати, що загалом юридична термінологія відноситься до соціокультурної термінології, хоча й має неоднорідний характер через різноманітність тематичних областей та рівнів спеціалізації. В юридичній термінології виділяють термінологію практики і термінологію науки, що пов'язано з різними сферами її функціонування: офіційно-ділової і наукової.

Інтерпретація права зазвичай включає розгляд філософських, історичних і соціальних контекстів, що формують правові системи. У сучасному науковому дискурсі інтерпретація права визначається як процес з'ясування та роз'яснення змісту норм права. Інтерпретація права передбачає вивчення тексту нормативних актів, а також контексту, в якому вони використовуються. Інтерпретація права повинна бути обґрунтованою, систематичною та логічною, а також враховувати мету правового регулювання. Інтерпретація права є важливим аспектом правозастосування та правотворення.

О. Ремізова акцентує увагу на тому, що аналіз еволюції розуміння сутності поняття «інтерпретація права», наштовхнув на думку про те, що для відповіді на поставлені питання стосовно інтерпретації права, та що є її об'єктом, необхідно зупинитись перш за все на тому, що за своїм змістом поняття «інтерпретація права» та «тлумачення права» є подібними, оскільки в основі зазначених явищ – процес пояснення, розуміння текстів як таких. Однак, якщо тлумачення права переважно ґрунтується та не виходить за межі

юридичного тексту, то інтерпретація не обмежується самим текстом, проте як глибока мисленнєва діяльність «іде» далі, намагаючись зрозуміти також «волю» правотворця, навіть певним чином «стати» на його місце, заглибитись у його позицію. Тобто інтерпретація, як видається, глибше та ширше використовує мисленнєвий апарат для пізнання права [121, с. 351–352].

Авторка також слушно відмічає, що правоінтерпретаційна діяльність охоплює розумову, вольову, пізнавальну та творчу діяльність практично всього суспільства на різних його рівнях (легальному, доктринальному, професійному, буденному тощо) [121, с. 350].

Розвиваючи зазначені положення, приходимо до висновку, що інтерпретація права представляє собою діяльність, яка полягає в з'ясуванні та роз'ясненні змісту правових норм. Інтерпретація права охоплює практичну, наукову, компетентну та навіть буденну інтерпретацію правових положень, адже пересічні громадяни, активісти та громадські організації також інтерпретують закони та інші правові акти використовуючи при цьому логіку, інтуїцію, моральні принципи тощо.

К. Грінавальт зазначає: «Здебільшого люди повинні розуміти свої законні права та обов'язки, не звертаючись до суду. Прості люди повинні розуміти договірні умови без судового розгляду і без консультацій з юристами. Якщо багато статутів повинні бути занадто складними, щоб їх могли досягнути звичайні люди, то принаймні юристи та експерти в цій галузі повинні вміти їх розуміти. Експерт повинен бути здатний дати впевнені поради про сенс статуту. Коротше кажучи, офіційне тлумачення повинно відбуватися відповідно до припущень, що початкове тлумачення часто буде здійснюватися неюристами і що в більшості обставин офіційне тлумачення не буде необхідним. Неофіційна інтерпретація є важливим фоном для офіційної інтерпретації» [175, с. 548].

О. М. Балинська зазначає, що здебільшого повсякденне тлумачення норм права виражає правові почуття, емоції, уявлення, що формуються у психіці людини у зв'язку з використанням прав і виконанням обов'язків, також

ставлення до права як такого загалом і конкретного нормативно-правового акта зокрема [116, с. 198].

За Дж. Разом: «Інтерпретація часто вважається процесом витягу й роз'яснення змісту, що його має оригінал. Зрештою, якщо інтерпретація є демонстрацією або поясненням змісту оригіналу, то цей оригінал мусить мати зміст, який може бути інтерпретований, а інтерпретація є витягом цього змісту, роз'яснюючи його тим, кому він невідомий. Під час інтерпретації роль автора, або, кажучи більш загально, намір того, хто створює оригінал, тісно пов'язані з образом витягу» [120, с. 17]. «Інтерпретації підлягають не тільки юридичні тексти, норми, але й вчинки, ситуації, що виникають у правовому полі, тобто правова реальність в цілому», – зазначає Ю. В. Мелякова [91, с. 110].

Елементами змісту інтерпретації права виступають об'єкт (предмет), суб'єкт, інтерпретаційний інструментарій та результати інтерпретації.

Об'єктом є те, на що саме направлена інтерпретаційна діяльність. З приводу даного питання існують різноманітні думки як серед вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Однією з найрозповсюдженіших позицій є така, що передбачає з'ясування волі законодавця, тобто часу видання нормативно-правового акту, а не його часу застосування. Тут простежується один із проявів статичного (формально-догматичного) підходу до інтерпретації права. У той же час, багатьма науковцями підтримується думка відповідно до якої, інтерпретація має здійснюватися з врахуванням «волі часу застосування закону», тобто певним чином «пристосовувати» закон, у процесі реалізації права, до постійно змінюваних умов суспільного життя.

Так, І. В. Суходубова вказує: «Доволі консервативним є підхід, згідно з яким тлумачення норм права в умовах становлення правової держави повинно слугувати меті правильного, точного й однакового розуміння і застосування закону, меті виявлення його суті, яку законодавець вклав у словесне формулювання, покликане протистояти будь-яким спробам відійти від точного змісту правових норм, протиставляти під різним видом «буквальний»

і «дійсний» зміст, «букву» і «дух» закону, його зміст і зовнішню форму, що є прихованою формою зміни закону» [137, с. 265].

Тож, що є об'єктом інтерпретації: нормативно-правовий акт або норма права? Одні вчені вказують на нормативний акт, інші підтримують позицію, що норма права, треті – вважають, що об'єктом юридичної інтерпретації є і те, й інше. На нашу думку, в даному випадку слід розмежовувати поняття «об'єкт» і «предмет» інтерпретації.

Об'єкт – це ті правові явища, на які направлена інтерпретація. Тобто, об'єктом інтерпретації права може виступати нормативно-правовий акт, правовий звичай, судовий прецедент, договір, чи будь-який інший спосіб зовнішнього вираження і закріплення правових норм.

Предмет інтерпретаційної діяльності – це та частина її об'єкта, яка в певний момент піддається осмисленню, оцінці та поясненню. Таким чином, безпосередніми предметами тлумачення можуть бути конкретні статті правових актів (їх частини), нормативні та/або індивідуальні приписи, структурні елементи норми права (гіпотеза, диспозиція та санкція), поняття, терміни, юридичні дії, способи і засоби їх здійснення, результати дій і т.д.

Суб'єктами інтерпретації права можуть бути будь-які особи, їх колективи й організації. У той же час, юридичне значення їх роз'яснень буде неоднаковим.

У цьому зв'язку варто звернути увагу на рівень правової свідомості суб'єкта інтерпретації права, яку визначають як форму суспільної свідомості, що відображає ставлення суспільства, групи людей чи окремої людини до чинного права та похідних від нього правових явищ.

А. Дем'яненко зазначає, що за глибиною відображення правосвідомість поділяється на: «1) наукову (доктринальну) – найбільш адекватно відображає фактичний стан справ у правовій сфері, оскільки про правову систему кваліфіковано судять учені, наводячи аргументи, статистику, обґрунтування; 2) професійну, близьку до наукової. Це судження про право юристів (суддів, прокурорів, тобто фахівців з вищою спеціальною освітою). Цінність їхніх

думок – у доказовості, компетентності, переконливості; 3) звичайну (первинний рівень правосвідомості) – знання суб'єкта про право формуються під впливом повсякденного життя й діяльності, спілкування з оточенням, одержуваної інформації. Водночас виробляються правові звички, суб'єкт дотримується законів, бо так вихований» [29, с. 205].

Окрему увагу варто приділити компетентній правосвідомості, яку А. В. Званчук характеризує: «як таку, що відбиває специфіку відображення і сприйняття права фахівцями неюридичних спеціальностей. Це ті категорії спеціалістів, які, не маючи спеціальної юридичної освіти, у процесі своєї професійної діяльності здійснюють застосування правових приписів, сприяють реалізації прав громадян, осіб без громадянства та іноземців. Відтак, ці фахівці набувають рівня правової свідомості та правової культури, який необхідний для успішного, в рамках вимог діючого права, виконання своїх службових повноважень» [45, с. 680–681].

Фахівці неюридичних спеціальностей мають компетентне розуміння правових положень, які застосовують у своїй сфері діяльності. Це важливо для багатьох професій, включаючи лікарів, фінансистів, ІТ-фахівців та інших, оскільки вони дотримуються правових норм у своїй роботі, інколи навіть беруть участь у правових процедурах. Компетентна правосвідомість допомагає їм робити це ефективно і з розумінням.

Продовжуючи розгляд змісту інтерпретації права, варто звернути увагу на інтерпретаційний інструментарій – набір методів, підходів, сукупність розумових здібностей і дій, що використовуються для розкриття та значення правових приписів. Вибір інтерпретаційних інструментів суб'єктом, який здійснює інтерпретацію, різниться в залежності від пануючої парадигми, типу праворозуміння, правової традиції, правової культури тощо.

Помилковим є уявлення відповідно до якого при інтерпретації права нічого нового не створюється. З цього приводу, варто погодитись з В. Л. Горбатюком, який зазначає: «Результатом тлумачення буде загальний висновок або сума висновків, яких дійшов суб'єкт тлумачення в процесі

з'ясування норми права за допомогою всієї сукупності способів тлумачення, що адекватний дійсному змісту цієї норми та відповідає критеріям істинності і правильності результату тлумачення» [24, с. 83].

Таким чином, можна виснувати, що інтерпретація права є важливим елементом правової системи, оскільки вона дозволяє забезпечити консистентне, раціональне й передбачуване застосування законодавства. Розуміння того, як працює інтерпретація права, дозволяє більш ефективно захищати права і свободи людей, а також забезпечити правову стабільність і розвиток демократичної держави.

Якщо говорити про методологічні властивості інтерпретації права, то важливо зазначити наступне:

Контекстуальність – інтерпретація права повинна враховувати контекст, в якому норма права застосовується, а саме: історичний, культурний, соціальний та політичний контексти.

Об'єктивність – інтерпретація права повинна ґрунтуватися на об'єктивних підставах, таких як текст закону, його історія створення, документальні докази, що ілюструють історичний контекст і т.д.

Суб'єктивність – інтерпретація права залежить від індивідуального сприйняття інтерпретатора, його життєвого досвіду, світогляду та інших факторів, що впливають на його розуміння права.

Нестабільність – інтерпретація права є нестабільним процесом, який може змінюватися з часом залежно від зміни умов і контексту його застосування.

Креативність – інтерпретація права характеризується оригінальністю у способах розуміння та роз'яснення правових положень, така діяльність включає в себе винахідливість та новаторство в застосуванні правових актів.

Отже, методологічні властивості інтерпретації права включають контекстуальність, об'єктивність, суб'єктивність, нестабільність та креативність. Врахування цих властивостей допоможе досягти більш точного та адекватного розуміння права, його застосування та розвитку.

Поняття «інтерпретація права» часто використовують взаємозаміно з поняттям «правова інтерпретація», проте й тут наявна відмінність. Для прикладу розглянемо схожу ситуацію з термінами «праворозуміння» та «розуміння права», які безумовно мають значення для досягнення предмета дослідження.

Відтак, «праворозуміння (розуміння права) – це інтелектуальний процес осмислення права, певне його бачення, виражене в конкретних концепціях про його сутність, форми та функціонування» [134, с. 226].

Щодо розуміння права Г. Ю. Лук'янова зазначає: що це процес встановлення сенсу права, пов'язаний передусім з уявленням про мету права [72, с. 7].

За Ю. М. Оборотовим: «Праворозуміння – це відображення в юриспруденції основоположних характеристик правової реальності, розуміння права – це процес формування образу права на основі передрозуміння і використання знань, умінь, навичок, тощо» [95, с. 50].

Х. Н. Бехруз акцентує: «Праворозуміння відображає сприйняття права на професійному юридичному рівні, тобто праворозуміння відображає осмислення права, а також його формалізацію у правосвідомості юриста. Розуміння права – ставлення кожної людини до того, що таке право» [10, с. 144].

Порівнюючи правову інтерпретацію та інтерпретацію права, бачиться за доцільне звернутися також до аналізу категорій, які відображають процеси та практики, необхідні для розуміння та застосування правових норм, а саме: правова діяльність, юридична діяльність та форми її здійснення, юридична практика, тощо.

У рамках нашого дисертаційного дослідження підтримується та приймається за основу наукова позиція Д. Г. Манька, відносно того, що юридична діяльність є різновидом правової діяльності. Автор зазначає: «Правова діяльність – це різновид соціальної діяльності, яку здійснюють компетентні особи з метою отримання правового результату, задоволення

законних потреб та інтересів суб'єктів у відповідності до вимог права. Правова діяльність класифікується на: юридичну діяльність та юридично значущу діяльність осіб які володіють компетентною правосвідомістю.

Відповідно юридична діяльність представляє собою різновид правової діяльності, яку здійснюють індивідуальні (носії професійної та наукової правосвідомості) та колективні суб'єкти права з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів суб'єктів у відповідності до вимог права. Юридична діяльність класифікується на: практичну, наукову та освітянську» [88, с. 66–67].

Професійні юристи: адвокати, судді, прокурори, нотаріуси та інші фахівці з права мають спеціалізовані знання й досвід у сфері юриспруденції. Такі особи здатні розуміти та інтерпретувати законодавство, судову практику та інші правові приписи відповідно до їх професійних навичок.

Науковці з юридичною освітою вносять вагомий внесок в інтерпретацію права, через наукові дослідження, аналіз юридичних питань та експертну діяльність. Прикладом, академічні дослідження, через які аналізуються різні аспекти правової системи, розробляються теоретичні концепції, здійснюється аналіз судової практики для створення нових інтерпретацій правових норм; різноманітні наукові публікації, через які розповсюджується тема інтерпретації правових норм, задля обговорення серед спільноти правознавців; експертні свідчення науковців стосовно інтерпретації норм права можуть впливати на результати судових справ; участь в обговоренні законопроектів, що впливає на законодавчу інтерпретацію.

Враховуючи зазначене, пропонуємо розглядати правову інтерпретацію як вид юридичної діяльності, метою якої є з'ясування та роз'яснення змісту правових норм, що здійснюється виключно носіями наукової та професійної правосвідомості. Це вузька область інтерпретації права, оскільки вимагає специфічних знань щодо законодавства, юридичних процедур, професійної експертизи в сфері права.

Загальновідомо, що юридична діяльність спрямована на задоволення публічних та приватних потреб, відповідно й правова інтерпретація здійснюється суб'єктами приватного та публічного права.

У свою чергу, до юридично значущої діяльності осіб, які володіють компетентною правосвідомістю, Д. Г. Манько відносить «..діяльність певної групи суб'єктів, які не мають юридичної освіти, але їх професійна діяльність напряду пов'язана із використанням окремих нормативно-правових актів (бухгалтер, митний брокер, аудитор та ін.)» [88, с. 67]. Особи, які володіють компетентною правосвідомістю мають професійне розуміння відповідних законів і можуть впливати на різні аспекти юридичної сфери.

Щодо компетентної інтерпретації права в науковій літературі зазначається, що така діяльність здійснюється особами, які мають спеціальні знання у сфері права. На противагу цьому, дотримуємось іншої позиції, оскільки компетентна інтерпретація права здійснюється фахівцями різних галузей (неюридичних) також, вона має юридичну значущість і здійснює суттєвий вплив на розуміння юридичних норм. Наприклад, спеціалісти медичної сфери інтерпретують правові положення, які стосуються медичної практики, починаючи від аспектів, які стосуються медичної етики до норм, що передбачають медичну відповідальність. Далі, економісти можуть допомагати інтерпретувати економічні та фінансові аспекти законодавства: податки, фінансове регулювання, інвестиційна діяльність, тощо. Таких прикладів компетентної інтерпретації права може бути незліченна безліч.

Враховуючи зазначене, інтерпретацію права компетентних суб'єктів визначаємо як юридично значущу діяльність, яка передбачає з'ясування та роз'яснення змісту правових норм, що здійснюється носіями компетентної правосвідомості.

До терміну «правова інтерпретація» ми звертаємось, коли маємо справу з процесом розуміння різноманітних юридичних текстів таких як: закони, підзаконні акти, а також договори, судові рішення і т. д. Більш того, коли ми маємо справу, прикладом, з релігійними джерелами, необхідною є правова

інтерпретація фахівців, оскільки потрібно з'ясувати як само інтерпретувати релігійну норму для застосування в реальній ситуації. У таких випадках інтерпретація має здійснюватися носіями професійної та наукової правосвідомості з метою вирішення судових справ і надання правової консультації задля забезпечення правової ясності в суспільстві. Суб'єкт здійснення правової інтерпретації допомагає зрозуміти як повинно діяти правило, щоб уникнути непорозумінь.

Тож, правова інтерпретація є вужчою за змістом ніж інтерпретація права і може здійснюватися виключно особами, які є носіями професійної та наукової правосвідомості. Іншими словами, така інтерпретація включає в себе тільки практичну та наукову інтерпретацію правових положень.

Правова інтерпретація класифікується на публічну, яка здійснюється державними органами та іншими уповноваженими суб'єктами, та приватну – здійснюється індивідуальними особами (юристами) чи іншими неурядовими суб'єктами, прикладом адвокатів, науковцями і т. д.

Публічна правова інтерпретація охоплює різні види, що залежать від суб'єкта її здійснення:

- законодавча інтерпретація – здійснюється законодавчим органом влади або іншим уповноваженим на те суб'єктом, з метою надання зрозумілості та однозначності в тому, як той чи інший законодавчий акт має бути застосований у процесі його реалізації;
- судова інтерпретація – здійснюють судді на різних рівнях юрисдикції, з метою вирішення конкретної справи (від інтерпретації міжнародних судів, до інтерпретації, яка міститься в окремій думці судді суду загальної юрисдикції).

Приватна правова інтерпретація також може бути класифікована в залежності від суб'єкта:

- правова інтерпретація юристів-практиків – правники тлумачать закони та інші правові акти для підготовки юридичних документів, надання правових консультацій тощо;

- правова інтерпретація юристів-науковців – тлумачать правові приписи з метою дослідження та навчання або ж надання наукових висновків.

Приватно-правова інтерпретація містить теорії, концепції та ідеї фахівців, що можуть бути достатньо корисними для практики офіційної законодавчої інтерпретації. Особливо, що стосується правової інтерпретації здійсненої суб'єктом, який є носієм як наукової, так і професійної правосвідомості, прикладом, адвокат, який має науковий ступінь та окрім основної діяльності займається науковими дослідженнями.

Правова інтерпретація в залежності від порядку її здійснення може бути двох типів:

1. Персональна – така, що здійснюється в індивідуально-разовому порядку компетентним суб'єктом, у формі окремих процедур. Такий тип правової інтерпретації фокусується на конкретних випадках. Наприклад: надання роз'яснень правових положень адвокатом, розкриття змісту правових приписів нотаріусом, підготовка наукового висновку, що включає в себе правову інтерпретацію членом науково-консультативної ради та інші індивідуальні дії, пов'язані з юридичною наукою та практикою. Персональна правова інтерпретація може включати в себе аналіз законів, судової практики та інших процедур, які стосуються конкретного правового питання.

2. Юрисдикційна – така, що здійснюється на постійній основі, в межах спеціальних повноважень певного органу, в процесуальній формі. Наприклад: законодавча та судова інтерпретація, яка здійснюється компетентними органами на постійній основі.

Таким чином, персональна правова інтерпретація вказує на індивідуальний підхід до використання юридичних процедур, тоді як юрисдикційна визначає певний процес. Що важливо, процесуальна форма не виключає застосування окремих процедур.

Із зазначеного випливає, що правова інтерпретація здійснюється у формах: правоінтерпретаційної процедури (певні одноманентні дії) та правоінтерпретаційного процесу (послідовний комплекс відповідних дій).

Процедура – це певна дія, або сукупність дій, які здійснюються під час розгляду певної справи або вирішення юридичного питання, тоді як процес – це загальна послідовність дій, включаючи всі етапи вирішення юридичного питання.

Правові процедури представляють собою конкретні юридичні дії, які зазвичай можуть бути виконані без потреби в спеціальних повноваженнях, системи спеціальних органів чи значних матеріально-технічних ресурсах. Реєстрація власності, отримання документів, подання заяв і багато інших подібних процедур є стандартними елементами юридичних відносин. Такі одномоментні дії спрощують правозастосовну діяльність.

Правоінтерпретаційний процес, на відміну від процедурної форми, вимагає наявності відповідних матеріально-технічних ресурсів, спеціальні повноваження, систему органів і т. д. для ефективного функціонування.

Правоінтерпретаційний процес – це покрокова послідовність певних дій, які складають загальну концепцію, що описує етапи розуміння тексту чи конкретної життєвої ситуації. Без інтерпретаційного процесу не можливо розкрити задум правотворця. Такий процес включає аналіз правових джерел, вивчення судової практики, з'ясування історичного контексту, звернення до об'єктивних та суб'єктивних факторів, які можуть вплинути на розуміння.

Простежується два підходи до здійснення інтерпретаційного процесу. Згідно з першим, інтерпретація є відтворення авторського задуму, його відкриття в аналізованому об'єкті. При цьому важливо зрозуміти та передати «оригінальний» зміст тексту. Другий підхід зосереджений на тому, що інтерпретація є створенням «власного змісту», під час виявлення внутрішнього смислу досліджуваного тексту, який суб'єкт здійснення інтерпретаційної діяльності розглядає як автономний об'єкт у відношенні до свого автора.

Правову інтерпретацію як юридичну діяльність не можливо уявити без застосування юридичної практики, яка представляє собою реальне використання правових знань та навичок у практичних ситуаціях.

Інтерпретаційна практика стосується методів, технік, принципів, всього того, що використовується для розуміння значення контексту. Суть інтерпретаційної практики зводиться до формулювання правових роз'яснень і правоположень. Підставами для інтерпретаційної практики є реальні життєві ситуації, які потребують з'ясування і роз'яснення правових явищ, з метою встановлення достовірності змісту та форми юридичних документів і т. д.

Інтерпретаційна практика в різних правових системах та країнах показує, що суб'єкти в процесі тлумачення нормативних актів змушені враховувати мінливі суспільні відносини. У той же час, слід пам'ятати, що «пристосування» закону до змінюваних реалій суспільного життя має певні межі, що відмежовують інтерпретацію права та правотворчість. Для встановлення зазначених меж істотне значення мають принципи, критерії інтерпретаційної практики, її процесуальна форма.

Засади інтерпретаційної практики можна визначити як фундаментальні ідеї і вихідні нормативно-керівні начала (загальнообов'язкові вимоги, юридичні імперативи), які визначають загальну спрямованість інтерпретаційної діяльності, реалізація яких забезпечує високу її якість і ефективність у правовій системі суспільства.

Від грамотного використання всіх юридичних принципів у значній мірі залежить якість і ефективність інтерпретаційної практики. При чому певні юридичні ідеали служать у даному випадку не тільки відповідним орієнтиром для інтерпретаторів, а й критерієм оцінки їх діяльності. Це не тільки керівні ідеї для суб'єкта правової інтерпретації, але й сполучна ланка між аксіологічним значенням дії правових приписів та збереженням найважливіших інтересів та потреб людини і суспільства.

Попередньо, у науковій літературі, нами зазначалось: «До специфічних рис інтерпретаційної практики зокрема відноситься ознака, відповідно до якої поруч із правотворчістю, практикою реалізації та систематизації права вона займає одне з провідних місць у правовій системі суспільства. Тому важко погодитись із позицією, відповідно до якої інтерпретація права займає

допоміжну роль у механізмі правового регулювання. Правотворча практика, як відомо, спрямована на зміну сфери (меж) правового регулювання шляхом створення нових, змін чинних чи скасування непотрібних нормативно-правових розпоряджень. У ході реалізації права відбувається індивідуалізація та втілення юридичних приписів (у тому числі і персонально адресованих актів) у реальне життя. Практика систематизації пов'язана з упорядкуванням правових (нормативних, правозастосовних) актів, приведенням їх в єдину, досить струнку систему. Без грамотного юридичного тлумачення ні правотворчість, ні реалізація, ні систематизація правових розпоряджень просто неможливі.

Інтерпретаційна практика пов'язана з розкриттям змісту та форми правових явищ, усуненням протиріч, неточностей та інших похибок у приписах, із встановленням чіткості та ясності в правовому регулюванні суспільних відносин, із збільшенням нових знань, умінь, досвіду. У цього явища є кілька причин. Одна з них полягає в зміні суспільних відносин. Друга причина полягає в різноманітті особистих суб'єктивних якостей, властивих індивідууму, що здійснює інтерпретацію. Інтерпретаційна практика є не просто різновидом певної діяльності, а єдністю діяльності щодо встановлення змісту та форми правових явищ (динамічна її сторона) та правового досвіду, соціально-правової пам'яті (статичний компонент)» [77, с. 20].

Інтерпретаційний досвід, який є складовою інтерпретаційної практики, є результатом накопичення, систематизації, зберігання та передачі знань, навичок, вмінь, вправності тощо. Такий досвід концентрує найбільш цінні, корисні і консистентні сегменти інтерпретаційної діяльності і представляє собою соціально-правову пам'ять, як для сучасників, так і майбутніх суб'єктів здійснення правоінтерпретаційної діяльності. Вироблені в ході інтерпретаційної діяльності зразки і певні вимоги найбільш обґрунтованого і кваліфікованого розуміння та роз'яснення правових положень названі прецедентами тлумаченнями.

Що важливо в контексті нашого дослідження: інтерпретаційна діяльність детермінована не тільки відповідним правовим досвідом, а й діючими юридичними та іншими соціальними нормами, об'єктивними і суб'єктивними, матеріальними та духовними, економічними, політичними та іншими факторами, які здійснюють вплив на неї різними способами і з різною інтенсивністю, сприяючи або перешкоджаючи процесу розуміння, пояснення і застосування правових приписів.

Правова інтерпретація стосується всіх форм реалізації права: дотримання, виконання, використання та застосування. Різні джерела права (конституції, закони, договори, судові рішення) несуть інформацію або зміст про те, що та чи інша норма вимагає, дозволяє, забороняє або уповноважує когось робити. Дуже слушними є висновки М. Грінберга: «Публічні та приватні суперечки, що мають величезне значення, обертаються навколо питань про те, як інтерпретувати юридичні тексти. Проте існує глибока і всеохоплююча суперечка щодо належної теорії чи методу правової інтерпретації. Частково причиною таких суперечок є те, що, як це не дивно, немає консенсусу щодо більш фундаментального питання про те, що таке правова інтерпретація – зокрема, якою є її конститутивна мета. Наприклад, чи прагне правова інтерпретація з'ясувати лінгвістичне значення правових текстів, найкраще вирішення спорів або внесок правових положень у зміст закону? Без вирішення цього фундаментального питання не можна очікувати прогресу в розумінні належного методу правової інтерпретації...Загалом, наскільки хорошим є метод, залежить від того, для чого він призначений. Відповідний метод для пошуку, скажімо, лінгвістичного значення тексту, ймовірно, дуже відрізняється від відповідного методу для пошуку найкращого вирішення спору. Аналогічно, той факт, що метод є справедливим або демократичним, може не мати значення, якщо юридична інтерпретація шукає лінгвістичне значення, але матиме велике значення, якщо вона шукає найкраще вирішення спорів...Не викликає заперечень той факт, що правова інтерпретація, як правило, включає в себе, серед іншого, ретельне вивчення

лінгвістичних текстів – навіть те, що інтерпретація лінгвістичних текстів зазвичай є частиною того, що входить до правової інтерпретації» [173].

Дійсно, у більшості досліджень стосовно правоінтерпретаційної діяльності не розглядається основоположна мета правової інтерпретації. Оцінюючи методи тлумачення, автори, як правило, апелюють до будь-яких міркувань, які здаються їм цінними. Прикладом, для досвідченого корпоративного юриста відповідь на складне питання з корпоративного права може бути очевидною та водночас складним завданням для юриста в сфері права інтелектуальної власності. Отже, з цього випливає, що результат правової інтерпретації залежить від того, хто і як її здійснює.

Тож, ключовим елементом змісту правової інтерпретації як юридичної діяльності виступають суб'єкти правової інтерпретації – особи, які є носіями наукової та професійної правосвідомості. Вагоме значення мають юридичні технології правової інтерпретації, адже створення правоінтерпретаційного акту не є простим мовленнєвим виразом. Це складна інтелектуальна діяльність, пов'язана з феноменолого-ейдитичною редукцією, яка завершується створенням юридичного висновку. Уже те, яку юридичну значущість і якість набуватиме результат правової інтерпретації залежить від статусу суб'єкта її здійснення та способу інтерпретації, який застосовував інтерпретатор.

Правова інтерпретація встановлює місце та значення норми права як у галузі права, так і в правовій системі. Теоретичні аспекти правової інтерпретації формують фундаментальні принципи та підходи, які допомагають реалізувати правові норми у конкретних життєвих ситуаціях. Тож, як доктринальний аспект правової інтерпретації має ґрунтовне значення для загальної теорії права та держави, так і не можна применшити важливість діяльнісного аспекту правової інтерпретації, як феномена соціальної дійсності для практичної юриспруденції.

2.2. Вплив теорій праворозуміння на формування правової інтерпретації

Теорії праворозуміння визначають підходи до інтерпретації правових норм, а отже мають вагоме значення для юридичної практики, створюючи основу для судових рішень, адвокатської роботи та законодавчих ініціатив. При цьому здійснюється також вплив на процес формування навичок, які слід використовувати для інтерпретації правових приписів та їх застосування до конкретних ситуацій.

«На етапах еволюції правового мислення і правового розуміння — від класичного до некласичного, від традиційного до нетрадиційного, від гносеології до герменевтики — зазнали трансформацій основні елементи їх структури: суб'єкт-об'єктні стосунки, форми, рівні, методи пізнання, типи істин тощо», – влучно підкреслює Ю. В. Мелякова [92, с. 85]. Тож, не можливо не враховувати те, що зміна наукових парадигм юриспруденції відіграла значну роль у формуванні різних правових явищ. Становлення та розвиток правової інтерпретації не є виключенням. К. Цвайгерт і Х. Кетц зазначають: «... просте тлумачення закону, як це традиційно практикується юристами, навряд чи може бути віднесене до сфери гуманітарних або соціальних наук. Скоріше, правове дослідження набуває по-справжньому наукового характеру лише тоді, коли піднімається вище дослідження норм будь-якої національної системи ... » [125, с. 39].

Правова інтерпретація (як і будь-яка інша інтерпретаційна діяльність) є інтелектуальним процесом, який передбачає окрім розуміння «для себе» пояснення «для інших», що здійснюється за допомогою аргументів, при дотриманні певних принципів і правил. Безумовно, правова парадигма прямо чи опосередковано впливає на обрані критерії такої аргументації.

Окрім того, з'ясування змісту правових положень «для себе» представляє собою внутрішній розумовий процес, що, як правило, не виходить за межі свідомості інтерпретатора. Саме тому, результат інтерпретації права,

безумовно, залежить від праворозуміння його носія. Інтерпретація правових норм здавалося б не представляє складності, але в більшості випадків цей процес вимагає, окрім експертності в певній галузі права, ще й знань з теорії права, формальної логіки, філософії, мовознавства і т. д. Враховуючи зазначене, бачиться доцільним розглянути становлення досліджуваного правового феномену під впливом різних теорій праворозуміння, враховуючи методологічні парадигми та принципи сучасного права та держави.

К. Г. Волинка зазначає, що питання праворозуміння належать до основних у теорії держави і права й визначає праворозуміння, як «процес і результат розумової діяльності людини, спрямованої на пізнання права, його сприйняття (оцінку) і відношення до нього як до цілісного соціального явища. При вивченні різних теорій і поглядів на право потрібно враховувати наступні обставини: по-перше, історичні умови існування права, у яких жив дослідник; по-друге, те, що результат праворозуміння завжди залежить від його релігійної, ідеологічної, моральної позиції; по-третє, яка сторона права береться в основу тієї чи іншої концепції» [24, с. 81].

До проблеми розуміння сутності права звертається професорка В. В. Дудченко, зазначаючи, що праворозуміння має плюралістичний характер, складається внаслідок мислення, втілює в собі зрілість людського розуму, світоглядні позиції суб'єкта. Воно не є чимось заданим раз і назавжди, а є процесом динамічним, мінливим, який залежить від рівня поглиблення людської думки в природу права [37, с. 5].

У контексті формування різних концепцій праворозуміння часто застосовують поняття наукової школи, але переважно для характеристики конкретних правових ідей. Відтак, найбільш впливовими й аргументованими своїми прибічниками є школи юридичного позитивізму, юснатуралізму, соціологізму та інтегральної юриспруденції, представники яких здійснили значний внесок у розвиток юриспруденції.

Класичне праворозуміння становить поділ типів розуміння права на природно-правовий і позитивістський, між якими основними є питання про

співвідношення права з мораллю та наявністю чи відсутністю залежності праворозуміння від регулятивної діяльності держави.

Як одна, так й інша теорія праворозуміння мають різні форми існування. Загалом, позитивістське праворозуміння в юриспруденції вміщає ідеї і теорії, засновані на філософсько-позитивістській парадигмі (О. Конт, Г. Кельзен, Дж. Остін, Г. Харт), де такі сфери пізнання як право та мораль є принципово автономними. Прихильники юридичного позитивізму вважали, що істинна наука здатна вивчати право тільки як явище, що доступне емпіричному пізнанню, натомість ідея права не є предметом науки. Тож, не дивно, що позитивісти схвалюють наукову концепцію інтерпретації, яка ґрунтується на простоті, чіткості та логічності. Право, у свою чергу, інтерпретується як система формально визначених норм, які встановлюються державою і забезпечуються її примусовою силою.

Прихильники позитивістської теорії стверджують, що закон має один інтерпретативний зміст, який встановлюється законодавцем, і що всі інші суб'єкти мають лише застосовувати закон, а не інтерпретувати його. Тут варто згадати, для порівняння, про досить поширений у правознавстві статичний (формально-догматичний) підхід до інтерпретації права. При статичному підході суб'єкт здійснення інтерпретації має дотримуватися букви закону і встановлювати той зміст юридичного припису, який закріплено законодавцем на момент його прийняття, без будь-якого відхилення і врахування зовнішніх факторів таких, як змінні економічні, політичні та інші чинники суспільного життя. За цим підходом нормативно-правові положення не можуть адаптуватися і змінюватися в процесі інтерпретації. Так, імператор Юстиніан мав значний вплив на правотворчу діяльність та виключне право на тлумачення законодавства. Вважалось, що його закони характеризуються особливою чіткістю та ясністю, а отже, ніхто окрім імператора не міг роз'яснювати правові приписи, щоб не змінився справжній сенс волі законодавця.

Представники природно-правового праворозуміння (Арістотель, софісти, стоїки, Дж.Локк, Т.Гоббс та ін.) вважають право безумовною та визначальною цінністю щодо людського закону. Закон може бути правовим, пройшовши процедуру легітимності. Всі норми права мають ґрунтуватися на певних об'єктивних (надпозитивних) засадах, не залежних від волі людини й суспільства, правил, установлених державою. Ключовою характеристикою природно-правового розуміння є критика позитивного права з морального (етичного) погляду, з точки зору справедливості. Науковці сучасності, виходячи з різних основ формування природного права, виділяють такі напрями, як: неотомізм, неогегельянство, неокантіанство, феноменологічна доктрина, екзистенціалістична та інші.

Основна розпізнавальна риса права – справедливість, не вбачається необхідною при аналізі тексту правових приписів при позитивному праворозумінні. Такий аргумент досить суперечливий і це цілком логічно, адже інтерпретація законів та інших юридичних актів без оцінки на відповідність справедливості веде до втрати самої ідеї права. Ідея ж права зазвичай знаходить свою реалізацію в таких джерелах як: договори, закони, правові доктрини, судова практика і т. д.

Письмове втілення будь-якого інтелектуального процесу неодмінно приводить до часткової втрати інформації. Недотримання юридичної техніки суб'єктами правотворчої діяльності створює певні проблеми: неясності, суперечності, громіздкість приписів тощо. Враховуючи зазначене, неминучими є колізії та прогалини в позитивному праві, більшість з яких подолати можна за допомогою тлумачення та інтерпретації правових приписів.

Здійснення повноцінної правоінтерпретаційної діяльності не можливе без врахування моральних принципів. У цьому зв'язку, Р. Дворкін висунув оптимальне рішення контрверзи між правовим позитивізмом та доктриною природного права через розуміння правової системи, як такої, що поєднує у

собі як юридичні правила, так і моральні принципи. Таке судження є основою інтерпретивізму.

«Юридичний інтерпретивізм пропонує філософське пояснення того, як практика тлумачення змінює певні юридичні значення та зміст правових норм. Його головне твердження полягає в тому, що спосіб впливу практики тлумачення на право визначається певними принципами, які пояснюють чому практика повинна відігравати таку роль», – акцентує увагу О. О. Гайдулін [20, с. 56].

Принципи, як моральні судження підтримуються законами, судовими постановами, договорами та іншими юридичними актами. Інтерпретація, яка базується на правових принципах має важливе значення при виникненні різноманітних ситуацій у практичних галузях юриспруденції. Прикладом, Ю. В. Мелякова зазначає: «Герменевтична інтерпретація має подвійний характер: одночасно із лінгвістичним тлумаченням позитивного права вона також розкриває сенс правової ситуації. Це має значення, зокрема, в процесі кваліфікації злочину, а також при формуванні слідчої версії на стадії попереднього розслідування, або при перевірці доказів у ході судового слідства тощо» [92, с. 94].

Тож, погоджуємось з авторкою, яка приходить до висновку: «Класична і некласична парадигми пізнання права, а також позитивістський та природний типи праворозуміння в комплексі становлять зміст епістемології права як загальної теорії правового мислення. Отже, правова епістемологія як загальна теорія правового мислення об'єднує раціональний та ірраціональний досвід теоретичного правопізнання, включаючи до своєї структури герменевтику як одну із ірраціональних некласичних теорій розуміння права» [92, с. 87].

Продовжуючи розгляд правової інтерпретації, зазначимо, що утвердження некласичної парадигми в методології юриспруденції імпліцитно передбачає наявність у правовому пізнанні аксіологічної компоненти. При формуванні правових принципів зустрічаємо поєднання об'єктивного та

суб'єктивного, «раціонального» та «ірраціонального», відмови від жорстких моделей причинно-наслідкових зв'язків, абстрагування від історії.

«Право визначається некласичною юриспруденцією як складний, такий, який володіє багаторівневою організацією, внутрішньо неоднорідний і антиномічний об'єкт. І хоча некласична наука розширює горизонти пізнавальної діяльності, однак вводить і свої суперечності в юриспруденцію, ключовим серед яких є фрагментація уявлень про право, втрата його цілісного бачення» [51].

Унаслідок кризи юридичного позитивізму і розквіту загальної соціології в ХХ ст. у некласичному юридичному дискурсі актуальності набуває соціологічне праворозуміння (Представники: Р. Паунд, Т. Парсонс), де джерелом права є суспільство. Відповідно й інтерпретація норм права при такому підході має динамічний, «живий» характер. Тут варто згадати про динамічний підхід до правової інтерпретації. Відтак, інтерпретатор коригує, пристосовує правові приписи до нових реалій життя, з огляду на правовідносини, що постійно змінюються.

Право за соціологічного праворозуміння розглядається як соціальне явище, що відображає закономірні умови соціального буття і відносно незалежне від держави. За Є. Ерліхом: «Набувши чинності, право йде своїм шляхом: чи правове положення діє, і чи діє воно так, як бажалося, – залежить виключно від того, чи є воно тим засобом, який придатний для поставленої цілі» [39, с. 189]. Інтерпретація права суб'єктами її здійснення є творінням загальної свідомості, результатом чого є врегулювання суспільних відносин тільки тими правилами, які здатні «жити» у ньому.

У контексті соціологічного підходу до розуміння права О. Стаценко виділяє «концепції, згідно з якими основною детермінантою правового розвитку є соціальні фактори. Це всі соціологічно-правові концепції, від суто редуccionістських до сучасних структурно-функціональних її різновидів. Сутність її полягає в тому, що очевидний факт прагматистського використання права як знаряддя соціальної самоорганізації вважається

незаперечною демонстрацією його соціального походження та соціальної сутності. Поза потребами соціуму немає і права як механізму їх реалізації. Право – функція соціуму, цим його природа вичерпується» [138, с. 8–9].

У цілому, інтерпретація права в розглянутих вище типах праворозуміння має вагоме значення для розвитку правового регулювання. У цих підходах наведені різні інтерпретації права, проте жодна не надає його вичерпного визначення. Безумовно, єдиного визначення права існувати не може, оскільки воно є вкрай складним феноменом, який не можна зводити до одного виміру. Позитивізм, юснатуралізм і соціологізм мають односторонній характер і певну категоричність до несприйняття постулатів та концепцій відносно один одного. Тож, поступово (XX ст.) виникає «попит» на зміну неklasичної парадигми, за якою слідує постнекласичний етап розвитку в юриспруденції, під час панування якого актуальності набуває інтегративне праворозуміння.

Якщо ж звернутися до інтегративного типу праворозуміння, можна простежити певний компроміс між трьома аналізованими вище типами праворозуміння та інтерпретувати право, враховуючи нормативність позитивізму, гуманізм природної школи права та переваги соціологічно-правової концепції. Це вбачається актуальним і доцільним, оскільки інтегративний підхід заснований на принципі конвергенції, тобто процесу зближення, сходження.

За А. С. Токарською: «Право сформоване як комунікативні інтеракції, що виникають на підставі неоднакових намірів суб'єктів, різнотрактувань норм права, правових і протиправних дій та бездіяльності вербального і невербального характеру» [141]. Право це:

- система ідей про загальнообов'язкові норми, де важливою складовою є природні права людини;
- норми, викладені в нормативно-правових актах з дотриманням їх ієрархії;
- фактичний порядок суспільних відносин («живе право»).

Такий підхід до праворозуміння уособлює в собі «найкращі» досягнення представників різних правових шкіл та є частиною науки інтегративної юриспруденції. Його особливість полягає в тому, що всі ознаки розуміння права є істотними й необхідними.

В. В. Дудченко аналізує інтегративно-правове вчення: «як таке, що синтезує дух і матерію, нормативний і дескриптивний підходи до права, легітимність і легальність. Розглядаючи нормативну силу факту авторка зазначає, що право є особливо складним соціальним феноменом, і саме в понятті «нормативного факту» його складність знаходить свій кульмінаційний пункт, а сам феномен права стає доступним для розуміння....І далі, нормативний факт є втіленням позачасової цінності в чуттєво сприйманому соціальному факті» [31, с. 129, 142].

Вчення про нормативну силу соціальних фактів за своєю суттю є опрацюванням теорії джерел права, а отже, воно інтегративно-правове і віддзеркалює доктрину правового плюралізму [37, с. 127].

Щодо нормативного (такий, що пов'язаний з діючим правом) і дескриптивного (морально-правовий) підходів до права Л. О. Корчевна зазначає: «Однобічне позитивістське поняття права, ґрунтоване на усуненні з правової дійсності всіх допозитивних і надпозитивних елементів, знає лише юридичну норму і нічого не хоче знати про інший вимір права, що називається легітимністю на відміну від легальності. Позитивісти, дефілюючи право взагалі, вилучають момент справедливості з державно-правового дискурсу. Вони усувають як з теорії права, так і з правової реальності усі елементи справедливості, а те що залишилося (юридичні приписи держави), і що в дійсності є лише часткою, позитивізм видає за ціле. Як наслідок, у межах позитивістського поняття права не залишається місця для постановки проблеми легітимації, а відтак, і для проблематики справедливості» [58, с. 20].

Слід зазначити, що при здійсненні правової інтерпретації необхідно вміти розрізняти зазначені підходи й розуміти, що задля можливості розглядати той чи інший припис фактично діючим і водночас несправедливим

варто відмежовувати нормативний підхід від дескриптивного. Як при створенні позитивної норми, так і при її інтерпретації необхідне залучення моральних принципів. Якщо морально-етичні цінності не застосовувати до формальних вимог та правил – не досягти пануванню реальної справедливості.

Для того, щоб правильно функціонувати, праву необхідна легітимація. З цього приводу, варто погодитись з В. В. Дудченко, яка визначає легітимацію як: «доповнення формальних вимог справедливості морально-етичними цінностями. Теорією легітимації є правова етика, а відтак, легітимація спирається на допозитивні і надпозитивні критерії. Легітимувати що-небудь означає обґрунтувати й виправдати його. Теорія легітимації, таким чином, осмислює право не тільки з точки зору яке воно є (легальне, позитивне право), але і яким йому належить бути (легітимне право)» [33, с. 59].

«У законодавстві, *prima facie*, той факт, що текст інтерпретується всупереч намірам законодавця, заперечує його легітимність. Його легітимність впливає з повноважень законодавця створювати ті закони, які він вважає за необхідне створювати. Застосування цього аргументу обмежене й непряме. Але він завжди є на фоні будь-якої інтерпретації прийнятого закону», – зазначає Дж. Раз, порівнюючи інтерпретацію законодавства з інтерпретацією мистецтва[120, с. 26].

Прикладом, «Для політичного лібералізму процедури це є лише необхідним, але не достатнім моментом. Їх легітимація не здійснюється без нормативних попередніх умов, які виступають певного мірою інваріантними, не підпадаючими під перегляд величинами. Ці попередні умови починаються з принципів, як, наприклад, принцип демократії, принцип більшості чи як принцип розподілу влади і чесного судочинства, які «нормують» процедури і відмежовують справедливі процедури від несправедливих», – виснує Л. О. Корчевна, аналізуючи книгу Лумана «Легітимація шляхом процедури» [59, с. 20].

Все вищезазначене має не тільки декларативний, але й емпіричний характер. Прикладом, синтез нормативного й дескриптивного підходів можна

простежити в галузевій юриспруденції. Так, А. С. Макаренко, досліджуючи співвідношення формальних та дискреційних засад на різних рівнях пеналізації злочинних діянь, відмічає: «Парадигмально, при вирішенні питань пеналізаційного характеру, вітчизняна доктрина апелює до дискреційного методу, широке застосування останнього є так званою «генетичною» рисою у розвитку кримінального законодавства України. Однак практика застосування закону на фоні відсутності/недостатності (а й інколи об'єктивної неможливості) чіткої регламентації правових реалій диктує скоректування законодавчого дискурсу щодо превалювання формального методу у пеналізації кримінальних правопорушень» [82, с. 412–413]. Тож, бачиться, що необхідним є «здоровий баланс» при співвідношенні нормативних та дискреційних засад, а подекуди й відмежування одного від іншого, адже тоді з'являється реальна можливість розглянути норму права фактично діючу і водночас несправедливою, а головне інтерпретувати право відповідно до сучасної системи цінностей.

Таким чином, «якщо головна ідея синтезу нормативного й дескриптивного підходів до права полягає, головним чином, у гнесеології права, то синтезу легітимності (справедливості) й легальності (законності) – аксіології права. Сукупно ці два підходи означають, що справжнє право виявляється не емпірично чи позитивно, а апіорно. Апіорність права неабияк виразно прояснюється під кутом зору вчення про людину як емпіричний і інтелігібельний характер» [37, с. 150].

В. В. Дудченко зауважує: «Сьогодні лише через подолання відчуження та «примирення» філософії з теорією держави і права можна знову здобути втрачену можливість обмеження держави і її юридичних приписів, а, отже, і сподіватися на успішне розв'язання проблеми легітимації [37, с. 136]. Тут також неможливо обійтись без підняття проблеми суцього й належного в праві, питання про співвідношення «духу» і «букви» права, яке є герменевтичною проблемою. «Під «буквою» права розуміють метод екзегез у тлумаченні

(віддзеркалення позитивного права), під «духом права» — телеологічний метод (віддзеркалення природного права)» [35, с. 16].

Телеологічний метод розкривається в теорії цілей права, прихильники якої вважають, що судді мають шукати цілі, які законодавець мав на увазі при прийнятті закону, та інтерпретувати закон враховуючи те, які цілі переслідував законодавець при прийнятті закону. Цільова теорія правової інтерпретації вважає, що законодавець має чітко визначити цілі закону та що ці цілі повинні бути ключовими при інтерпретації права.

Вважається, що метод екзегез (екзегетичний метод) представляє собою метод інтерпретації, який використовують при розгляді правових приписів та полягає в тлумаченні правової норми, враховуючи лише буквальне значення. Шляхом аналізу граматичних та мовних правил допомагає зосередитися на способі, яким законодавчий акт було створено. Телеологічний же спосіб тлумачення передбачає з'ясування змісту норми права за допомогою її мети.

За Ієрінгом: «Мета – органічна складова поняття права й праворозуміння в цілому. Вимога справедливості визначає напрям тлумачення, доповнення і виправлення законів. Включення нормативно-етичних елементів у поняття права необхідне для досягнення певної мети, ідеї права, справедливості. Не можливо пізнати право, не усвідомивши його мети» [34, с. 14].

У продовження тези про те, що питання легітимності (справедливості) й легальності (законності) є аспектами аксіології права, слушно зазначити, що результат інтерпретації, який також втілено у текст має говорити про сьогодення. Право в умовах постмодерну інтерпретують як властиве кожній особистості почуття справедливості, як еквівалентне уособлення об'єктивної і суб'єктивної реальності. Враховуючи характеристику правових парадигм та типології праворозуміння, можна зробити висновок, що різні способи інтерпретації формувались не само собою, а під їх впливом.

Класична парадигма зі своїми основоположними початками такими як: раціоналізм та історизм стала підґрунтям для розвитку:

- історичного тлумачення, яке засноване на інтерпретації змісту норм права відповідно до конкретних історичних умов, за яких вони були прийняті;
- логічного тлумачення, заснованого на законах і правилах формальної логіки;
- спеціально-юридичного, що базується на досягненнях практичної юриспруденції та основах юридичної техніки.

У період неklasичної парадигми юриспруденції з такими принципами як: поєднання об'єктивного та суб'єктивного, раціонального та ірраціонального, залежності правового пізнання від соціокультурного контексту набуває розквіту соціологічна школа права та неklasичні концепції природного права. Тож, поряд з цим слушно згадати про функціональний метод тлумачення, що передбачає розкриття змісту норм права на основі дослідження конкретних життєвих умов (економічних, політичних, соціальних, тощо), в яких функціонує норма права. Інтерпретація набуває яскравих барв у динамічній площині. Окрім того, починають враховуватися норми неофіційного права, що містяться в недержавних приписах. Вважаємо, що функціональне тлумачення, яке полягає у з'ясуванні змісту норм права на основі аналізу конкретних обставин має надзвичайно динамічний характер.

Під час пануючої постмодерністської парадигми та інтегративної юриспруденції актуальним є систематичне тлумачення, яке надає можливість виявити зміст правової норми у зв'язку з правовими принципами, адже норма права діє неізолювано, а у взаємозв'язку з іншими регуляторами. Визначається її місце в конкретному правовому акті, у відповідній галузі права та в правовій системі.

Сьогодні, коли методологія юриспруденції пройшла певний етап свого розвитку під парадигмальними змінами, розкриті різні типи праворозуміння й способи юридичного тлумачення інтерпретатор може застосовувати усі наявні способи в сукупності, тим паче, що такий підхід буде «в тренді» плюралізму. Проте завжди той чи інший спосіб буде переважати інші, враховуючи

професійно-ціннісну сторону інтерпретатора та систему його інтелектуальної діяльності.

Враховуючи зазначене, можна прийти до висновку, що які б способи не застосовувались при здійсненні правової інтерпретації, результат так чи інакше буде загальний висновок, до якого дійшов суб'єкт інтерпретаційної діяльності в процесі з'ясування норми права, що відповідає типу праворозуміння, якого він дотримується та критеріям істинності пануючої парадигми.

Загалом для інтерпретації необхідні навички критичного мислення та ефективної комунікації. Що цікаво – кожен тип праворозуміння по-різному впливає на формування певних навичок, які в подальшому використовуються суб'єктом здійснення правової інтерпретації.

Прикладом, особи, які дотримуються позитивістського праворозуміння акцентують свою увагу на точності, об'єктивності та текстуальному аналізу законів. Це може формувати навички обґрунтованої інтерпретації нормативних актів, що є важливим у професійній діяльності фахівців у галузі права. Буквальне значення закону сприяє детальному аналізу правового тексту та розуміння лексичних та синтаксичних аспектів.

Природний тип праворозуміння сприяє розвитку глибокого розуміння та аналізу етичних аспектів правових норм, оскільки воно базується на моральних нормах та цінностях. При такому підході присутні моральні судження, рефлексія цінностей, пошук рішень, які відповідають етичним стандартам. Суб'єкти здійснення правової інтерпретації навчаються аналізувати та вирішувати ситуації на основі етичних правил. Вони вміють оцінювати наскільки справедливо відбувається реалізація права і як необхідно інтерпретувати правову норму відповідно до загальних цінностей.

Соціологічний тип праворозуміння, основою якого є розуміння права через соціальний контекст, впливає на формування навичок правової інтерпретації, а саме: врахування громадської думки, соціальний вимір рішень, вивчення соціальних тенденцій, увага до суспільної справедливості,

дослідження соціальної практики. Соціологічний підхід допомагає краще зрозуміти, як інтерпретувати правові норми крізь призму соціокультурного контексту.

І нарешті, інтегративний тип, який поєднує різні аспекти розуміння права, від текстів законів з поєднанням моральних принципів до соціальних впливів на правову інтерпретацію. Даний тип розвиває комплексні навички, які допомагають інтерпретувати правові норми: системний аналіз, порівняння та зв'язки, обґрунтовані рішення, і що важливо – адаптація до змін.

Раніше нами акцентувалась увага на тому, що інтерпретаційна практика представляє собою єдність діяльності з визначення змісту та форми правових явищ (що є динамічною стороною такої практики), правового досвіду, а також соціально-правової пам'яті (так званий статичний компонент).

У цьому аспекті варто звернути увагу на те, що правова інтерпретація включає в себе глибоку мисленнєву діяльність, а тому важливу роль відіграють такі категорії як: рівень правосвідомості, правова підготовка, практичний досвід, правова культура, професійні знання, вміння та навички.

Правосвідомість є одним із надважливих чинників розвитку праворозуміння. Право, що складається відповідно до наявних, іноді досить суперечливих уявлень, підходів суспільства до врегулювання тих чи інших суспільних відносин, не може бути досконалим [140, с. 39]. У свою чергу рівень правосвідомості, знання права та повагу до законів характеризує правова культура, яка відображає ідейно-правовий стан суспільства на певному історичному етапі [146, с. 72]. Окрім того, як відмічає М. І. Козюбра: «Тенденція до взаємовпливу чи навіть конвергенції правових систем зовсім не усуває національних і цивілізаційних відмінностей у сприйнятті права в різних культурах. Адже право немислиме без внутрішніх мотивів і установок, які істотно змінюються залежно від культури» [43, с. 40].

Так, М. Целуйко визначає компетентну правову культуру при здійсненні державної влади в Україні: «як якісний стан правового життя суспільства, що має вираження у високому рівні правосвідомості і правової діяльності» [145,

с. 4]. «Правова культура особи означає не тільки знання і розуміння права, а й правові судження щодо нього як про соціальну цінність, і насамперед – активну роботу з його здійснення, зі зміцнення законності та правопорядку. Тобто, правова культура особи – це її позитивна правова свідомість у дії. Вона охоплює перетворення своїх здібностей і соціальних якостей на підставі правового досвіду», – доречно акцентує увагу Н. Я. Лепіш [69, с. 47].

За П. М. Рабіновичем: «Правова культура – це загальний стан «юридичних справ» у суспільстві, тобто стан законодавства і роботи суду, всіх правоохоронних органів, правосвідомості всього населення країни, що виражає рівень розвитку права і правосвідомості, їхнє місце в житті суспільства, засвоєння правових цінностей, їх реалізацію на практиці, здійснення вимог верховенства права» [117].

«Рівень правової культури визначається рівнем правосвідомості, ступенем її розвиненості й досконалості», – відмічає О. М. Балинська [116, с. 359]. Правова свідомість та правова культура є основоположними чинниками формування навичок та вмінь неофіційного тлумачення норм права [85, с. 13]. В свою чергу, О. В. Майстренко підсумовує: «Без глибокого розуміння змісту норм права неможлива їх ефективна реалізація, систематизація, формування правової культури та правосвідомості, розроблення та прийняття нових норм» [81].

У цілому, можна підсумувати, що тип праворозуміння визначає підходи та методи до здійснення правової інтерпретації. Окрім такого впливу, формування та розвиток відповідних навичок відбувається шляхом вивчення нормативно-правової бази, судової практики, академічних досліджень, позитивного й негативного досвіду, участі в дискусіях з правових питань, спілкування з досвідченими фахівцями та участі в судових процесах. Важливо вміти аналізувати текст закону, розуміти контекст, застосовувати прецеденти, критичне мислення, правила логіки для знаходження найбільш доцільних варіантів тлумачення в тій чи іншій правовій ситуації.

Високий рівень правової культури сприяє більш точній, послідовній і справедливій інтерпретації правових приписів, у свою чергу низький рівень – призводить до непорозумінь, спростувань і навіть недоліків для результатів правової інтерпретації, що негативно впливає на правозастосування.

2.3. Сутність та межі правової інтерпретації в традиціях окремих правових систем

Кожна правова система має свої особливості правової інтерпретації, які тісно пов'язані з правовою традицією. Правова картина світу складається із сукупності функціонуючих національних правових систем, які хоча й мають суттєві відмінності та все ж взаємозалежні і мають певний вплив одна на одну, і цей факт особливо простежується в умовах глобалізаційних процесів.

У науковій літературі звертається увага на принципи права, які являють собою інтегративний компонент для правових систем сучасності. Відтак, «Така інтегративна, пронизуюча властивість принципів права визначає їх системоутворюючий характер у системі права, що дає змогу більш якісно здійснювати порівняльно-правовий аналіз правових систем. Оскільки правові принципи «виходять» власне поза правові явища і процеси, беруть свою основу в економічній, соціальній структурі конкретного суспільства, специфіці менталітету його представників, тому вони служать основним орієнтиром та мірилом для виявлення історичних, філософсько-етичних, соціально-економічних витоків права, обумовлюють особливості правового стилю юристів у різних типах суспільства. Окрім того, як один із можливих засобів порівняльно-правового аналізу принципи права служать для застосування методів аналогії права та визначення єдиних критеріїв для інтерпретації норм права у різних правових системах, є лакмусовим папірцем при визначенні механізму визнання правовідносин у різних типах суспільного устрою» [109].

Саме такі постійні елементи як принципи зумовлюють універсальність права та юридичної науки. У контексті глобалізаційних процесів особливу увагу звертаємо увагу на принцип верховенства права, який знаходить своє уособлення в різних правових традиціях і має ґрунтовне значення при інтерпретації правових положень у сучасному світі, оскільки однією з складових цього принципу є забезпечення прав і свобод людини.

Д. Вовк слушно зазначає: «Історичність правової системи, яка охоплює і світ правових ідей, і світ матеріального буття права, на більш конкретному рівні проявляється у вигляді правових традицій, що в матеріальному аспекті зумовлюють особливості існування якогось правового явища чи правової системи в цілому, а в ідеальному — визначають особливості пізнання і розуміння права, зокрема, і його цінності для кожного конкретного суспільства або цивілізації. Інакше кажучи, правова традиція — це поняття, яке характеризує специфічність ідеального і матеріального буття права у контексті уявлення про історичний розвиток самого права або явищ, що на нього впливають» [18, с. 44].

Тож, можна виснувати, що одним з основних елементів правової системи є правова традиція. Окрім того, беззаперечним є те, що саме правова традиція посідає центральне місце в характеристиці права, і що важливо в контексті нашого дослідження, має вагомий вплив на правоінтерпретаційну діяльність.

Як правило, розвиток державно-правових явищ та процесів розглядають в західній та східній правових традиціях. За Гадамером, у розумінні традиції розуміють не тільки тексти, але й набувають розуміння і істини [170].

«У західній традиції права спостерігалось відокремлення права від релігії і поступове «підняття» його над іншими соціальними інститутами шляхом обмеження влади і формування верховенства права. Право — це явище в західній традиції права, яке постійно розвивається, де існує певна ґносеологічна парадигма: римське право пройшло етап рецепції і діяльності глосаторів та постглосаторів, а також взаємозв'язку з канонічним і міським

правом і взаємодії зі звичаєвим, що зрештою формувало нове право, надзвичайно цінніше для сучасного світу», – зазначає І. М. Ситар [132, с. 41].

У сучасну епоху західну правову традицію характеризують наступним чином: «По-перше, право чітко відокремлене від релігії, політики, моралі; по-друге, право розвивається юристами-професіоналами (законодавцями, суддями, адвокатами); по-третє, в юридичних навчальних закладах створюються правові теорії та концепції; по-четверте, юридична наука розробляє метаправо, за допомогою якого право оцінюється і пояснюється. Західна традиція права представлена на юридичній карті світу двома основними правовими сім'ями, а саме: романо-германською та англо-американською, які мають спільне розуміння ідеї та призначення права, але при цьому характеризуються своїми специфічними ознаками» [108].

Сучасна правоінтерпретаційна теорія формувалася під впливом різних правових традицій, різних підходів до розуміння самого поняття «інтерпретація», дискусій між формалістами і антиформалістами, обговорення ролі «духу» й «букви» юридичного положення, а також спорів про динамічність та статичність правової норми.

У країнах, правові системи яких утворюють сім'ю романо-германського права (наприклад, Німеччина, Франція, Італія) правоінтерпретаційна діяльність базується на системі законодавства. Це означає, що популярним є буквальний метод правової інтерпретації, тобто, той, який враховує зміст і контекст правових приписів. Також, у цих країнах велику увагу приділяють правовій доктрині, яка є важливим джерелом права.

У цьому аспекті інтерес представляє наукове дослідження І. Саммута «Тлумачення закону в змішаній юрисдикції: Професор vs. Суддя», де автор протиставляє професорське та суддівське тлумачення закону.

Відтак, у країнах з традицією (цивільного) континентального права професор, безумовно, має першорядне значення. Протягом століть вчені юристи з юридичних факультетів допомагали як суддям, так і законодавцям у розробці та тлумаченні законів. Ця роль зобов'язана своїм походженням

римському юрисконсульту, який консультував претора і суддю. Він був широко визнаним експертом, хоча не мав жодних судових чи законодавчих функцій. Його думка мала значну вагу; у другому столітті нашої ери висновки юрисконсультів навіть вважалися обов'язковими для суддів. І далі, значна частина роботи над *Corpus Juris Civilis* Юстиніана – це робота юрисконсультів. І. Саммут додає, що ця тенденція посилилася з відродженням римського права в Європі в Середньовіччі та на початку Нового часу. Праці глосаторів та коментаторів доповнювали праці Юстиніана; отже, професор і вчений відіграли центральну роль у розвитку середньовічного *jus commune*, яке є основою сучасних традицій цивільного права [185].

Окрім того, в юридичній практиці активно застосовуються науково-практичні коментарі до законів, особливо до кодифікованої форми законодавства, авторами яких є переважно представники наукової доктрини. Про це свідчить навіть визначення науково-практичного коментаря, який розглядається поряд з тлумачення і конкретизацією права, і, на думку Є. Л. Бичковського: «представляє собою юридичний текст, який є формою вираження юридичної доктрини та містить узгоджені наукові погляди та концептуальні висновки вчених та/або практиків правової сфери щодо сутності письмових правових актів, порядку їх утілення в життя та зв'язку з іншими актами» [12, с. 117].

«Професорська» правова інтерпретація є невід'ємним інструментом застосування права в країнах з континентальною правовою системою. Така інтерпретація може мати абстрактний характер, особливо, що стосується філософсько-правових досліджень, а з іншої сторони – конкретний, коли мова йде про конкретизацію у праві та про науково-практичні коментарі, які використовуються юристами при розгляді реальних правових ситуацій.

«Особливостями романо-германської правової сім'ї є зокрема те, що роль первинного джерела права відіграють загальні принципи права, які закріплюються в нормативно-правових актах, та у випадках прогалин у законодавстві принципи права можуть застосовуватись безпосередньо.

Романо-германське право логічно поєднує відповідні складові: норми, принципи, інститути та галузі права», – відмічають Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко [94, с. 43].

Тож, принципи права відіграють важливу роль при здійсненні правової інтерпретації, оскільки забезпечують послідовний характер інтерпретації правових положень, особливо, що стосується країн Європейського Союзу, адже правова інтерпретація є одним із способів дії, що забезпечує ефективність права ЄС у правових системах країн-учасниць.

Отже, у країнах континентального права кодифіковані законодавчі акти, які містить універсальні норми та закріплюють у собі правові принципи, а також офіційні коментарі до них – спрямовані на комплексне вирішення більшості правових проблем, які виникають у суспільних правовідносинах, на відміну від законодавства країн загального права.

У державах, правові системи яких відносяться до англо-американського типу (наприклад, Велика Британія, США, Канада) правова інтерпретація базується на аналізі прецедентів, тобто на рішеннях судів по аналогічних справах. Суди прислуховуються до попередніх судових рішень і створюють нові правила, які можуть бути застосовані у подібних випадках в майбутньому.

У нормативній базі англо-американської правової системи переважають положення загального і невизначеного характеру, що потребують конкретизації і роз'яснення. Як правило, інтерпретацію правових приписів здійснюють судді у зв'язку з виникаючими конкретними казусами. Під час такої інтерпретації в судових рішеннях закріплюються і правові принципи, які є орієнтиром для подальшого застосування й інтерпретації правових норм.

У цьому аспекті в роботі І. Саммута зазначається, що якщо судді в країнах континентального права, як правило, є безликими державними службовцями, тоді як їхні колеги в країнах загального права є дуже помітними особистостями. У країнах загального права суддя є культурним героєм.

Правова традиція загального права фактично завдячує своїм походженням суддям. Вони виплекали її через право прецеденту. Право прецеденту – це те, що робить загальне право, і без нього загальне право не могло б розвиватися. Це саме по собі відрізняє суддів у традиції загального права від суддів інших систем. І далі, як тільки судді можуть творити право шляхом тлумачення, вони заробляють право на повагу громадськості. Робота судді полягає в тому, щоб знайти рішення для сторін, і в ході цього процесу вони створюють закон для подібних майбутніх справ. Рішення лежить не в кодифікованому зводі законів, а скоріше в самих суддях. Це створює всю різницю, оскільки вони не просто інтерпретують закон, вони фактично створюють закон [185].

Стосовно способів інтерпретації в країнах загального права відмічається: «Для того, щоб допомогти усунути невизначеність, судді розробили різні інструменти інтерпретації у вигляді канонів побудови. Канони загалом поділяються на два типи. «Мовні», або «лінгвістичні», канони – це інтерпретаційні «емпіричні правила» для отримання висновків на основі звичного вживання, граматики тощо. Наприклад, при розгляді значення певних слів і словосполучень мовні канони вимагають визначити, в якому сенсі використовуються терміни, тобто чи є слова або словосполучення термінами мистецтва зі спеціалізованим значенням, чи вони вживаються у звичайному, «словниковому» значенні. Інші мовні канони вимагають, щоб усі слова в законі, якщо це можливо, були зрозумілі, щоб термін, який використовується в законі більше одного разу, мав одне й те саме значення в усьому тексті, і щоб конкретні формулювання закону мали перевагу над суперечливими загальними формулюваннями. «Зазвичай» є необхідним застереженням, оскільки будь-який з цих «канонів» може поступитися місцем, якщо контекст вказує на протилежне значення... Методи інтерпретації, які підкреслюють первинність тексту і залишаються в межах самих законів для розпізнавання сенсу, є «текстуалістичними». Інші підходи, включаючи «інтенціоналізм», є більш відкритими для врахування зовнішніх міркувань.

Зокрема, деякі судді можуть бути готові звернутися до історії законодавства для роз'яснення неоднозначного тексту» [187].

О. В. Білоус, цитуючи монографію «Читаючи право: тлумачення правових текстів» американських правників А. Скаліа та Б. Гарнера підкреслює: «Автори сформулювали кілька десятків принципів та канонів тлумачення права. Зокрема, серед фундаментальних принципів інтерпретації вони називають такі:

- принцип інтерпретації (Interpretation Principle) – кожне застосування тексту до певних обставин тягне за собою тлумачення;
- принцип переваги тексту (Supremacy-of-Text Principle) – слова владного офіційного тексту (governing text) і те, що вони передають в їх контексті, мають першорядне значення;
- принцип взаємозв'язку канонів (Principle of Interrelating Canons) – жоден канон тлумачення не є абсолютним. Будь-який із них може бути подоланий силою того, що має інший зміст;
- презумпція проти неефективності (Presumption Against Ineffectiveness) – варто віддавати перевагу текстуально допустимій інтерпретації, що сприяє, а не перешкоджає меті документа;
- презумпція чинності (Presumption of Validity) – інтерпретація, яка підтверджує дійсність норми, переважає інтерпретацію, яка її заперечує (*ut res magis valeat quam pereat*)» [14, с. 9–10].

Методи інтерпретації правових положень різняться залежно від того, які фактори слід брати до уваги. Вибір підходів залежить від виду та структури правового акту. У цьому прагненні суб'єкти здійснення інтерпретації дотримуються принципу «герменевтичного кола», тобто інтерпретують його як гармонійне ціле, коли це є обґрунтованим, а окремі частини тлумачать в їхньому ширшому законодавчому контексті.

Тож, одна з відмінностей між правовою інтерпретацією у країнах англо-американської та романо-германської правових систем полягає в тому, що в перших існує велика роль прецедентів, тоді як у других – більш

розроблена система законів і правил та достатньо розвинута доктринальна інтерпретація. У цьому зв'язку, у країнах англо-американського права правова інтерпретація може бути більш гнучкою, залежно від конкретних обставин справи, тоді як у країнах романо-германського права – більш жорсткою, з меншою кількістю винятків.

Варто також зазначити, що глобалізаційні процеси вносять свої корективи, а тому теза стосовно того, що в країнах континентального права, судді є «безликими державними службовцями» є занадто радикальною, оскільки, прикладом, правові позиції суддів вищих судових інстанцій у країнах континентального права набувають статусу джерел права, хоча це й не закріплено на законодавчому рівні, фактично, правоінтерпретаційні судові висновки мають вагомe значення для юристів-практиків, зокрема суддів нижчих судових інстанцій, адвокатів, прокурорів і т. д. Точно так, як сучасне статутне право і його правова інтерпретація мають ґрунтовне значення в країнах загального права, оскільки, законодавство, особливо норми м'якого права, мають досить складну структуру, ієрархію, тощо.

У країнах зі східною правовою традицією правова інтерпретація базується на традиціях та культурних особливостях цих країн. Основою східної традиції є доктрина конфуціанства, відповідно до якої природа створила баланс і рівновагу взаємовідносин між людьми. Тож, має бути дотриманий встановлений порядок буття та панувати вселенська гармонія. Свої особисті інтереси людина підпорядковує цьому загальному благу. Відповідно і правова інтерпретація здійснюється згідно звичаїв та традицій країни, хоча й враховується при цьому правова доктрина та інші джерела права.

Погоджуємось з Т. Г. Катковою, яка виснує: «Схід є збірним образом, містить у собі багато східних цивілізацій, які мають схожі риси (наприклад, традиціоналізм, консерватизм, гармонію з природою, безтурботність, зосередженість на духовному житті). Але все ж таки вони мають і відмінності відповідно до впливу духовних традицій: конфуціанська Східна Азія,

індуїстська Індія, ісламський Близький Схід, буддистська Південно-Східна Азія. Дослідниця серед зазначених східних правових традицій виділяє правові традиції Східної Азії, вивчення яких вважає актуальним, оскільки азіатсько-тихоокеанський регіон займає передові позиції у світовій політиці» [53, с. 10].

В. В. Дудченко слушно зазначає, що конфуціанська ідея ієрархічного устрою існує й нині. Поняття суб'єктивного права було відсутнє і з'явилося лише внаслідок вестернізації. Проте, на думку китайців, поняття суб'єктивного права знеособлює людські стосунки, воно зрівнює всіх людей у супереч традиційному ієрархічному устрою [37, с. 199]. Розвиваючи думку стосовно впливу західної традиції права на східну, особливий інтерес представляє правова система Китайської Народної Республіки.

Останнім часом питання прав людини набувають все більшої актуальності в китайській правовій доктрині. Відтак, вивчаючи розвиток юриспруденції в Китаї, професор Ї. Лю у своєму дослідженні згадує роботу «Три десятиліття китайської юриспруденції в часи реформ та відкритості: 1978–2008» (автори: Лю Сюебін, Лі Юнцзюнь, Фей Фен) та акцентує увагу на співвідношенні правової традиції з модернізацією права. За автором: «Що стосується шляхів реалізації реформи правової системи, то серед науковців-правників існує щодо цього три основні теорії. Перша стосується «правової реформи», в ній утверджується ідея, що модернізація права у Китаї відрізняється від західної моделі: уряд має відігравати активну й провідну роль у процесі модернізації права. Друга — «трансплантації права» означає, що у процесі модернізації правової системи Китаю доцільно запозичити передову систему права західних країн. Третя теорія спрямована на «місцеві ресурси», стверджуючи, що законодавство є динамічним відбитком місцевих знань, оскільки не існує жодних універсальних принципів, норм або систем, а тому здійснюючи модернізацію системи права Китаю слід враховувати місцеві ресурси» [80, с. 264].

Тож, як бачиться, сьогодні вплив принципу верховенства права на інтерпретацію правових норм простежується навіть в китайській правовій

традиції. За словами Чан Бін Ліня, поширюється тенденція «юдиціалізації» (прим. судового гарантування прав людини) інтерпретації Конституції. Дискусії, які точаться навколо судових справ, які були вирішені відповідно до зазначеного принципу, свідчать про готовність частини юридичної спільноти й китайського суспільства загалом стверджувати ідеали верховенства права і прав людини [79, с. 38].

«Релігійні правові традиції, що охоплюють низку правових систем, є за своєю природою плюралістичними, тобто їм властиві як спільні риси, які дозволяють ідентифікувати відповідну традицію як таку (приміром, ісламська правова традиція включає негативне ставлення до місцевих звичаїв, так званих адатів), так й одиничні і особливі характеристики, які дозволяють побачити зв'язок певної релігії з конкретною правовою системою» [19, с. 238].

У країнах, що відносяться до релігійних правових систем, зокрема і в ісламському, іудейському праві, інтерпретація права базується на аналізі релігійних норм. Інтерпретація права відіграє особливу роль, що пов'язано, перш за все, із застосуванням релігійних текстів як джерел права. Правові приписи трактують відповідно до релігійних норм, принципів і традицій. Релігійні норми входять до системи правового регулювання в країнах з релігійно-традиційною правовою системою.

Д. Вовк зазначає: «Релігія завжди пропонує своїм віруючим систему етичних принципів, достатньо просто пояснених і обґрунтованих. Ці принципи досить часто зберігають свою силу навіть в умовах атеїстичного світогляду і становлять один із чинників як правоутворення (зокрема і позитивізації норми права у законодавстві чи іншому джерелі права), так і правореалізації» [19, с. 240].

В. В. Дудченко відмічає: «Право в іудаїзмі, ісламі чи індуїзмі не автономне і не самодостатнє. Воно, як частка єдиної соціальної цілісності, мусить віддзеркалювати духовні, морально-релігійні цінності єврейського, мусульманського і індуїстського суспільства. Такий синкретизм права і релігії має далекосяжні наслідки. Одним із наслідків є той, що іудейське, ісламське,

індуїстське право як право божественне, від Бога, є принципово незмінним, перманентним. У справі пристосування цього права до плінних історичних обставин важлива роль належить коментуванню чи інтерпретації священних, авторитетних текстів знавцями Галахи, Корану чи вченими брахманами або правниками-священиками. Таке коментування вважалося джерелом права. Згідно з класичними поглядами, інтерпретаторська діяльність спрямовується не на створення нового права, а на відкриття, засвоєння і формулювання вже існуючого божественного права.

Далі, професорка наводить приклад щодо Індії, де в судах посилялися не стільки на самі шастри, скільки на ті пояснення, які давали їм коментатори. Тлумачення священних текстів, запропоновані середньовічними коментаторами, й нині зберігають актуальність у державах Південної і Південно-Східної Азії» [36, с. 12, 20].

У науковій літературі відмічається, що твердження традиції про те, що дхарма, включаючи індуїстський закон, єдині та незмінні, є досить складними. Правда, тексти виявляють рідкісну й захоплюючу одноманітність, враховуючи той факт, що вони склалися протягом принаймні десяти століть у різних частинах величезного індійського субконтиненту. Однак існують значні відмінності, настільки, що можна говорити про справжні суперечності. І далі, у випадках, коли один текст відрізняється від іншого, виникає спокуса пояснити відхилення місцевими або часовими варіаціями — кожен текст відображає ситуацію в частині Індії або історичний період, у який він був складений. Однак це вже не є адекватним поясненням, коли помічено, що в різних випадках один і той самий текст демонструє більше ніж одне рішення для того самого правового питання. Так, глава Ману про спадщину починається з правила: «Після смерті батька і матері брати, зібравшись, можуть розділити між собою в рівних частках батьківське (і материнське) майно Правило, що йде відразу за ним, безпомилково стверджує принцип першородства: «(Або) старший один може взяти весь батьківський маєток, інші повинні жити під ним так само, як (жили) під своїм батьком». Інше

правило говорить про різні частки для синів: «Додаткова частка (відрахована) для старшого повинна становити одну двадцяту (майна) і найкращу з усіх рухомих речей, для середньої половини цього, але для молодшого одну четверту частину» [182]. Тож, як бачиться, у зв'язку з такими явними протиріччями інтерпретація фахівців з права є вкрай необхідною. Інтерпретація права в індуїстській правовій традиції може здійснюватися як в межах законодавчого (повторного) тлумачення, так і в світлі певних «загальних принципів» права, що впливають із модернізованих індуїстських кодексів.

Дж. Гудмен у своєму дослідженні «Божественний суд: судовий перегляд релігійних правових систем в Індії та Ізраїлі» у контексті релігійно-правового плюралізму Ізраїлю, що на відміну від Індії, де звичайні цивільні судді вже давно тлумачать різні релігійні кодекси, кожна визнана релігійна громада в Ізраїлі має власну незалежну систему релігійних судів для застосування та тлумачення релігійного права. Ці релігійні суди, що фінансуються державою, мають юрисдикцію щодо певних питань особистого статусу, таких як шлюб і розлучення. В Ізраїлі існує чотирнадцять визнаних релігійних громад: євреї, мусульмани, друзи, бахаї та десять християнських конфесій. Релігійний склад Ізраїлю, населення якого становить приблизно 6,5 мільйона осіб, складається з 76,4 відсотків євреїв, 16 відсотків мусульман, приблизно 2 відсотків християн і 2 відсотків друзів. Більшість єврейського населення в Ізраїлі не є релігійними, але, тим не менш, усі ізраїльтяни підлягають релігійним судам своєї громади [176, с. 489–490].

Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко пояснюють: «Залежно від глибини аналізу норми Тори і широти її інтерпретації, виокремлюють п'ять, як просте роз'яснення безпосереднього змісту норми, і драша, як коментар, заснований на з'ясуванні мети і задуму Законодавця, знаходженні аналогій для випадків, які не передбачено в Торі безпосередньо. Залежно від сутності і походження використовуваних «тлумачних засобів», правила тлумачення поділяються на:

отримані на Синаї, логіку і Драша, і правила семантики мови (аналог граматичного способу тлумачення, прийнятого в теорії права)» [94, с. 103].

У Вченні про мідраш досліджуються принципи, на яких ґрунтуються мідраш Тори і Галахи, сутність і призначення, спільні і своєрідні риси мідраша у різних сферах єврейського права. Встановлені правила регламентують дії коментатора в процесі тлумачення. Мають місце тринадцять правил тлумачення Тори. Ці правила є головним знаряддям в дослідженні і інтерпретації законів Писання.

Ключові, спільні правила мідраша Тори і мідраша Галахи наступні: «від менш складного до складнішого»; «тотожність виразів»; «побудова головного з одного чи двох віршів»; «загальне і особливе»; «часткове і загальне»; «загальне, яке потребує часткового, і часткове, яке потребує загального»; «вичленувати для пояснення»; «вичленувати для приписів іншої категорії»; «прирівнювання»; «вичленене судження про певний випадок» [32, с. 325].

В Ізраїлі до теперішнього часу джерела іудейського права відіграють вагомий роль в процесі регулювання суспільних відносин. Рішення іудейських судів, які представляють собою незалежну правову інтерпретацію іудейського права відповідно до принципу справедливості, мають значний вплив на правову систему. Правова традиція іудейського права вплинула на те, що шляхом інтерпретації, суб'єкти її здійснення мають можливість вивести правила поведінки із заповідей Божих.

Загальновідомо, що мусульманське право засноване на його основоположних релігійних джерелах — Корана та Сунни, які в більшості мусульманських країн є і правовими джерелами водночас. У цих Священних книгах містяться основні принципи ісламу, що визначають як правотворчу, так і правозастосовну діяльність, зокрема і правову інтерпретацію. Відповідно приходимо до висновку, що вся доктрина мусульманського права, будується на принципах ісламу таких як «Немає Бога крім Аллаха, і Мухаммад

посланець його» та «те, що мусульмани вважають справедливим, є справедливим в очах Аллаха».

Систему норм та звичаїв, на яких будується ісламське право називають Шаріатом. «Саме шаріат, – як відмічає Х. Бехруз, – оцінює різні життєві обставини з релігійної точки зору на основі тлумачення положень Корана та Сунни, їхню інтерпретацію стосовно практичного життя суспільства, а фікх доповнює цю оцінку юридичним змістом. Отже, діалектичне співвідношення шаріату та фікха свідчить про підлегле становище юридичного складового (фікха) стосовно шаріату. Про це свідчить релігійна природа ісламського права» [9].

«Серед різноманітних класифікацій прав і свобод людини в ісламському праві, найбільш поширеною є поділ їх на ті, які належать Аллаху; ті, які надані індивідам і змішані, що відповідають божественним та індивідуальним інтересам. – зазначається у науковій літературі, – Таке своєрідне розуміння прав людини, суттєво відрізняється від західної концепції прав людини, знайшло своє відображення в регіональних актах, прийнятих Організацією Ісламської Конференції (з 2011 р. – Організація ісламського співробітництва)» [107].

Правознавці, які інтерпретують релігійні норми, що містять правові приписи на підставі власних суджень приходять до раціональних висновків відносно спірних питань з метою їх вирішення та ефективного застосування правових положень, які повинні виходити з основоположних принципів Шаріату.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що правова інтерпретація має свої відмінності в країнах з різними правовими системами. Розуміння цих відмінностей може допомогти в розробці більш ефективної інтерпретації в конкретній країні, а також взаєморозумінні між країнами та вирішенні міжнародних правових спорів.

Говорячи про межі правової інтерпретації в західній та східній правових традиціях, варто зазначити, що є специфічні особливості, які визначають

особливості пізнання, розуміння та інтерпретації права. Проте, враховуючи те, що образ світу, що вступив у третє тисячоліття під впливом процесів глобалізації, інтеграції та цифровізації у сферах науки, політики, права, економіки та культури, будь-які межі та кордони починають слабшати, що в деякій мірі призводить до зближення правових традицій і культур.

Спільною рисою є те, що інтерпретація здійснюється переважно на основі принципів. Саме орієнтуючись на ці вихідні засади правоінтерпретаційної діяльності у випадку незрозумілостей, неясностей, неточностей чи суперечностей стосовно правових приписів, останні мають інтерпретуватися крізь призму правових принципів або приводитися у відповідність до них.

Водночас, незважаючи на загальноприйняту думку про те, що модернізація та секуляризм йдуть рука об руку, вчені вказують на глобальне відродження релігійних переконань та релігійної ідентифікації в останні роки, особливо щодо палких форм релігії та пропаганди релігійної політики [176, с. 477].

Що важливо, при здійсненні правової інтерпретації необхідно розуміти – не існує єдиного підходу для розкриття змісту правових норм в усіх випадках. Правова інтерпретація в країнах з різними правовими системами може відрізнятися за методами і принципами, що використовуються для її здійснення. Правова інтерпретація є складним правовим явищем, інтерес до якого посилюється під час застосування права, особливо у такі періоди коли зростає потреба в переосмисленні правового регулювання та трансформації законодавства до сучасних умов. У той же час, така діяльність відіграє важливу роль у забезпеченні прав та свобод людини, а також у забезпеченні стабільності та розвитку правових систем.

РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ГРАНІ ПРАВОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

3.1. Юридичні технології правової інтерпретації

«Юридичні технології є сукупністю науково-обґрунтованої інформації (правил, способів, методів, концепцій та ін.) щодо використання юридичного інструментарію при створенні правових актів і здійсненні юридичної діяльності. Вони відповідають на питання «Як?», у відповідності до яких прийомів, методів і правил треба здійснювати юридичну діяльність» [89, с. 7, 209]. Відповідно, враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що технології правової інтерпретації – сукупність підходів, способів та вмінь щодо з'ясування та роз'яснення сутності правових актів, які використовуються суб'єктами її здійснення.

До юридичних технологій правової інтерпретації слід відносити:

1. Юридичні технології пізнання природи правового акту, які складаються з наступних процедур:

А) Герменевтичного аналізу, що включає розуміння частини, а саме аналіз окремих структурних елементів правового акту (слова, фрази, речення) та розуміння цілого, оскільки після дослідження окремих частин суб'єкт здійснення правової інтерпретації намагається зрозуміти загальний зміст тексту всього правового акту. Далі інтерпретатор може знову повернутися до окремих частин для більш точного, детального розуміння. Акцентуємо увагу на циклічність процесу, тобто зазначені вище кроки можуть повторюватися, допоки інтерпретатор не досягне розуміння аналізованого ним тексту.

Б) Критичного аналізу тексту. Тут активно застосовується критичне мислення. «Критичне мислення (англ. Critical thinking) – система суджень, яка використовується для аналізу речей і подій з формулюванням обґрунтованих висновків і дозволяє виносити обґрунтовані оцінки, інтерпретації, а також коректно застосовувати отримані результати до

ситуацій і проблем», – досліджує М. Кебас [54]. Ідеальний критичний мислитель зазвичай допитливий, добре поінформований, довіряє розуму, відкритий, гнучкий, об'єктивний в оцінках, чесний у протистоянні особистим упередженням, виважений у судженнях, готовий до переосмислення, чітко усвідомлює проблеми, впорядкований у складних питаннях, старанно шукає потрібну інформацію, розумно обирає критерії, зосереджений у дослідженні та наполегливий у досягненні результатів, які є настільки точними, наскільки це дозволяють об'єкт та обставини дослідження [180, с. 81]. Критичне мислення передбачає ретельний аналіз, логічне міркування та розуміння правових принципів, що робить його важливою навичкою суб'єкта здійснення правової інтерпретації.

В) Мовного аналізу тексту. Варто погодитись із тим, що юридична мова є складною для розуміння, вона сформульована таким чином, що потребує критичного мислення для її розуміння. Кожен юридичний документ розроблений таким чином, що він не повинен суперечити сам собі. Мова, що використовується в юридичних документах, має далекосяжний ефект; якщо в юридичному документі є фраза, що має багатозначне значення, вона може бути використана протилежною стороною [160]. У Посібнику із написання судових рішень (автори Куйбіда Р., Сироїд О.) слушно зазначено: «До незалежності юридична наука, законодавство, судова практика і, таким чином, юридична термінологія формувалися переважно російською мовою. Переклад юридичних термінів із російської мови українською відбувався механістичним шляхом, без пошуку питомо українських відповідників юридичних термінів чи застосування вимог стилістики і граматики української мови. Як наслідок, русизми стали невід'ємною ознакою української юридичної літератури, нормативно-правових актів чи судової практики» [65, с. 109]. У цьому зв'язку, особливо важливим є розуміння точного значення юридичних термінів і їх відповідність в контексті тексту, а також синтаксичний і граматичний аналіз.

Г) Формально-логічного аналізу тексту. Л. І. Солодка відмічає: «З точки зору логіки текст являє систему висловлювань, які повинні відповідати вимогам істинності і правильності. Поняття істинності характеризує думки, передусім судження, а поняття правильності зв'язки між думками у формі міркувань» [136, с. 62]. До основних законів формальної логіки відносять закон тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього, а також закон достатньої підстави. Дотримання цих правил перевіряється при формально-логічному аналізі тексту.

2. Юридичні технології визначення валідності правового акту. Г. О. Головач акцентує увагу на тому, що «...під валідністю слід розуміти еквівалентність правового акта загально-соціальним та спеціально-юридичним вимогам його створення і дії. Це сукупність характеристик та ознак, наявність яких дозволяє відмежувати правовий акт від неправового та передбачає наявність у такого акта чотирьох компонентів, а саме – його дійсність, чинність, дієвість та відповідність. – І, Далі, дослідниця розкриває: – Під дійсністю розуміється факт реального існування правового акту (створення та наявності) в правовій системі. Правовий акт було створено та він існує в суспільному полі задля задоволення закладеної в нього мети.

Другий компонент валідності розкривається через чинність, тобто силу та значення правового акта. Чинність передбачає зокрема відмінність правового акта від інших правових актів та визначає його місце в системі.

Дієвість, що передбачає ефективність, реальне соціальне значення та призначення правового акта, його затребуваність суспільством. Водночас мова не йде про абсолютну дієвість та забезпеченість санкціями в разі невиконання приписів. Це про факт наявності запиту суспільства в дії правового акта для регулювання відповідних відносин.

Нарешті, відповідність правового акта передбачає належну форму його зовнішнього виразу, належну процедуру ухвалення та промульгації (опублікування та оприлюднення), а також низку маніпуляцій щодо «підтримки» його життєдіяльності, тобто належну процедуру його

обслуговування (реєстрація, збереження, упорядкування, модернізація (внесення змін), здійснення правової експертизи тощо)» [23, с. 133–134].

Враховуючи зазначене, юридичні технології визначення валідності правового акту конкретизуються в наступних процедурах:

- А) перевірка дійсності правового акту;
- Б) перевірка чинності правового акту;
- В) перевірка дієвості правового акту;
- Г) перевірка відповідності правового акту.

Для здійснення перевірки порядку прийняття правового акту, а також його дійсності, чинності, дієвості та відповідності використовуються електронні реєстри (де здійснюється систематичний контроль за станом і змінами у правових актах), штучний інтелект (автоматизовані аналітичні системи можуть використовуватися для виявлення невідповідностей) тощо.

3. Юридичні технології визначення протиріччя між формою і змістом правового акту, які складаються з наступних процедур:

- А) Перевірка структури правового акту (заголовки, статті, частини, пункти);
- Б) Порівняння загальних положень (прикладом мети правового акту) з конкретними нормами цього ж акту;

Закладена у нормі права інтенція правотворця не завжди співпадає з її текстуальним вираженням у положеннях нормативно-правових актів, тому необхідним є з'ясування співвідношення обсягу норми, яка підлягає інтерпретації з обсягом її тексту. У зв'язку з цим, тлумачення поділяють на буквальне, обмежувальне та розширювальне. Таким чином на практиці ми бачимо чи співвідносяться між собою «дух» і «буква» в правовому акті. Протиріччя між формою і змістом правового акту вказує на розходження між офіційною формою тексту правового акту і тим, що фактично він має на меті чи регулює. Наприклад, коли преамбула суперечить змісту тієї чи іншої статті нормативного акту. Тут важливе значення має співставлення волевиявлення законодавця з текстом правового акту, в якому вона виражена.

4. Юридичні технології роз'яснення акту, який підлягає інтерпретації, що конкретизуються в наступних процедурах:

А) Обґрунтування вибору способу інтерпретації. Відтак при здійсненні правової інтерпретації може бути обраний статичний або динамічний підхід, граматичний, історичний, системний, телеологічний, логічний, герменевтичний методи, тощо. Відповідно використання різних способів інтерпретації приводить і до різних інтерпретаційних висновків. Суб'єкти здійснення правової інтерпретації повинні бути готовими обґрунтувати засоби інтерпретації, які вони застосовували під час прийняття своїх рішень, особливо якщо їх вибір вплинув на кінцевий результат справи (прикладом, при судовому провадженні).

Б) Обґрунтування правової позиції, пошук та вибір аргументів. Вже згаданий нами Посібник із написання судових рішень передбачає: «У мотивуванні повинні міститися посилання на відповідні положення конституції або відповідні норми національного, європейського або міжнародного права. Там, де це доречно, посилання на національну, європейську або міжнародну судову практику, в тому числі на практику судів інших країн, а також посилання на юридичну літературу можуть бути корисними, а в системі загального права – необхідними» [65, с. 188].

В) Створення підсумкового акту. Ця процедура передбачає підготовку тексту роз'яснення правового положення суб'єктом здійснення правової інтерпретації, його розгляд та схвалення відповідним органом чи особою (особливо, якщо мова йде про юрисдикційний тип правової інтерпретації). Обговорення, внесення змін до тексту перед його утвердженням тощо. Далі затверджене роз'яснення може бути опубліковане. Тобто, вироблення проекту роз'яснення норми права, його прийняття (ухвала) та опублікування.

Метою правової інтерпретації є з'ясування та роз'яснення змісту правових норм. Розуміння та правильне застосування норм права залежить від того, як вони будуть інтерпретовані та застосовані до конкретних випадків (фактів). Саме тому, дотримання юридичних технологій правової

інтерпретації є важливим інструментом досягнення правової впевненості в суспільстві, а також розвитку та зміцнення держави. Оскільки правові норми можуть мати різний зміст, правова інтерпретація є складним та багатогранним питанням, а отже задля того, щоб його зрозуміти, необхідно визначити основні підходи до її здійснення.

Хоча різні підходи до інтерпретації правових норм мають свої переваги та недоліки, сучасні наукові дослідження вказують на те, що застосування комбінації різних підходів може привести до більш об'єктивного та збалансованого трактування правових норм.

Попередньо нами акцентувалась увага на деяких аспектах з цієї проблематики, а саме: «Досить поширеними в правознавстві є статичний (формально-догматичний) і динамічний (еволюційний) підходи до юридичного тлумачення семантичних термінологічних полів. При статичному підході суб'єкт інтерпретації повинен чітко слідувати букві закону, встановлювати лише ті сенси нормативно-правового акту, які закладав у нього законодавець у момент його укладання. Відповідно до даного підходу правові приписи не можуть коригуватися та пристосовуватися в ході тлумачення до змінних економічних, політичних та інших умов життя.

Імператор Юстиніан в VI ст. н. е. заборонив тлумачення своїх Дигестів, бо всі неясності, на його думку, були усунуті, і не залишилося підстав для сумнівів. Буржуазні ідеологи періоду сходження буржуазії до влади (Монтеск'є, Беккарія, Марат) вимагали точного проходження букви закону, виступали противниками тлумачення закону судами.

При динамічному підході інтерпретатор коригує, пристосовує правовий акт до нових реалій життя, враховуючи суспільні відносини, що змінюються. Сутність цього підходу, тобто динамічної (коригуючої, еволюційної) методики полягає в тому, що суб'єкт інтерпретаційної діяльності адаптує правовий акт до тих змін, які відбуваються в суспільних відносинах, адже інтерпретація права не може постійно і назавжди зберігати лише той зміст, який був їй наданий у момент її прийняття. Вважається, що потреба в цій

методиці є особливо очевидною в умовах існування застарілого законодавства.

М. Костицький, Л. Наливайко та В. Кучер у своїй монографії присвяченій проблемі тлумачення правових норм зазначають, що доцільність статичної та динамічної методик тлумачення правових норм треба шукати у відповіді на таке питання: чи тлумачити закони слід тільки в тому сенсі, який вони мали в момент їх видання, чи й у тому, який вони отримують у момент їх застосування?

Сутність першого (статичного) підходу полягає в тому, що суб'єкт тлумачення має неухильно дотримуватися букви закону, встановлювати лише той сенс нормативно-правового акта, що його було закладено в нього правотворчим органом на момент прийняття та видання акта. Але за такого підходу правові акти буде вельми складно, а іноді й зовсім неможливо пристосовувати шляхом їх тлумачення до постійно змінюваних умов суспільного життя. У разі використання статичної (формально-догматичної) методики основною цінністю правової дійсності визнається стабільність права, а інтерпретаторові не надається можливості змінювати сенс правової норми. Прихильники цієї методики зазначають, що не повинно існувати такого суб'єкта, який був би покликаний визначати час настання потреби в зміні сенсу правової норми, який був закладений у неї при її виданні. Якщо такий суб'єкт з'явиться, то це буде серйозною загрозою визначеності та стабільності всієї правової системи. До того ж будь-який акт, навіть найбільш доцільний і своєчасний, може втратити своє первинне значення, якщо буде визнаватися необхідність іншого його тлумачення в будь-який момент часу.

Історичний досвід показує, що необхідність в еволюційному тлумаченні значно зростає в періоди економічних, політичних та інших соціальних криз та катаклізмів, коли потрібне розширювальне чи обмежувальне тлумачення «застарілих» нормативно-правових розпоряджень» [77, с. 19].

Взагалі, правова інтерпретація потребує врахування різноманітних факторів. Науковці продовжують вивчати цю проблему та розробляти нові

методології інтерпретації. Використання різних підходів може допомогти у досягненні єдиної та правильної інтерпретації права.

У сучасному світі інструменти штучного інтелекту (ШІ, англ. artificial intelligence, AI) та автоматизоване створення текстів трансформують й класичні юридичні підходи до здійснення правової інтерпретації. Ці технології мають потенціал революціонізувати спосіб створення та інтерпретації юридичних документів та спростити юридичні процеси для фахівців права.

У дослідженні О. В. Костенко стосовно штучного інтелекту (AI) та Метавсесвіту зазначається: «AI – це деяка сукупність алгоритмів, методів, способів і засобів та комп’ютерних програм, які реалізують одну, кілька або безліч когнітивних (інтелектуальних) функцій людини або інженерно-математичні дослідження, що займаються створенням програм та пристроїв, які імітують когнітивні функції людини, що включають, у тому числі, аналіз даних та прийняття рішень. AI прийнято поділяти на слабкий, загальний та супер інтелект» [61, с. 302]. Нині спостерігається стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту, впровадження роботизованих систем у повсякденне життя. Практично кожна країна світу визначає розвиток штучного інтелекту одним з основних напрямків своєї діяльності, приймає плани та стратегії кроків у цьому напрямку [11, с. 83].

Передовими у використанні систем ШІ залишаються такі країни як США, Великобританія, Японія, Китай, які вже мають практику використання ШІ в різних сферах, в тому числі і юридичної діяльності, а відповідно й певні практичні навички. Європейські країни також активно запроваджують використання ШІ в юридичну діяльність, при цьому враховуючи навіть етичні аспекти. Так, у 2018 році Європейська комісія з ефективності правосуддя Ради Європи прийняла вагомий міжнародний акт — Етичну хартію по використанню штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі (англ. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment). Цей документ закріплює п’ять основних принципів використання штучного інтелекту в процесі здійснення правосуддя:

- принцип поваги до основоположних прав людини при використанні ІІІ;

- принцип недискримінації, а саме запобігання розвитку або посилення будь-якої дискримінації між окремими особами чи групами осіб;

- принцип якості та безпеки, що стосується обробки судових рішень та даних, використовувати сертифіковані джерела та нематеріальні дані з моделями, розробленими на міждисциплінарній основі, в безпечному технологічному середовищі;

- принцип «під контролем користувача» (under user control): виключити директивний підхід і забезпечити, щоб користувачі були поінформованими суб'єктами та контролювали свій вибір;

- принцип прозорості, неупередженості та справедливості: зробити методи обробки даних доступними та зрозумілими, дозволити зовнішній аудит [168].

«Основною метою Хартії є підвищення ефективності та якості здійснення правосуддя шляхом опрацювання алгоритмами судових рішень і даних при дотриманні основних прав і свобод, які гарантуються, зокрема, ЄКПЛ й Конвенцією Ради Європи про захист персональних даних», зазначає В. Шемшученко [151].

Сьогодні активно обговорюються питання щодо застосування штучного інтелекту в українському правосудді. Н. В. Шишка в цьому контексті зазначає: «Штучний інтелект може стати тим, що може вирішити певні існуючі проблеми у судовій системі України, оскільки, на відміну від людей, на нього неможливо чинити будь-який тиск чи підкупити. Застосування штучного інтелекту може формувати єдність та послідовність судової практики, оскільки запрограмована програма на певний алгоритм, як правило, не допускає помилок, які при людському факторі виникають переважно через внутрішні переконання» [153, с. 144].

Вважаємо, що застосування інструменту ІІІ полегшить діяльність не тільки суддів, але й інших фахівців у сфері права так, як використання ІІІ

може мати користь й при здійсненні правової інтерпретації. Відтак, способами які позитивно вплинуть на розуміння юридичного тексту є: аналіз текстів правових актів, адже ІІІ здатен виділяти ключові слова та терміни, що однозначно полегшує роботу з великим масивом інформації; надання роз'яснень юридичних понять; пошук судової практики; чат-боти, які здатні надавати консультації стосовно правових питань і т. д.

Особливий інтерес представляє те, як правники з'ясовують, що означає той чи інший термін в юридичному тексті. Це завжди було складним питанням. Серед різних моделей юридичної інтерпретації все більшої популярності набуває підхід корпусної лінгвістики. Він використовує великі дані, щоб зрозуміти звичайне значення слова для юридичних цілей [159].

Великої популярності набуває також робота алгоритму: ChatGPT від OpenAI (chat.openai.com). У статті С. Марчук стосовно штучного інтелекту у юридичному бізнесі зазначається, що ChatGPT може бути корисним для підтримки прийняття рішень у юридичних справах. Він проаналізує великі обсяги правової інформації та надасть рекомендації щодо можливих рішень. Це може бути корисним для адвокатів, юристів та інших фахівців у юридичній галузі, які займаються складними справами та потребують доступу до точної та актуальної інформації [90].

Окрім того, враховуючи, що за допомогою ІІІ можна передбачити судові рішення, то можна зробити висновок, що й інтерпретувати ту чи іншу правову норму також цілком можливо.

Спробуємо використати технології ІІІ для здійснення інтерпретації правових положень і дати завдання ChatGPT-3.5 у вигляді: «надати коротку правову інтерпретацію статті 12 Конституції України».

Нагадаємо, що відповідно до статті 12 Конституції України: «Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави» [57]. Отримуємо відповідь від ChatGPT: «Стаття 12 Конституції України закріплює принцип суверенітету та незалежності України. Вона визначає, що Україна є суверенною та

незалежною державою, має власну територію, іноземці не можуть втручатися у внутрішні справи країни. Ця стаття підкреслює важливість збереження та захисту національного суверенітету України і визначає її статус на міжнародній арені».

Як бачимо, завдання виконане, проте така інтерпретація більш доречна до статті 1 Конституції, а саме: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Звичайно, що в чат-боті є різні версії, які невпинно вдосконалюють його роботу і можна по-різному ставити задачі, проте без професійної людської правосвідомості та інтелекту правова інтерпретація існувати не може.

Навіть при досконалій роботі ШІ, точності і надійності в його алгоритмах, можуть бути наявні фіктивні факти і такі прецеденти вже існують. Окрім того, ШІ може не врахувати мету, або ж той чи інший спосіб правової інтерпретації, який є необхідним в конкретній ситуації.

Саме тому важливим є забезпечення належного рівня перевірки результатів його роботи людиною-професіоналом, адже тільки кваліфікований спеціаліст здатен надати правову оцінку результатів роботи ШІ відповідно до завдань чи запитів, які ставились перед ним.

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що здійснювати інтерпретацію правових приписів на певному рівні ШІ здатен, проте такий рівень швидше можна порівняти з буденно інтерпретацією. Що ж стосується правової інтерпретації, то ШІ може використовуватися як допоміжний інструмент для суб'єктів її здійснення, оскільки це є сферою діяльності виключно носіїв професійної та наукової правосвідомості.

У питаннях права рідко існує єдина математично-об'єктивно правильна відповідь на конкретне питання. Юристи існують через нюанси та розбіжності. Тонкі моменти, пов'язані з мовою (навіть пунктуація), можуть означати різницю між бажаним результатом і його протилежністю. Непередбачувані людські елементи права – судді, клієнти, свідки, присяжні – разом з його постійно мінливою природою та унікальними фактами кожної окремої справи

– все це разом означає, що юридична робота завжди залишатиметься людською справою [191].

Юрист рідко шукає або навіть очікує чітких відповідей. Найчастіше він шукає свою базу даних – трактати, статті, статути, справи та інші матеріали – щоб створити юридично прийнятні аргументи для досягнення однієї або кількох цілей [164, с. 40].

Для того, щоб такі навички, як креативність і здатність мислити на ходу, застаріли в юридичному світі, нам спочатку потрібно було б побачити або велику революцію в тому, як працюють наші правові системи, або величезний стрибок вперед у технологічних інноваціях, або і те, і інше разом. Враховуючи все це, адвокати навряд чи будуть замінені комп'ютерами найближчим часом.

Хоча технології ще не можуть виконати все, що повинен робити юрист, вони можуть допомогти вивільнити час і розумову енергію юристів, щоб у них з'явилося більше можливостей для творчого мислення і розробки стратегії. Існує багато можливостей автоматизувати юридичні завдання, які повторюються і є рутинними, наприклад, електронний пошук та аналіз документів [191].

Юридичні дослідження – ще одна сфера, де штучний інтелект може полегшити роботу юристів. Вважаємо, що ШІ може бути корисним перш за все для пошуку наукових досліджень по заданій темі, ключової нормативно-правової бази та іншої пов'язаної інформації з досліджуваним питанням.

У будь-якому випадку, ключовим є юридичне мислення та причинно-наслідкові зв'язки, які важко піддаються моделюванню штучним інтелектом. У роботі «Деякі спекуляції про штучний інтелект і юридичні міркування» (Б'юкенен, Брюс Г., і Томас Е. Хедрік) розглядаються дві моделі процесу юридичного дослідження, які за словами авторів забезпечують основу для вивчення основних процесів мислення юристів, описуючи частину їхніх когнітивних завдань. Це модель інтерпретації фактів і права на користь клієнта та рекомендації щодо дій, які задовольняють цілі клієнта та уникають несприятливих наслідків [164, с. 47–49]. Погоджуємось із Т. Вудом, за яким:

«...Правове обґрунтування на основі ШІ може бути простішим для континентального права, ніж для англійського чи американського, оскільки континентальні правові системи базуються на законах, але потрібен експерт у галузі права, щоб підтвердити це» [195].

У статті «Generative Interpretation» професори Девід А. Хоффман та Йонатан А. Арбель демонструють як великі мовні моделі (LLM) забезпечують кращий метод тлумачення контрактів, з деякими застереженнями. На прикладі відомих висновків експертів та реальних угод, за якими вони виносили рішення, автори показують, що моделі штучного інтелекту можуть допомогти дослідникам фактів встановити звичайне значення тексту, кількісно оцінити неоднозначність та заповнити прогалини в угодах сторін. Більш того, у статті відмічається, що використання великих мовних моделей дозволяє судам дешево і точно оцінити наміри сторін, а отже генеративне тлумачення дозволяє вийти з існуючого глухого кута в інтерпретації. Застосування цього методу є відповіддю на дискусії між текстуалістами, орієнтованими на ефективність, і контекстуалістами, орієнтованими на справедливість, які сперечаються про те, чому сторони віддадуть перевагу –вартості та визначеності чи точності та справедливості. Сторони – і суди – віддають перевагу «золотій середині», коли судді намагаються передбачити, що насправді означав договір, враховуючи достатньо контексту, щоб наблизитися до реальності, уникаючи при цьому некерованої та упередженої асиміляції доказів. Оскільки генеративне тлумачення пропонує таку можливість, автори вважають, що воно може стати новою «робочою конячкою» договірної інтерпретації [178].

Водночас, Е. Сотірі при розгляді питання інтерпретації юридичних угод штучним інтелектом слушно звертає увагу на те, що таке тлумачення не враховує культурні відмінності, які впливають на інтерпретацію юридичної угоди різними способами, серед яких: різне розуміння часу, ділової практики, комунікації та ієрархії; відмінності в правових системах; неоднозначність термінів; людські емоції, які також впливають на інтерпретацію угоди різними

способами (емоційна прив'язаність, психологічні упередження). Е. Сотірі підсумовує, що важливим є те, щоб будь-яка система ШІ, яка використовується для цієї мети була ретельно розроблена і перебувала під наглядом, щоб гарантувати, що вона використовується належним чином і з дотриманням етичних вимог [189].

Варто акцентувати увагу на тому, що ШІ безумовно може грати важливу допоміжну роль у процесі здійснення правової інтерпретації, а вдосконалення його роботи необхідне задля розвитку правового регулювання включно. Такі технологічні моделі корисні тим, що пропонують нові інструменти – швидкі, дешеві, проте іноді некоректні – для обслуговування цілей тлумачення.

Правникам слід використовувати системи штучного інтелекту для вирішення завдань, де вони вже знають, як має виглядати дослідження, джерела та форма відповіді. Це допоможе юристам оцінити результати і виявити будь-які помилки або невідповідності.

Системи штучного інтелекту дуже добре (і дуже швидко) виконують такі завдання: огляд документів, переклад, узагальнення, аналіз, пояснення або встановлення зв'язків, використовуючи факти, набори даних і загальнодоступні правові джерела. Юристи не повинні просити системи ШІ робити вибір або приймати рішення на власний розсуд. Юристам слід просити ШІ виконувати завдання, з якими він добре справляється, а таланти і навички, притаманні лише людям, залишити юристам-людям [183].

Окрім того, «Діджиталізація полягає не в тому, щоб автоматизувати правничу діяльність, а в тому, щоб зробити її більш ефективною завдяки технологіям. Тож це складне явище, яке включатиме, передусім, зміну мислення та поведінки людей, формування культури використання даних. Суспільна роль юристів у цьому питанні полягатиме у виробленні меж та правил користування ними», – виснує О. П. Цвид-Гром [144, с. 110].

Вважаємо, що штучний інтелект матиме значний вплив на здійснення правової інтерпретації в майбутньому, адже така технологія здатна підвищити ефективність роботи правників в цій галузі. Враховуючи зазначене,

приходимо до висновку, що тлумачення права штучним інтелектом представляє собою діджиталізований різновид персонального буденного тлумачення, що відіграє важливу допоміжну роль у процесах здійснення правової інтерпретації.

Особливий інтерес представляє методологічний інструментарій, який фахівці права застосовують при здійсненні правової інтерпретації.

У науковому дискурсі з проблеми інтерпретації немає одностайності щодо виділення методів її здійснення. Для цілей даного дослідження пропонуємо зупинитись на аналізі наступних методів, які можуть бути використані при здійсненні правової інтерпретації: граматичний, історичний, системний, телеологічний, логічний та герменевтичний.

Граматичний метод – це метод інтерпретації, який базується на розумінні слів і фраз у тексті закону за їх літеральним значенням. Застосування цього методу засноване на тому, що законодавець використовує мову як засіб вираження своєї волі, тому значення слів і фраз можна визначити шляхом аналізу мови тексту закону. Граматичний метод інтерпретації використовує граматичний аналіз тексту, щоб з'ясувати його значення.

Історичний метод – це метод інтерпретації, який базується на розумінні законодавчої історії та прийняття закону. Історичний метод використовує контекстуальний аналіз, щоб зрозуміти, яке значення мав закон у час його прийняття. Отриманий результат застосування контекстуального аналізу полягає в тому, що інтерпретація правового тексту здійснюється з урахуванням контексту, в якому він виник. Контекст включає в себе загальний зміст закону, історичні та культурні аспекти, а також соціальні та політичні умови, в яких текст був прийнятий. Даний метод інтерпретації дозволяє зрозуміти, як правовий текст був задуманий, та як він має бути застосований у певній ситуації. Крім того, контекстуальний підхід забезпечує збереження історичної та культурної спадщини, оскільки він дозволяє зберегти оригінальний зміст правового тексту в контексті його виникнення.

Системний метод – це метод інтерпретації, який базується на розумінні норми як складової системи права та його взаємозв'язку з іншими нормами права. Цей метод передбачає, що норма має бути інтерпретована у контексті системи права, в якій вона знаходиться. Системний метод інтерпретації вивчає норму як частину більшої системи права, щоб з'ясувати, яке місце має норма у системі, та яке значення має її зміст.

Телеологічний метод інтерпретації використовує аналіз цілей та значення норми для з'ясування її змісту. Цей метод зосереджується на цілях та принципах норми, щоб зрозуміти, яку мету переслідував законодавець при її прийнятті. Визначаючи мету, можна зрозуміти, як саме має застосовуватися норма.

З приводу зазначеного методу інтерпретації права Б. В. Малишев зазначає: «Телеологічний спосіб тлумачення є основним напрямом пізнання цінностей, що закладені в нормативну структуру права. Найважливішим наслідком використання цього способу тлумачення є те, що він запобігає формалізованому, «бюрократичному» тлумаченню норм права, який спотворює аксіологічні установки правового регулювання, зневажає соціальні наслідки того чи іншого висновку про смисл норми права. Цей спосіб тлумачення допомагає впроваджувати у поведінку суб'єктів стандарти основоположних принципів права, забезпечуючи тим самим доцільність кожної норми права» [86, с. 13].

Логічний метод базується на застосуванні логіки та аналізу мовних конструкцій правового акта. За допомогою логічного методу визначається зміст правового нормативу, його взаємозв'язки з іншими нормативними актами та способи його застосування в конкретних випадках.

Герменевтичний метод, в основі якого лежить поняття герменевтичного кола, що використовується для пояснення правових актів. Відповідно до цього методу розуміння тексту правового акту є взаємодією між частиною і цілим. Вважаємо, що даному способу правової інтерпретації необхідно приділяти особливу увагу, адже він визначає певні кроки,

використання яких допоможе досягнути цілісного значення інтерпретованих приписів. Нами вже зазначалось, що в контексті сучасної правової системи герменевтика використовується для інтерпретації правових актів. Варто акцентувати увагу на тому, що вона має значний вплив на способи здійснення правової інтерпретації.

Відтак, як зазначає В. В. Дудченко: «Існує певний взаємний вплив між окремим смисловим взаємозв'язком і більш загальним смисловими конструкціями, у яких цей взаємозв'язок є окремою частиною, елементом. Такий взаємний вплив стосується не тільки окремого слова в законі і загального контексту цього закону, а й співвідношення між різними законами в межах однієї системи права і навіть між законом і основними, провідними ідеями культури, у якій діє той чи інший закон» [32, с. 328].

Суб'єкти здійснення інтерпретації, перш за все, мають зрозуміти, що мали на увазі автори правових положень. У цьому аспекті юриспруденція – це виключно герменевтична наука. Текст ніколи не може бути повністю зрозумілим. Особа, яка, має на меті вірно зрозуміти припис, завжди повинна знати, що хотів відтворити автор тексту. Вона має вносити із собою власне розуміння значення правового припису, в той же час, залишаючись на твердому ґрунті об'єктивності. Так само, в процесі спілкування людей, задля інтерпретації отриманих повідомлень інтерпретатор має зрозуміти мову автора повідомлення.

Особливої уваги потребують випадки, коли законодавчий текст або правовий документ містить протиріччя або незрозумілості, що потребують рішення. У таких випадках інтерпретація права може включати в себе вибір серед різних можливих варіантів тлумачення і намагання знайти раціональне, консистентне рішення. Це може бути складно, оскільки існують різні підходи і методи інтерпретації права, і їх використання може приводити до різних результатів.

Враховуючи зазначене, до суб'єктів здійснення правової інтерпретації висуваються достатньо високі вимоги.

Не можна не зазначити щодо фахівців права, які мають компетенцію здійснювати офіційне тлумачення Основного Закону Держави. Відтак, згідно ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України» до судді Конституційного Суду висуваються наступні вимоги, а саме: «Суддею Конституційного Суду може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості, є правником із визнаним рівнем компетентності» [112]. Безумовно, що перед зазначеними суб'єктами правової інтерпретації постає велика відповідальність, саме тому і відповідні вимоги.

Така вимога як «правник із визнаним рівнем компетентності» носить дискусійний характер. Вважаємо, що вона, окрім знання Конституції та досвіду, включає в себе і процедурні навички, від кваліфікації в області конституційного права до здійснення тлумачення згідно відповідних процедурних вимог.

Наступним прикладом є правова інтерпретація адвоката. Згідно ч. 1 ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» одним із видів адвокатської діяльності є: «надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави». Відповідно, задля надання компетентного роз'яснення адвокат має інтерпретувати ту чи іншу правову норму й застосувати її в контексті відповідної справи.

Згідно з цього ж документу: «Адвокатом може бути особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), склала

присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю» [110].

Далі, звертаючи увагу на спеціалістів приватного сектору, бачиться, що вимоги до кандидата на посаду юриста не деталізуються в законодавчих актах і варіюються в залежності від конкретного роботодавця, сфери права та рівня посади. Якщо виконання його обов'язків передбачатиме надання консультацій і роз'яснень, то навички з правової інтерпретації є необхідними. Окрім того, наявність вищої юридичної освіти, свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю (додаткова вимога) та досвіду роботи, який може бути важливим, особливо для більш високих посад або спеціалізованих галузей, знання законодавства відповідно до обраної сфери права; комунікаційні та аналітичні навички і т. д.

Звичайно, що вимоги, які висуваються до суб'єктів здійснення правової інтерпретації різняться в залежності від спеціалізації і фахових стандартів, проте з вищенаведеного можна виділити основні та додаткові вимоги.

Щодо основних вимог які висуваються до суб'єкта здійснення правової інтерпретації, зауважимо, що це так звані хард скіли (Hard Skills – англ. «Жорсткі» навички) тобто ті знання і навички, які безпосередньо стосуються юридичної діяльності і без яких кваліфіковане здійснення правової інтерпретації не можливе:

- наявність вищої юридичної освіти;
- знання законодавства та судової практики, що відноситься до відповідної сфери права;
- аналітичні навички, які передбачають здатність аналізувати правові тексти, розбирати їх на складові частини та використовувати до конкретної ситуації, що особливо важливо для практичної (не наукової) діяльності;

Додаткові вимоги до суб'єкта здійснення правової інтерпретації (Софт скіли (Soft Skills – (англ. «М'які» навички)), тобто навички та якості, що впливають на здатність здійснювати таку діяльність ефективно та дещо навіть полегшити роботу, а саме:

- комунікаційні навички, які можуть бути задіяні в процесі правової інтерпретації, особливо що стосується роз'яснення правової норми для інших;
- креативне мислення – здатність творчо і нестандартно підходити до правової інтерпретації та використовувати її результати при вирішенні правових проблем.

Наявність зазначених навичок допоможе забезпечити якісне виконання обов'язків при здійсненні правової інтерпретації. Варто зазначити, що не тільки герменевтика, але й антропологія права грає важливу роль у формуванні навичок правової інтерпретації, оскільки вона допомагає розуміти вплив культурних, соціальних та інших факторів на розуміння і застосування правових норм.

Отже, враховуючи вищезазначене можна зробити висновок, що до юридичних технологій правової інтерпретації слід відносити: технології пізнання природи правового акту, які складаються з герменевтичного, критичного, мовного та формально-логічного аналізів тексту; технології визначення валідності правового акту, що включають перевірку дійсності, чинності, дієвості та відповідності правового акту; технології визначення протиріччя між формою і змістом правового акту, що передбачають перевірку структури правового акту та порівняння загальних положень з конкретними нормами цього ж акту; технології роз'яснення акту, який підлягає інтерпретації, що конкретизуються в наступних процедурах: обґрунтування вибору способу інтерпретації, обґрунтування правової позиції, пошук та вибір аргументів та створення підсумкового акту.

Як вже зазначалось вище, досить розповсюдженими в юриспруденції є статичний (формально-догматичний) і динамічний (еволюційний) підходи до трактування правових норм. Хоча різні підходи до інтерпретації мають свої переваги та недоліки, сучасні наукові дослідження вказують на те, що застосування комбінації різних підходів може привести до більш об'єктивної та збалансованої правової інтерпретації.

Актуальними при здійсненні правової інтерпретації є використання технологій штучного інтелекту (ШІ) поряд з обов'язковою правовою оцінкою результатів його роботи фахівцями з права. Окрім того, такі методи як: граматичний, історичний, системний, телеологічний, логічний та герменевтичний сприятимуть якісному роз'ясненню правових норм.

Суб'єкти здійснення правової інтерпретації мають володіти відповідними навичками, що свідчитиме про їх високий рівень правосвідомості та професіоналізм. Такі вимоги діляться на основні (Hard Skills) – наявність вищої юридичної освіти, знання законодавства та судової практики, що відноситься до відповідної сфери права, аналітичні навички та додаткові (Soft Skills) – комунікаційні навички та креативне мислення.

3.2. Правова інтерпретація в забезпеченні наступності та послідовності законодавчої діяльності: «законодавча інтерпретація»

Розробка законодавства є складним когнітивним процесом, що ґрунтується на правовій інтерпретації. Юридичні терміни і поняття повинні бути визначені точно і послідовно, оскільки використання одного і того ж терміну для позначення різних понять призведе читачів до різних висновків. Читач юридичного тексту, що містить юридичні терміни, повинен логічно опрацьовувати текст, використовуючи різні настанови та аргументи, щоб зробити висновки і зрозуміти зміст тексту [171].

Як слушно зазначає Н. В. Лебедь: «У кожній державі законотворчість має свої особливості, але скрізь вона направлена на створення і вдосконалення єдиної, внутрішньо узгодженої та несуперечливої системи норм, які регулювали б багатоманітність суспільних відносин. Законотворчість є спеціальною діяльністю відповідних державних органів, яка завершує процес правотворення, у результаті чого закон набуває юридичної сили і вступає в

дію. Вона являє собою процес творення закону – від законотворчого замислу і до введення його в дію» [66].

Законодавство рідко буває повністю повним, послідовним і узгодженим. Однією з причин є те, що законодавчі органи можуть з часом змінити свою думку, але вони, здається, зобов'язуються досягти послідовності та узгодженості [181]. Як відмічають Д. С. Пірс та Р.С. Геддес у своїй книзі про тлумачення законодавства: «Законодавство за своєю суттю є інструментом комунікації. З цієї причини багато з так званих правил або принципів тлумачення є не більше, ніж здоровим глуздом і граматичними засобами, які можна застосувати до будь-якого документа, за допомогою якого одна людина намагається передати повідомлення іншій. Тому, будь-яке дослідження значення закону повинно починатися з питання: «Яке повідомлення намагається передати законодавець у цій комунікації?» [187].

Послідовність законодавчої діяльності передбачає собою процедуру створення, розгляду та прийняття законів, яка, як правило, передбачає підготовчий етап, розробку законопроекту, подання на розгляд, розгляд у комітетах, читання законопроекту, підписання та опублікування, виконання та імплементацію. Здійснення зазначених етапів залежить від правової системи та конкретно визначених процедур у різних державах.

Прикладом, стосовно процедури та практики Палати громад Великої Британії, науковці відмічають, що законопроект проходить через усі етапи законодавчого процесу «за допомогою довгого ланцюга стандартизованих пропозицій», які мають бути прийняті Палатою до того, як законопроект стане законом. Саме ці пропозиції, а не законопроект, є предметом рішень і обговорень у Палаті. Ці стадії «утворюють простий і логічний процес, у якому кожна стадія виходить за межі тієї, що безпосередньо перед нею, так що, хоча основні рухи — прочитання законопроекту вперше (вдруге чи втретє) — нібито однакові та здаються повторюваними, вони мають дуже різні значення» [179].

Наступність підкреслює те, що кожен етап залежить від попереднього і має свою логічну послідовність, це своєрідна безперервність, для якої важлива інтерпретація попередніх законодавчих актів. Наступність дій у законодавчій діяльності допомагає забезпечити відповідність рішень парламенту Конституції та міжнародним нормам, навіть тих рішень, які носять тимчасовий характер. Зрозуміло, що закони приймаються відповідно до існуючих процедур, і новий закон не повинен суперечити чинним законам, що регулюють ту ж саму сферу суспільних відносин, що й майбутній акт. Враховуючи зазначене, при інтерпретації нового закону слід враховувати існуючі норми та забезпечувати їхню взаємну сумісність.

Конституційний Суд України акцентує увагу: «Законодавча процедура передбачає послідовні взаємопов'язані дії всіх її суб'єктів, що забезпечує поступальний розвиток і вдосконалення чинного законодавства» [52].

На думку Л. М. Легіна: «Введення в практику діяльності Верховної Ради України принципу планування законодавчої діяльності означає, що плани складаються на основі пропозицій суб'єктів законодавчої ініціативи про необхідність прийняття законопроектів, які вони вважають за необхідне розробити та внести на розгляд законодавчого органу. Правом і обов'язком суб'єктів законодавчої ініціативи має бути їх активна участь в обговоренні складеного на основі їх пропозицій проекту плану законопроектних робіт до його затвердження» [67].

Відповідно до ч. 4 ст. 22 Закону України «Про правотворчу діяльність» передбачена наукова концепція розвитку законодавства України, яка передбачає собою: «документ юридичного прогнозування рекомендаційного характеру, в якому на теоретико-емпіричній основі здійснюється системне прогнозування розвитку законодавства України, його окремих сфер, галузей та напрямів. Розроблення Наукової концепції розвитку законодавства України здійснюється один раз на п'ять років Національною академією наук України. Наукова концепція розвитку законодавства України надсилається до Кабінету

Міністрів України для її врахування під час планування правотворчої діяльності».

Згідно ч. 2 ст. 22 цього ж Закону: «Документи юридичного прогнозування можуть розроблятися суб'єктами правотворчої діяльності на підставі рекомендацій суб'єктів наукової, науково-технічної діяльності, суб'єктів забезпечення правотворчої діяльності» [113].

Окрім того, державна політика, як правило, є результатом компромісу різних політичних сил, що втілюється в нормотворчості й позначається на змісті правових норм, сприяючи в деяких випадках казуїстичності, двозначності, прогальності і т. д. У такому випадку правова інтерпретація має слугувати інструментом з'ясування дійсного змісту норм законодавчих актів і доведення їх змісту до суспільства.

Задля здійснення юридичного прогнозування і втілення законодавчих ідей, необхідно розуміти вже наявні акти правового регулювання, адже, можливо, достатньо внести ті чи інші зміни до закону, ніж створювати новий. Тим самим уникнути нагромадження нормативно-правової бази та суперечностей у правових положеннях.

«Законодавчі колізії заважають нормальній, злагодженій роботі правової системи, нерідко порушують права громадян, позначаються на ефективності правового регулювання, стані законності і правопорядку, правосвідомості і правовій культурі суспільства...», як відзначається в літературі [81].

О. Ремізова зазначає, що правоінтерпретаційна діяльність виступає одним із найважливіших напрямів удосконалення правового змісту законодавства у державі, сприяє розвитку нормативних актів, допомагає виявляти колізії та суперечності у текстах правових актів, а також їх усувати [121, с. 350].

«Панування закону у всіх сферах державного життя справді повинно включати в себе і таку складову, як правильне і глибоке розуміння діючих нормативних правових норм, встановлення їх точного змісту і соціальної

спрямованості. Особливе значення має роз'яснення змісту правових норм, що виходить від компетентного органу і є загальнообов'язковим (інтерпретаційний акт)», – додає Н. Я. Лепіш [68, с. 168]. У системі публічно-правових відносин основоположне місце серед правоінтерпретаційних актів займають законодавчі інтерпретаційні норми.

Рішенням ЄСПЛ від 14 жовтня 2010 року у справі «Щокін проти України» (п. п. 52, 56, 57) передбачається наступне: «Тлумачення й застосування національного законодавства є прерогативою національних органів... На думку Суду, відсутність у національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які передбачали можливість різного тлумачення, порушує вимогу «якості закону», передбачену Конвенцією, та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади в майнові права заявника... Тож, у разі, коли національне законодавство припускає неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків особи (платника податків), національні органи зобов'язані застосувати підхід, який був би найбільш сприятливим для особи» [123].

Таким чином, законодавчу інтерпретацію, яка б мала загальнообов'язковий характер має здійснювати орган, наділений державно-владними повноваженнями, а результат такої інтерпретації закріплюватися в спеціальному юридичному документі загальнообов'язкового характеру.

З приводу того, який орган влади має бути наділений такою компетенцією й досі точаться суперечки як серед суб'єктів правотворчої та правозастосовної діяльності. Тут достатньо кардинально протилежні думки, оскільки мова йде про органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Найпоширенішими є позиції стосовно того, що здійснювати законодавчу інтерпретацію має: Парламент (ВРУ); орган конституційної юрисдикції (КСУ); найвищий суд у системі судоустрою (ВС), профільні міністерства і т.д.

Вважаємо, що інтерпретація законодавства тим чи іншим суб'єктом має свої переваги та недоліки. По суті, кожен з зазначених органів може бути суб'єктом інтерпретації законодавства, важливим у контексті нашого

дослідження є те, в якому випадку така інтерпретація може вважатися правовою, а коли – ні.

Відтак, в Україні до 30 вересня 2016 року до компетенції Конституційного Суду України належало право здійснювати офіційне тлумачення законів України, що було закріплено п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України. Після внесення змін Законом України від 02. 06. 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», яким було додано інститут конституційної скарги, повноваження щодо офіційного тлумачення законів скасовано, орган конституційної юрисдикції в праві надавати офіційне тлумачення виключно положень Основного Закону і не більше.

Позиція про те, що Конституційному Суду необхідно повернути повноваження з тлумачення законів має велику підтримку. Прикладом, на думку О. І. Радченко: «Не є таємницею, що в нашій державі прийняті українським парламентом закони часто-густо містять положення, які є неоднозначними за розумінням, суперечливими за змістом та складними у застосуванні. У таких умовах, вочевидь, існує нагальна необхідність здійснення офіційного тлумачення законів України безстороннім й неупередженим державним органом, яким за Конституцією виступає Конституційний Суд України...Парадокс полягає у тому, що Верховна Рада України, внівши зміни до Конституції України й вилучивши з переліку повноважень Конституційного Суду України право офіційно тлумачити закони України, так й не віднесла його до компетенції жодного іншого органу державної влади, у тому числі й до своїх власних, що мало хоча б у якійсь мірі компенсувати втрачене Конституційним Судом України повноваження» [119, с. 675, 676]. Автор також пропонує відновити дію положень Основного Закону щодо права Конституційного Суду України здійснювати офіційне тлумачення законів України, та, більш того, внести відповідні зміни до чинного Закону України «Про Конституційний Суд України» [119, с. 677].

Погоджуємось з вищезазначеним у тому, що офіційна інтерпретація необхідна, проте, враховуючи контекст зазначеної позиції, хотілося б акцентувати увагу на тому, що орган конституційної юрисдикції займається оцінкою конституційності законів, що логічно впливає з його правової природи. Основна його функція – забезпечення дотримання Конституції України, а не інтерпретація законодавчих актів.

У цьому зв'язку, відмічалось, що функція тлумачення законів перейде до вищої судової інстанції, хоча й неофіційно. Так, «а словами І. Сліденка, у цивілізованому світі застосовується інший підхід до тлумачення законів. «Якщо норма для суддів незрозуміла, то роз'ясненням займається вища судова інстанція. Якщо норму ніхто не може роз'яснити, то парламент її змінює», — пояснив він. Таким чином, зазначив представник КС, функція тлумачення законів перейде до Верховного Суду», – звертає увагу Є. Березовський [8].

Фактично інтерпретація законодавства відбувається в процесі розгляду конкретних життєвих ситуацій, а тому логічно, що вища судова інстанція спираючись на матеріали справи та на рішення суддів попередніх інстанцій, використовуючи інтерпретаційний інструментарій має можливість роз'яснити законодавчий акт, вирішивши при цьому певну невизначеність чи колізію, а також забезпечити прогнозованість правової практики для фізичних та юридичних осіб. Задля цього така практика має набувати характеру безумовної наступності та послідовності.

Окрім того, до суддів Верховного Суду висуваються високі професійні вимоги, що у свою чергу має вагоме значення саме для правової інтерпретації, адже як раніше зазначалось якісне виконання обов'язків при здійсненні правової інтерпретації потребує високого рівня правосвідомості, відповідних знань, навичок та вмінь (Детальніше про судову інтерпретацію зупинимось у наступному підрозділі).

Проте, що робити в ситуації, коли судового спору не виникає, а є питання стосовно змісту того чи іншого закону, подекуди якраз задля уникнення судових суперечок у майбутньому?

Відповідно до ч. 3 ст. 21 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» комітети Верховної Ради України з питань, віднесених до предметів їх відання, мають право надавати роз'яснення щодо застосування положень законів України. Такі роз'яснення не мають статусу офіційного тлумачення [111].

Таким чином, профільні комітети Верховної Ради виконують важливу роль у роз'ясненні законів. Вони є спеціалізованими групами депутатів, які вивчають та аналізують питання, пов'язані з певною галуззю чи темою законодавства. Роз'яснення законів профільними комітетами має на меті допомогти уточнити і тлумачити правила, а також сприяти однорідному та чіткому застосуванню законів у практиці. Комітети також мають проводити обговорення, консультації та відкриті слухання з різних сторін щодо питань, які стосуються конкретних законодавчих актів. При такому підході комітети в змозі виробити належну та обґрунтовану інтерпретацію, враховуючи при цьому задум законодавця та забезпечуючи гнучкість правозастосування, що відповідає сучасним суспільним потребам.

Зважаючи на те, що існують технічно складні законодавчі акти, де потрібно уникнути неоднозначностей такі роз'яснення компетентними фахівцями є вкрай необхідними задля глибокого розуміння законодавчих актів та однозначного тлумачення законодавчих приписів на практиці. Така законодавча інтерпретація є дієвим інструментом задля забезпечення чіткості та стабільності в правовому середовищі, а також для гарантування відповідності застосування законів автентичному наміру законодавця.

Що важливо контексті нашого дослідження, інтерпретація комітетів, безумовно, має юридичну значущість, оскільки здійснюється носіями компетентної правосвідомості, проте не може вважатися правовою. Нагадаємо, що суб'єктами інтерпретації права, можуть бути будь-які особи, їх колективи й організації в той же час, юридичне значення їх роз'яснень буде неоднаковим. У свою чергу, правова інтерпретація здійснюється виключно носіями наукової та професійної правосвідомості.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про комітети Верховної Ради України»: «Комітет Верховної Ради України утворюється з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямами законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій» [111].

Далі, згідно ст. 76 Конституції України народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років [57].

Враховуючи зазначене, вважаємо що роз'яснення комітетів ВРУ не є правовою інтерпретацією. Це компетентна інтерпретація права, оскільки здійснюється фахівцями різних галузей (неюридичних) також, більш того, можливо і тих, які приймали участь у розробці закону, який інтерпретується. Така інтерпретація є юридично значущою діяльністю осіб (в даному випадку народних депутатів), які володіють компетентною правосвідомістю. Результати інтерпретації комітетів ВРУ здійснюють суттєвий вплив на розуміння юридичних норм. Оскільки така інтерпретація не має статусу офіційного тлумачення на законодавчому рівні, можна зробити висновок, що вона має рекомендаційний характер.

Теж саме стосується й міністерств, які видають підзаконні акти, щоб роз'яснити, як той чи інший правовий акт слід тлумачити і застосовувати.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» основними завданнями міністерства як органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох сферах, є: «1) забезпечення нормативно-правового регулювання; 2) визначення пріоритетних напрямів розвитку; 3) інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики; 4) узагальнення практики застосування законодавства; розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих

актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України 4¹) забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні; 5) здійснення інших завдань, визначених законами України» [115].

Реалізуючи нормотворчі повноваження, міністерства видають постанови на виконання законів (з метою конкретизації законодавчих актів). Міністерство є безпосереднім органом виконавчої влади, а тому надання роз'яснення положень законів, здійснення їх офіційної інтерпретації чи встановлення їх законності – буде вважатися порушенням принципу поділу влади.

Безумовно, що підзаконні акти можуть бути корисними для визначення значення певного терміну або фрази, так і політичних проблем, що лежать в основі закону або навіть вирішити конфлікти різних інтерпретацій однієї законодавчої норми. Такі підзаконні акти мають бути обґрунтованими та узгодженими з актами вищої юридичної сили. Водночас, важливо розуміти, що конкретизація положень закону, і як наслідок - створення підзаконного нормативно-правового акта є підзаконною правотворчістю, а не офіційною законодавчою інтерпретацією.

Законодавчу інтерпретацію може здійснювати й сам парламент (нормативне автентичне тлумачення). Ці повноваження випливають з права даного суб'єкта на законотворчість, проте, задля того, щоб така інтерпретація вважалась офіційною і її результати мали загальнообов'язковий характер таке повноваження має бути закріплено нормативно, а результат такої інтерпретації має фіксуватися в офіційних документах, як це було до створення Конституційного Суду України. Пунктом 6 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України передбачалось, що «до створення Конституційного Суду України тлумачення законів здійснює Верховна Рада України».

О. О. Гайдулін у своєму монографічному дослідженні «Інтерпретація в європейському контрактному праві: герменевтико-цивілістичні засади»

звертає увагу на: «..так звані інтерпретаційні закони (Interpretation Acts), які є чинними в деяких країнах загального права (Великій Британії, Австралії, Канаді, Новій Зеландії, Республіці Ірландія), а також у таких державах – колишніх колоніях Великої Британії, як Малайзія, Сінгапур, Гонконг».

Автор спеціальному дослідженню піддає такі акти: «(1) Інтерпретаційний Закон Британського Парламенту 1978 р. (далі – Interpretation Act 1978); (2) Закон про інтерпретацію та законодавчу реформу Шотландського Парламенту (далі – Interpretation Act 2010); (3) Інтерпретаційний Закон Парламенту Північної Ірландії 1954 р. (далі – Interpretation Act 1954); (4) Інтерпретаційний Закон Республіки Ірландія 2005 р. (далі – Interpretation Act 2005)». Далі, дослідник зазначає: «Ці акти регулюють процес інтерпретації законодавчих актів, а також їх застосування, консолідацію, набуття чинності та скасування тощо. Тому інтерпретаційні закони зазвичай кваліфікуються як акти статутної інтерпретації...» [21, с. 80–81]. Вважаємо, що для органів державної влади наявність таких актів, які регулюють правоінтерпретаційну діяльність значно полегшує роботу як при правотворчості, так і при правозастосуванні.

В Україні на законодавчому рівні питання визнання законодавчої інтерпретації, як і правової інтерпретації як окремого інституту загалом не порушується, не дивлячись на те, що правова система України близька романо-германській, де має місце активний розвиток інтерпретаційного права. Правова інтерпретація в забезпеченні наступності та послідовності законодавчої діяльності є важливим аспектом для правового регулювання та правової системи в цілому. Законодавчі акти повинні прийматися, інтерпретуватися та застосовуватися таким чином, щоб забезпечити логічний та послідовний розвиток правової системи держави.

Окрім того, цілком погоджуємось з О. О. Гайдуліним: «Багато представників пострадянської теорії держави і права віддають пріоритет публічно-правовій інтерпретації і явно недооцінюють її приватноправові аспекти... Незважаючи на те, що принципи тлумачення досить часто

згадуються в нормативно-правових актах, головним джерелом, у якому розкривається зміст цих найбільш узагальнених інтерпретаційних приписів, є доктрина права» [21, с. 88, 99].

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» законодавство України – це взаємопов’язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів [113]. «Суб’єктами ж тлумачення міжнародних договорів виступають міжнародні організації, міжнародні суди, вчені-юристи, національні несудові державні органи і національні суди» [46, с. 187]. Виходимо також і з того, що в демократичній державі, апріорі, органи публічної влади не можуть бути єдиними творцями права.

Водночас, В. М. Косович зазначає: «Певні недоліки НПА можуть долатися шляхом офіційного тлумачення-роз’яснення змісту нормативно-правових приписів. Однак, як доводить аналіз правотлумачувальної практики, інтерпретація НПА може слугувати формою їх удосконалення лише за умови нормативного закріплення правил офіційного нормативного тлумачення НПА. Тому запропоновано нормативно окреслити основні складові техніки тлумачення НПА, зокрема: визначити підстави та коло суб’єктів, наділених правом офіційного тлумачення-роз’яснення; вказати, які види тлумачення-з’ясування можуть слугувати мотиваційною основою для офіційної інтерпретації нормативно-правових приписів; установити межі обов’язковості інтерпретаційно-правових актів» [60, с. 30].

На нашу думку, необхідним є перш за все розуміння того, що передбачає собою законодавча інтерпретація, які суб’єкти можуть її здійснювати, особливо, що стосується офіційного рівня та яка базова технологія її здійснення. Окрім того, має бути визначений перелік суб’єктів, які мають право звернутися за роз’ясненням законодавства, а також механізм такого звернення.

Вищевказане набуває більшої актуальності, зважаючи на внесення змін Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до

Конституції України (щодо правосуддя)», де суб'єкти правовідносин позбавленні можливості звертатися з проханням дати офіційне тлумачення законів України, у разі тих випадків, коли наявне неоднозначне розуміння положень чинних законів України органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, тощо. Така неоднозначність може негативно впливати на права і свободи людини і громадянина в Україні.

Проблематичним є і те, що кожна гілка влади при здійсненні законодавчої інтерпретації є наче «ізольованою» від інших. На противагу цьому, для забезпечення наступності та послідовності законодавчої діяльності, парламент при прийнятті законів має звертати увагу на результати правової інтерпретації різних суб'єктів права, в тому числі й осіб приватно-правової сфери, з метою підвищення якості законів для суспільного блага. Органи виконавчої та судової влади, у свою чергу, мають бути уважними щодо інтенцій законодавчої гілки влади і не «зловживати» правоінтерпретаційними повноваженнями.

Дуже слушними є висновки стосовного того, що, незважаючи на спільну відповідальність за якість законів, судова і законодавча гілки влади рідко рухаються разом з почуттям спільної мети. Судді та законодавці мають різні інституційні інтереси щодо законів, що призводить до робочих відносин, які можна описати як атонічні, якщо не дисонуючі [157, с. 1047].

Окрім того, правова інтерпретація законодавства, що здійснюється відповідними суб'єктами, які є фахівцями в галузі права (адвокати, нотаріуси і т. д.) має значний вплив як на законодавчу, так і правозастосовну діяльність, хоч і має неофіційний характер. Це пояснюється тим, що практична юридична та наукова інтерпретація законодавства, часто містить теорії, концепції та ідеї спеціалістів відповідної сфери, що можуть бути досить корисними для практики офіційної законодавчої інтерпретації.

Розвиваючи положення про те, що однією з основних характеристик правової інтерпретації, є перш за все те, що це вид юридичної діяльності, звертаємо увагу на наступне твердження: «Найбільшою мірою відповідає

концепції діяльнісної природи інтерпретації поняття правова інтерпретаційна ситуація (legal interpretation situation), яка визнається різновидом правової або юридичної ситуації (legal situation) і позначає не лише казуальний об'єкт, на який спрямована конкретна правова інтерпретація (legal interpreting situation), а й відповідні інтерпретаційні відносини в певному контексті (situation of the legal interpretation або situation in interpretation)» [21, с. 182].

Стоун вважає, що закон, викладений просто, подібний до безплідної землі без жодного врожаю. Щоб зробити цю землю родючою і продуктивною, необхідно доповнити її юридичними концепціями, що походять з мозаїки таких галузей, як філософія, наука, суспільствознавство та етичне розуміння. Це відіграє дуже важливу роль у залі суду для адвоката, який прагне використати всі наявні в його розпорядженні інструменти, щоб якнайкраще представити справу перед суддею [186].

Для наведення виграшних аргументів використовується судова практика застосування права в соціальному контексті, а не лише буква закону. Таким чином, закон – це не просто текст, наданий законодавцем, але в практичному сенсі – це те, як і в якому контексті він був використаний юристами на свою користь у залі суду. Таким чином, юриспруденція – це саме те, про що говорить Стоун, засіб, який використовується юристами в залі суду для того, щоб направити всю справу в русло, найбільш сприятливе для їхніх клієнтів, і який змушує суддю читати закон в іншому контексті, якщо це необхідно [186].

Фахівці з права здійснюють законодавчу інтерпретацію для своїх клієнтів, маючи перед собою завданням забезпечити їх правильне і відповідне застосування до певної ситуації. При цьому, коли Україна має міжнародні договори, інтерпретація законів повинна бути відповідною міжнародним договірним зобов'язанням. Юристи досліджують практику застосування закону, включаючи рішення судів, діяльність органів державної та місцевої влади, щоб розуміти як закон застосовувати в подібних випадках. Фахівці права також створюють експертні висновки, де роз'яснюють як той чи інший закон має бути застосований у конкретній ситуації. Для громадян, які

звертаються за роз'ясненням законодавства, така законодавча інтерпретація має ґрунтовне значення, хоча й має рекомендаційний та неофіційний характер.

Відповідно до ч. 4 ст. 4 Закону України «Про правотворчу діяльність»: «Суб'єктами забезпечення правотворчої діяльності для цілей цього Закону є допоміжні органи суб'єктів правотворчої діяльності та особи, які виконують завдання наукового, юридичного, експертного, консультативного, технічного та інших видів забезпечення правотворчого процесу».

Практикуючі юристи, які займаються науковими дослідженнями часто у своїх роботах пропонують шляхи вирішення тієї чи іншої проблеми, яка виникла в результаті конфлікту інтерпретацій, тощо. Окрім того, серед окремих напрямів фахівців юридичних закладів вищої освіти виділяють участь у нормотворчій (підготовка проєктів і пропозицій до проєктів законів, підзаконних актів тощо, підготовка наукових висновків стосовно проєктів нормативних актів), правоінтерпретаційній (підготовка наукових висновків стосовно справ, що перебувають у провадженні КСУ та найвищих судових органів) і правозастосовній (підготовка наукових висновків для органів судової влади та ОБВ) діяльності [4, с. 109–110].

За твердженням Є. Євграфової: «Особливість наукових розробок таких як кандидатських та докторських дисертацій, монографій наукових статей і т. д. полягає в тому, що безпосередньо вони ніби не стосуються тлумачення конкретних норм права (закону), разом з тим описані в таких дослідженнях правові та державні явища і сформульовані у них висновки, скажімо щодо права приватної власності, оренди, сумісництва посадових осіб, природи та прав акціонерного товариства тощо, можуть за умови їх знання сприяти з'ясуванню дійсного смислу відповідних норм права (закону) і, таким чином, подолати неоднозначне розуміння їх смислу і змісту. Водночас авторка зазначає щодо деяких труднощів, які виникають у даному процесі, зумовлені наявністю в правовій науці з того самого питання різних позицій, теорій, ідей, у тому числі тих, що часто конкурують між собою та є взаємовиключними. Для суб'єкта тлумачення така ситуація є досить проблемною. Яку наукову

позицію, ідею, теорію чи висновок він буде сприймати і використовувати у тлумаченні, вирішувати тому, хто несе юридичну відповідальність за розуміння правової норми (положення закону) і прийняття на її підставі правозастосовного рішення» [40, с. 50].

Вважаємо, що законодавча інтерпретація представляє собою з'ясування та роз'яснення змісту законодавства задля зрозумілості та однозначності в тому, як той чи інший законодавчий акт має бути застосований у процесі його реалізації.

Погоджуємось з пропозицією щодо нормативного закріплення порядку правоінтерпретаційної діяльності, проте акцентуємо увагу на тому, що ми маємо відходити від пострадянського підходу та розвивати законодавчу інтерпретацію з врахуванням загальноєвропейської моделі інтерпретаційного права. З позицій концепції правової інтерпретації, яка передбачає відповідну юридичну технологію та широкий спектр способів інтерпретації, які функціонують на основі плюралізму та системної взаємодії, вбачається можливим динамічно адаптувати законодавчі положення відповідно до сучасних цінностей.

Правова інтерпретація уможливлює розкриття змісту попередніх законів та допомагає використовувати наявний правовий фундамент для законодавчої ініціативи, юридичного прогнозування, планування цілей і обсягу наступних законів з урахуванням сучасних викликів, що важливо для стабілізації правової системи. Такий процес необхідний також для уникнення протиріч між змістом майбутніх законів та діючими правовими приписами.

Наступність та послідовність дій законодавчих органів впливає на легітимність та на збереження правового порядку в цілому. Особливо це має значення під час надзвичайних ситуацій – епідемій, війн, екологічних катастроф тощо. Законотворчість повинна бути результативною, щоб забезпечити нормальне функціонування держави та уникнути правового вакууму, який може спостерігатися в різних галузях.

3.3. Роль судів у здійсненні правової інтерпретації: «судова інтерпретація»

У контексті розгляду судової інтерпретації беззаперечною вбачається позиція Європейського суду з прав людини в рішенні зі справи «Скополла проти Італії»: «Наслідком того принципу, що закони повинні бути загальними у застосуванні, є те, що формулювання писаних законів не завжди є точними. Однією зі стандартних технік регулювання суспільних відносин за допомогою законів є використання загальних понять на противагу вичерпному переліку. Це означає, що багато законів неминуче формулюються через терміни, котрі, більшою чи меншою мірою, є нечіткими, а їхня інтерпретація та застосування залежать від практики. Тому у будь-якій системі законів, незалежно від рівня чіткості їх формулювання, у т. ч. положень кримінальних законів, неминучим є елемент судової інтерпретації. Потреба роз'яснення недостатньо чітких положень та їх адаптації до змінюваних обставин існуватиме завжди. Визначеність закону, хоч і є надзвичайно бажаною, проте може спричинити надмірну суворість; крім того, закон повинен узгоджуватись зі змінюваними обставинами» [124].

За вдалим висловом відомого американського вченого та драфтсмена Карла Левелліна, «є юридичним трюїзмом те, що ніхто не знає, що саме значить закон, доки суди не витлумачать його» [16]. Дворкін стверджує, що, стикаючись зі складною справою, до якої не застосовується статут чи попереднє рішення, суддя не створює закон, а радше тлумачить те, що вже є частиною юридичних матеріалів. Закон, стверджує Дворкін, як роман чи п'єса, потребує тлумачення. Порівняння судової функції з процесом літературної критики підкреслює позитивне зображення права та фундаментальну роль суддів у ньому [193].

З-поміж усіх інших суб'єктів правової інтерпретації саме суд видається найкомпетентнішим органом, оскільки судді мають юридичну освіту,

відповідний досвід та глибокі знання в галузі права, а отже, є кваліфікованими спеціалістами. Судді як фахівці широкого профілю мають можливість порівнювати теорію з практикою та приймати обґрунтовані рішення.

Проте, на сьогодні, у науковій доктрині зміст судової інтерпретації залишається неосягнутим у повній мірі, незважаючи на велику актуальність цього питання в контексті поступової зміни парадигми права в Україні та необхідності удосконалення судової інтерпретації.

Цікавими, з наукової точки зору, є висновки А. М. Бернюкова, який у своєму дисертаційному дослідженні розглядає здійснення правосуддя як цілісний герменевтичний процес. Автор зазначає: «...діяльність судді крізь призму юридичної герменевтики розглядається як єдиний інтерпретаційний акт, що складається з наступних трьох основних частин: а) встановлення фактичних обставин справи; б) праворозуміння через осягнення права, необхідного для вирішення справи; в) правотлумачення та правозастосування у формі юридичної кваліфікації з'ясованої фактичності, яка відбувається з огляду на результати попередніх двох стадій, з метою досягнення істини, правди та справедливості... І Далі, повне розуміння права та факту дозволяє розпочати процес прийняття рішення у справі. Дана діяльність полягає у правотлумаченні (як внутрішнього розв'язання юридичної ситуації) та правозастосуванні (зовнішнього об'єктивування вирішення) у формі правового оцінювання» [7, с. 7–8]. Як бачиться, судова інтерпретація в процесі прийняття рішень відіграє ключову роль у розгляді справ і визначенні, які закони та норми застосовуються до конкретної ситуації. Основні аспекти судової інтерпретації включають:

1. Аналіз законодавства: суди перевіряють відповідність фактів справи з чинним законодавством, включаючи Конституцію, закони, постанови та інші нормативні акти.

2. Аналіз правової доктрини та попередніх рішень судів по аналогічним справам: судді можуть досліджувати попередні рішення судів, які стосуються

схожих питань, а також думки експертів з права для отримання допомоги в інтерпретації закону.

3. Аналіз аргументів сторін у справі та їхню інтерпретацію правових норм. Тут варто зазначити, про важливість приватно-правової інтерпретації, яка здійснюється юристами-професіоналами (прикладом, адвокатами). Адже, безумовно, якісна правова інтерпретація тієї чи іншої норми здатна вплинути на судові рішення, яке вже буде мати офіційний характер, особливо, що стосується вищих судових інстанцій. Судді під час здійснення правової інтерпретації надають також й правову оцінку інтерпретації правових положень сторонами у справі. Так, у Постанові Восьмого апеляційного адміністративного суду зазначається, що інтерпретація позивачем ст. 51 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» є помилковою [105]. Вважаємо, що надання такої оцінки пов'язане, зокрема, з тим, що суд має надавати позовним вимогам належну інтерпретацію, а не тлумачити їх лише буквально.

4. Врахування загальних принципів права. Про важливість загальноправових принципів при здійсненні правової інтерпретації зазначалось, тепер звертаємо увагу, що це не просто теоретичні рекомендації, а реально працюючий інструмент. Прикладом, у Постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 18 квітня 2022 року у справі № 520/1185/16-ц зазначається наступне: «Згідно з пунктом 6 статті 3 ЦК України загальними засадами цивільного законодавства є, зокрема, справедливість, добросовісність та розумність.

Тлумачення як статті 3 ЦК України загалом, так і пункту 6 статті 3 ЦК України, свідчить, що загальні засади (принципи) цивільного права мають фундаментальний характер й інші джерела правового регулювання, в першу чергу, акти цивільного законодавства, мають відповідати змісту загальних засад. Це, зокрема, проявляється в тому, що загальні засади (принципи) є по своїй суті нормами прямої дії та повинні враховуватися, зокрема, при тлумаченні норм, що містяться в актах цивільного законодавства» [101].

Посилання на зазначене положення щодо принципів містить також Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 16.06.2021 в справі № 554/4741/19 [104].

Тож, як бачиться на практиці, суди враховують загальні принципи права, які закріплені в міжнародних та національних правових актах та витікають із живої прецедентної практики.

В. Крат та Р. Бабанли зазначають: «Ціла низка наявних нині судових спорів для їх розумного та справедливого вирішення вимагає переосмислення підходів, які застосовуються для пошуку відповіді на ключове питання, яке є у справі. Таке вирішення вимагає відходу від застосування позитивістського підходу, який передбачає пошук відповіді в недосконалому законі або його буквальній (філологічній) інтерпретації. Натомість таке тлумачення має здійснюватися через призму загальних засад – принципів права: який принцип є застосовним до цієї справи; як справедливо й розумно застосувати цей принцип у цій справі» [63].

У Посібнику з читання, інтерпретації та застосування законів з огляду на широкий спектр інструментів інтерпретації описано три основні інтерпретаційні теорії: текстуалізм, інтенціоналізм та прагматизм.

Щодо текстуалізму зазначається: «...Замість того, щоб звертатися до історії законодавства або з'ясовувати мету закону, текстуалісти покладаються на звичайне значення слів у законі та загальноприйняті канони законодавчої конструкції. Щоб розпізнати значення мови закону, текстуалісти можуть звернутися до словникових визначень...» [158, с. 10]. У багатьох ситуаціях пошук контексту не буде трудомістким. В інших випадках він може вимагати значної роботи та досліджень. Це може бути неминучим – вивчення стану права на момент прийняття закону, історичного розвитку статуту, міжнародних угод (якщо це доречно), зовнішніх матеріалів та історії прийняття закону. У деяких випадках це може вимагати від судді знання (навіть детального знання) матеріального загального права або принципів

справедливості, а також підходу, заснованого на здоровому глузді, пам'ятаючи про верховенство права [187].

Інтенціоналісти не лише вивчають текст і структуру закону, але й звертаються до історії законодавства, щоб визначити основну мету, яку переслідував законодавчий орган, коли приймав закон. Прагматики ж використовують інструменти інтерпретації законодавства для досягнення результату, який належним чином збалансовує низку факторів, включаючи передбачуваність і визначеність, економічну ефективність, справедливість і суспільний інтерес...Прагматики також стверджують, що судді повинні брати до уваги реальні наслідки і суспільне розуміння при тлумаченні неоднозначних положень законодавства [158, с. 11, 12].

Судова інтерпретація спрямована на вирішення спорів, які постають перед судами. І на цій меті, подекуди, не акцентують увагу, звинувачуючи судові органи у втручанні до законотворчості. Загалом, представники різних теорій правової інтерпретації дотримуються більш-менш жорсткого розуміння законодавчого верховенства, яке, у свою чергу, ґрунтується на конституційній теорії поділу влади.

Бачиться, що на суддів, як суб'єктів здійснення правової інтерпретації, покладається велика відповідальність в аспекті забезпечення принципу верховенства права. Це пов'язано з тим, що при вирішенні справ, вони повинні враховувати не тільки спеціальний закон, що регулює ту чи іншу сферу суспільних відносин, але й загальноприйняті правові принципи та цінності. Окрім того, звертаємо увагу на актуальності питання щодо взаємодії суду з парламентом в контексті правової інтерпретації, що є важливим для забезпечення стабільності правового регулювання в державі.

У зарубіжній науковій літературі відмічається, що суди зобов'язані підтримувати доброчесність законодавчих органів протягом тривалого часу, незалежно від того, віддані вони цьому чи ні. Таке зобов'язання матеріалізується через теорії інтерпретації законодавства, які припускають, що закон утворює послідовне, узгоджене та завершене ціле. Суди

припускають, що законодавчі органи вже — і завжди — дотримувалися «діахронічної цілісності», яка тут визначається як зобов'язання щодо послідовності та узгодженості низки законодавчих рішень [181].

Загальноприйняті уявлення про тлумачення законодавства потребують суттєвої переорієнтації. Всупереч поширеній думці, дебати про тлумачення законів стосуються не того, що означає закон як лінгвістичний факт, а того, які підстави для приписування вигаданого значення найкраще сприятимуть судовій та державній легітимності. Визнавши, що модель розмовного тлумачення не може обґрунтовувати твердження про значення законів у спірних випадках, ми також повинні переосмислити роль законодавчих органів і судів у політичній демократії. Існують межі того, що можна розумно очікувати від законодавчих органів. Суди повинні відігравати роль помічників законодавчої влади, а не просто вірних агентів. При тлумаченні законів лінгвістична інтуїція повинна мати значення, але в першу чергу з нормативних міркувань, пов'язаних з правосуддям і справедливістю при примусовому застосуванні закону, а не тому, що вона виявляє лінгвістично чіткий диктат законодавця [169].

Валері К. Бреннон, розглядаючи інтерпретацію законодавства, згадує про різноманітні інструменти, найчастіше покладаючись на п'ять типів інструментів тлумачення: звичайне значення, законодавчий контекст, канони побудови (основні принципи розуміння контексту закону), історія законодавства та докази того, як закон реалізується на практиці, при цьому авторка розглядає ці інструменти саме «у руках» суддівської інтерпретації [161].

Стаття 129-1 Конституції України передбачає, що «Суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд» [57]. Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що роз'яснення нормативно-правових

актів, які містяться в судових рішеннях і є офіційною інтерпретацією, хоча це не конкретизовано на законодавчому рівні.

Застосовувати норми права до конкретних життєвих ситуацій мають усі суди, незалежно від їх місця в судовій системі. Для дослідження правової інтерпретації, яку здійснюють судді на різних рівнях юрисдикції вагоме значення має судова інтерпретація Європейського суду з прав людини, Конституційного суду України, Верховного Суду, а також інтерпретація, яка міститься в окремій думці судді.

Загальновідомо, що врахування позицій Європейського суду з прав людини в рамках українського національного судочинства є обов'язковим.

«Практика Європейського суду з прав людини є офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, яка є частиною національного законодавства України, та у зв'язку з цим і джерелом законодавчого правового регулювання та правозастосування в Україні», – підкреслюють вітчизняні вчені [135, с. 159].

І. Крєтова звертає увагу на те, що врахування «об'єкта та цілей» Європейської конвенції обумовило визнання та розвиток Страсбурзьким судом концепції динамічного оціночного тлумачення норм Конвенції. Окрім цього, авторка згадує про інші підходи до інтерпретації прав людини і основоположних свобод, гарантованих Європейською конвенцією: «врахування національного права європейських країн та міжнародних стандартів», принцип пропорційності та «справедливого балансу», доктрина «меж розсуду», доктрина «четвертої інстанції», принцип ефективного тлумачення, послідовність інтерпретації Європейської конвенції у цілому, обмеження в інтерпретації, які є результатом чіткого значення тексту, автономне значення термінів, звернення до *travaux preparatoires* (з франц. – підготовча робота) та ін. [64, с. 167–169].

Принципи інтерпретаційної діяльності застосовуються Конституційним Судом України, єдиним органом, який надає офіційну інтерпретацію положень Основного Закону Держави.

П. М. Синицин зазначає: «Принципи інтерпретаційної діяльності КСУ та принципи застосування КСУ рішень ЄСПЛ в інтерпретаційній діяльності співвідносяться як загальне та конкретне. На застосування рішень ЄСПЛ КСУ в інтерпретаційній діяльності поширюються загальні принципи інтерпретаційної діяльності КСУ, тому їх можна також назвати загальними принципами застосування рішень ЄСПЛ КСУ в інтерпретаційній діяльності. До цих принципів належать: верховенство права, правова визначеність, верховенство конституції, динамічність інтерпретації, справедливість, пряма дія прав та свобод і принцип зв'язаності правом (принцип самообмеження КСУ). До спеціальних принципів застосування рішень ЄСПЛ КСУ в інтерпретаційній діяльності слід віднести принцип дружнього ставлення до міжнародного права, принцип субсидіарності застосування рішень ЄСПЛ, «належності» застосування КСУ рішень ЄСПЛ в інтерпретаційній діяльності та принцип «автономності» інтерпретації із застосуванням рішень ЄСПЛ» [131, с. 56].

Погоджуємось з автором й у наступному: «Інтерпретаційна діяльність КСУ є ширшою за надання офіційного тлумачення норм Конституції України, адже вона охоплює також тлумачення під час перевірки конституційності нормативних актів, публічних (внутрішніх і міжнародних) договорів (і під час розгляду конституційних скарг). Акт конституційного суду, який є результатом інтерпретаційної діяльності, повинен бути тотожним основній ідеї первинно закладеній законодавцем у змісті інтерпретованої правової норми, хоч і надає їй нових сутнісних відтінків. Тобто КСУ, здійснюючи інтерпретаційну діяльність, повинен обмежуватися з'ясуванням змісту та ідей, закладених в інтерпретованих нормах, а не викривлювати його» [130, с. 9].

Г. Юровська акцентує увагу: «В аспекті визначення місця та ролі практики ЄСПЛ у національному правозахисному механізмі, який має

використовуватися органами конституційної юрисдикції, найбільш поширеною є тенденція про допоміжний характер його діяльності щодо захисту прав людини». Цитуючи В. Хассемера, авторка також наводить в приклад Рішення Конституційного Суду Федеративної Республіки Німеччина, який сформував таку позицію: «При тлумаченні Основного Закону береться до уваги зміст та рівень розвитку Конвенції настільки, наскільки це не призводить до обмеження та скасування правових методів захисту, встановлених Основним Законом. З цієї причини прецедентне право ЄСПЛ є допоміжним засобом при тлумаченні й визначенні змісту та обсягу основних прав людини й принципів Основного Закону» [155, с. 113–114].

«З метою вироблення єдиної позиції судових інстанцій у питаннях однакового застосування законодавства – Т. С. Богданевич акцентується увага на необхідності вивчення методології прецедентного права. – Так, рішення Європейського суду з прав людини та лідируючі рішення Конституційного Суду України мають характеристику переконливого прецеденту, тобто відображають прецедентну значимість для формування сталої практики. Для вирішення лінгвістичних та техніко-юридичних проблем застосування практики Європейського суду з прав людини пропонується створити в Каталозі правових позицій Конституційного Суду України окремий розділ, присвячений практиці Європейського суду з прав людини, та розробити термінологічний словник-довідник з європейської юстиції для суддів Конституційного Суду України, який містив би визначення основних термінів Конвенції 1950 року та понять, що використовуються в рішеннях Європейського суду з прав людини» [15].

Функція інтерпретації законів та підзаконних актів фактично належить вищій судовій інстанції. Правоінтерпретаційна діяльність Верховного Суду є важливою складовою його ролі в системі правосуддя країни. Після розгляду справи Верховний Суд може видавати постанови, в яких роз'яснюється та інтерпретується законодавство. Ці постанови мають важливе значення для всіх судів та інших суб'єктів правозастосування.

Відповідно до ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [114]. Згідно ч. 6 цієї ж статті забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Велика Палата Верховного Суду у Постанові від 13 жовтня 2020 р., справа № 695/2665/16-ц зазначає: «Створення і функціонування Верховного Суду має забезпечити послідовне, стає, однакове та зрозуміле правозастосування при розгляді спорів, однак не передбачає створення нових норм чи таке інтерпретування існуючих, яке не відповідає ні теорії права, ні усталеній судовій практиці протягом багатьох десятиліть» [102].

Верховний Суд надає інтерпретацію правових положень та встановлює судову практику. Роз'яснення, що містяться в постановах Верховного Суду, здійснюються з метою забезпечення правильного застосування законодавства, а також задля виправлення недоліків та помилок у діяльності судів нижчих інстанцій. Правоінтерпретаційна діяльність Верховного Суду має вагомe значення для дотримання принципу правової визначеності.

Різний підхід до застосування одних і тих самих норм під час судочинства є порушенням принципу правової визначеності. Цей принцип передбачає, що закони повинні бути ясними, чіткими і передбачуваними, а судові рішення повинні ґрунтуватися на однаковому та послідовному застосуванні норм для всіх схожих випадків.

Відтак, в Ухвалі Верховного Суду від 19 вересня 2023 року у справі № 174/798/20 акцентується увага на тому, що «... роль Великої Палати Верховного Суду може полягати саме у роз'ясненні особливостей інтерпретації положень статті 74 СК України, статті 13 Закону України «Про господарські товариства» в ситуаціях, аналогічних тій, щодо якої виник спір у цій справі». Вдало аргументуючи це тим, що «Забезпечення єдності судової практики є реалізацією принципу правової визначеності, що є одним із

фундаментальних аспектів верховенства права та гарантує розумну передбачуваність судового рішення. Крім того, саме така діяльність Верховного Суду забезпечує дотримання принципу рівності всіх громадян перед законом, який втілюється шляхом однакового застосування судом тієї самої норми закону в однакових справах щодо різних осіб» [142].

Практикуючі фахівці відмічають: «Незважаючи на надії щодо систематизації національного законодавства та надання єдності судовій практиці «новим» Верховним Судом, проблема неоднакового тлумачення норм права вищими судовими інстанціями України залишається актуальною» [83].

Вважаємо, що це пов'язано з ігноруванням існування різних підходів до інтерпретації правових положень. Прикладом, коли суд при розгляді справи, де наявна сторона публічного права (орган державної влади чи орган місцевого самоврядування) акцентує свою увагу виключно на підзаконних актах, які регулюють їх діяльність, аргументуючи тим, що це акт спеціальної дії і зовсім не звертає увагу на те, що такий документ може суперечити принципу верховенства права чи бути неконституційним, це свідчить про виключно позитивістське праворозуміння, формальний підхід до вирішення справи, що характерним було ще за радянських часів та в результаті використання буквального способу інтерпретації. Буквальна інтерпретація правових положень й ігнорування інших способів правової інтерпретації призводить до того, що форма права переважає над змістом, а ця проблема, в свою чергу, ускладнює правозастосування та додержання верховенства права.

Водночас, сам Верховний Суд звертає увагу на різні способи правової інтерпретації. Відтак, у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2019 р., справа № 536/2475/14-к акцентується увага на тому, що способи тлумачення норм права необхідно застосовувати комплексно. Колегія суддів наголошує: «Надання переваги словесно-граматичному (буквальному) трактуванню норм законодавства без одночасного цільового (телеологічного) їх тлумачення не дозволить встановити зміст, а також мету та практичне

значення існування тієї чи іншої норми у законодавстві. Це може призвести до значних та невиправданих ускладнень у правозастосовній практиці. Тому задля досягнення мети тлумачення правових норм доцільно використовувати способи тлумачення в їхній сукупності та комплексному взаємозв'язку. Наслідком ігнорування певних способів тлумачення норм, зокрема, функціонального, системного, порівняльного, може стати також превалювання формального підходу (форми) до розуміння над змістом (суттю) обставин кримінального провадження, які мають бути досліджені всебічно, повно та неупереджено для дотримання засади законності, передбаченої статтею 9 КПК України» [103].

Особливий інтерес у контексті здійснення правової інтерпретації представляє інститут окремої думки судді, яка відображає особисті погляди фахівця в галузі права, професійний досвід та розуміння норм права. Такий документ є не менш значимим для правоінтерпретаційної практики, хоча й уособлює меншість. В окремій думці міститися так звана власна інтерпретація судді щодо правових положень, що безумовно належить до правової інтерпретації, враховуючи суддівську кваліфікацію.

На переконання С. В. Шевчука, однією з умов коли перед суддею постає необхідність, якщо не професійний обов'язок, висловити окрему думку є: «...формулювання, використані в судовому рішенні, є нечіткими, що може призвести до правової невизначеності або декількох однаково правомірних тлумачень...» [97].

На думку проф. А. О. Селіванова: «За своєю природою окрема думка Судді КСУ і є симбіозом компетентного (професійного) і доктринального (наукового) тлумачення, яке спирається на фундаментальні знання у сфері наукового світогляду авторитетних вчених-правознавців. Суддя викладає свою протилежну офіційній інтерпретації думку на рівні індивідуальної правосвідомості, що сприяє уточненню, роз'ясненню, розумінню діалектики різних підходів до оцінки високо компетентними правознавцями правових

явищ, які досліджувалися Конституційним Судом», – цитує О. Г. Остапенко [98].

Прикладом, суддя Конституційного Суду України Олег Первомайський у справі за конституційним поданням 142 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремого припису абзацу четвертого преамбули Конституції України, не підтримуючи Ухвалу Великої палати Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження, на підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» виклав окрему думку (розбіжну) щодо зазначеної Ухвали та низки значущих для цього провадження понять та явищ.

Суддя справедливо приходить до висновку: «На десятому році війни за Незалежність України нам для перемоги над ворогом бракує не лише сучасної зброї, грошей та інших ресурсів, а й розуміння засадничого значення для цієї екзистенційної боротьби за саме існування Української державності, Українського народу та національної ідентичності справжніх цінностей людської цивілізації, передусім – Гідності.

Більше того, складається враження, що в часи війни та тривалих криз про людську гідність узагалі забувають, а якщо й згадують про неї, то лише в зручний час та у вигідному контексті. Так не має бути. Тому Конституційний Суд мав не закривати провадження, а ухвалити рішення та витлумачити у ньому не лише поняття «гідні умови», а й значення та суть Гідності як підґрунтя існування цивілізації та мірила для всіх інших людських прав [96].

Окрім того, варто звернути увагу, що в конституційному поданні зазначалось про потребу в офіційному тлумаченні окремого припису абзацу четвертого преамбули Конституції України, а саме словосполучення «гідних умов її життя», у системному зв'язку з приписами частини другої статті 3, частини четвертої статті 13, частини п'ятої статті 17 Конституції України, де народні депутати України вбачають інтерпретаційні розбіжності і необхідність уникнення неоднозначного розуміння та використання цієї словосполучення. Тобто, необхідною вбачається не лише часткова правова інтерпретація

зазначеного припису Закону, а його цілісне розуміння в системному зв'язку з іншими нормами.

Судді Криштоф Войтичек та Андреас Цюнд в окремій думці також наголосили, що замість тлумачення окремих положень, слід аналізувати нормативний зміст сукупності кримінально-правових положень, узятих як єдине ціле [41]. Тут яскраво простежується герменевтичний спосіб правої інтерпретації, якому, до речі, не приділяється належної уваги серед суб'єктів здійснення судової інтерпретації.

У цьому контексті варто звернути увагу на вже згаданий нами термін «конфлікт інтерпретацій», запропонований ще П. Рікером [122, с. 101]. Конфлікт інтерпретацій не втрачає своєї гостроти у сфері правової інтерпретації, хоча подекуди навіть не усвідомлюється сучасними дослідниками, які не уявляють, наскільки важлива технологія її здійснення і обраний підхід, які випрацьовуються в межах юридичної практики. Підміна антропологічних та аксіологічних основ правової інтерпретації, нерозуміння сутності застосовуваних підходів та методів до її здійснення веде до деградації ключових аспектів правової системи.

Розглядаючи проблему конфлікту інтерпретації, звернемося до питання природи правової інтерпретації, аналізуючи яку Т. Гкувас зазначає: «Здається розумним визнати, що різні аспекти лінгвістичного значення можуть бути використані на захист різних варіантів законодавчого верховенства, залишається бар'єр для того, щоб розглядати розбіжності, що виникають, як нормативно-політичні до самого кінця. Відповідний бар'єр має метафізичну природу; він стосується зобов'язань, які кожна теорія тлумачення закону несе щодо метафізичного питання про те, як неправові факти стають правовими фактами. Без попереднього з'ясування того, що робить певні факти придатними для створення права, апеляції до конкуруючих концепцій розподілу епістемічної (пізнавальної) діяльності між галузями права не можуть бути переконливими. Як наслідок, жодна така теорія не може захистити себе від заперечень з боку суддівського активізму, якщо вона не

робить видимими свої метафізичні погляди на природу правотворчих дій. Конкуруючі теорії тлумачення не те, щоб буквально ігнорують цю проблему, але частіше за все вони приховують її нагальність або безпосередню актуальність. Таким чином, вони, здається, погоджуються на те, щоб їхні аргументи і контраргументи були представлені як такі, що ґрунтуються виключно на поєднанні лінгвістичних і нормативних міркувань» [174, с. 36].

Проте, є інша «сторона медалі», адже конфлікт інтерпретації правових норм можна розглядати не тільки в негативному ключі, а як підставу, що веде до вдосконалення права в наступних аспектах:

- конфлікт інтерпретацій вказує на неоднозначність або недоліки у формулюванні законодавчих положень. Це, у свою чергу, стимулює орган законодавчої ініціативи до розгляду та внесення змін у правові акти, щоб уникнути подібних проблем у майбутньому;
- проблемні питання, зокрема і у сфері правової інтерпретації актуалізують дослідження правознавців, що слугує поштовхом до розробки нових теоретичних підходів та методів до здійснення правової інтерпретації;
- конфлікти навколо правової інтерпретації мають сприяти формуванню судової практики, яка здатна стати «основою» для вирішення подібних справ у майбутньому;
- конфлікт інтерпретацій, як правило, залучає увагу громадськості та експертів різних галузей до правових питань, особливо, що стосується судових проваджень КСУ та ВС. Тож, публічна увага може сприяти обранню кращих і більш сучасних інтерпретаційних рішень стосовно тієї чи іншої норми права.

На появу конфлікту інтерпретацій впливає й відсутність чітких правових стандартів (хоча б рекомендаційного характеру) до здійснення правової інтерпретації. Вирішення цієї проблеми постає важливим завданням задля забезпечення стабільності та прозорості правової системи.

Якщо така ситуація, а саме – конфлікт інтерпретацій, виникає в рішеннях вищих судових інстанцій, на це має звертати увагу законодавчий орган влади

(мова про взаємодію між різними гілками влади). Тобто, одним із методів вирішення зазначеної проблеми є законодавчі зміни: суб'єкт правотворчої діяльності може внести зміни до законодавства для врегулювання суперечок в інтерпретації правових норм. Орган виконавчої влади, який здійснює правовий моніторинг наукових результатів у захищених дисертаціях на здобуття ступеня або наукового ступеня у сфері права (відповідно до ч. 5 ст. 22 ЗУ «Про правотворчу діяльність») має звертати особливу увагу на проблему «конфлікту інтерпретації» і передавати такі результати до міністерства, що забезпечує формування державної правової політики для врахування їх у правотворчій діяльності. До речі, не виключено й те, що варіант актуальної та доцільної інтерпретації може бути запропонований у наукових дослідженнях.

Для здійснення юридичного прогнозування і втілення законодавчих ідей необхідно розуміти наявні проблеми в існуючих актах правового регулювання, адже, можливо, достатньо внести ті чи інші зміни до закону, ніж створювати новий.

Альтернативні форми вирішення спорів (поза межами державної судової системи) такі як арбітраж або посередництво також є дієвими інструментами для розв'язання проблеми конфлікту інтерпретацій. Такий варіант актуальний для відносин приватно-правового характеру, де відсутня сторона у вигляді суб'єкту владних повноважень.

Окрім того, суди здійснюють інтерпретацію не тільки законів та підзаконних актів, але й інших юридичних документів, в тому числі й договорів. Така правова інтерпретація представляє особливий інтерес так, як там переплітається не лише один намір (інтенція законодавця), а як мінімум два, що ускладнює правову інтерпретацію для суб'єкта її здійснення. Бо, як правило, якщо доходить справа до судових суперечок, наявна різна інтерпретація договірних положень. До того ж, події або обставини, які виникли після укладення договору, можуть вплинути на його інтерпретацію.

У цьому контексті варто згадати про генеративне тлумачення, яке обіцяє стати доступним, відносно передбачуваним інструментом, який допоможе юристам і суддям в інтерпретації договорів. Для того, щоб досягти цієї мети, суди повинні бути обережними у використанні цього інструменту, пам'ятаючи про його можливості та обмеження [178, с. 54]. «Виникнення цифрових технологій і віртуального простору є закономірним наслідком науково-технічних досягнень людства. На сьогодні цифрові технології активно застосовують у сфері права, зокрема в правозастосуванні. Цифрові технології та зміни в суспільному житті вплинули на види й форми здійснення правосуддя. Судочинство як процес здійснення правосуддя в умовах цифрової культури та вимушених карантинних заходів відреагувало на виклики сучасності створенням електронного суду та застосуванням і використанням штучного інтелекту», – приходить до висновку В. С. Рудюк [127, с. 84].

Сьогодні судова інтерпретація розуміється як спосіб, у який суддя розуміє значення закону. Коли обидві сторони представляють свою справу в суді, суддя покладається на свою інтерпретацію закону, щоб вирішити, яка сторона повинна виграти. Судова інтерпретація відіграла величезну роль в еволюції права прав людини. Стандарти прав людини, а також договори і конституції за своєю суттю не є дуже детальними, що залишає великий простір для інтерпретації та гнучкості. Це дає суддям можливість інтерпретувати закон відповідно до змін у суспільстві та соціальних норм. Завдяки такій гнучкості судове тлумачення відіграє величезну роль у розширенні законодавства у сфері прав людини [162].

Таким чином, враховуючи зазначене, судову інтерпретацію можна визначити як з'ясування та роз'яснення правових положень, що здійснюється судом з метою вирішення конкретної справи.

Хоча визначення судової інтерпретації є наче не складним питанням, із самою сутністю судової інтерпретації як юридичної діяльності – не все так просто. Не має єдиного вірного рішення: займатися судовим активізмом – можна отримати осуд, що втручаєшся у сферу законодавчої гілки влади;

займати «занадто» стриману позицію – обмежити свою роль у правовому регулюванні формалізмом в рамках існуючого законодавства, а не права.

Звичайно, судова інтерпретація є значною мірою суб'єктивною галуззю, що формується на власний розсуд суддів, але у своїй діяльності судді керуються технологією правової інтерпретації. Правила, якими вони повинні керуватися у своїх рішеннях, у свою чергу, частково визначаються історією розвитку законодавства, юридичною практикою, розвитком інформаційних технологій тощо.

У вже згаданих нами роботі зарубіжних вчених щодо генеративної інтерпретації зазначається, що є натяки на те, що судді вже використовують ChatGPT для відповіді на інші види питань щодо тлумачення, так само, як вони використовують Google. В одному з нещодавніх опитувань чверть суддів зізналася, що користується цим інструментом, хоча багато хто висловив занепокоєння щодо його надійності. На думку авторів, генеративне тлумачення – це інструмент з важливими наслідками для юридичної практики та теорії договорів. Оскільки мовні моделі уважні до контексту і здатні швидко засвоювати довгі тексти, вони пропонують набагато надійнішу форму текстуалізму. Складне кодування мови в моделях набагато перевершує кодування будь-якого словника, а великі навчальні дані дають їх чудову чутливість до фактичного використання. Все це обіцяє значно кращий спосіб передбачення значення, але не замінить суддів [178, с. 43, 58].

Серед множинності способів та методів, які містить у собі технологія правової інтерпретації, судді обирають найбільш доцільний. Вкрай важливо, при цьому враховувати інтенцію суб'єкта правотворчої діяльності. У випадках, коли текст закону не є однозначним, суди можуть намагатися встановити інтенцію законодавця, аналізуючи документи та дебати, які передували прийняттю закону.

Після здійснення відповідного аналізу, суд приймає рішення, яке відповідає найкращій інтерпретації закону та визначає права і обов'язки сторін

у справі. У випадку суперечок чи незгоди з рішенням суду, сторони мають право подати апеляційну або касаційну скаргу.

Необхідно враховувати, що рішення судів можуть переглядатися на різних рівнях судової системи. Час від часу судді приходять до різних висновків щодо інтерпретації того чи іншого положення. Більш того, деякі рішення з часом можуть здаватися непослідовними або, принаймні, з різною розстановкою акцентів. Коли виникає конфлікт інтерпретацій, задля того, щоб обґрунтувати власну інтерпретацію конкретного положення закону, виникає необхідність описати інструменти, які при цьому використовувались, щоб дійти до такого висновку. Тобто, судді повинні бути готовими обґрунтувати засоби інтерпретації, які вони застосовували під час прийняття своїх рішень, особливо, якщо їх вибір вплинув на кінцевий результат справи.

У контексті вищезазначених аспектів здійснення судової інтерпретації, вважаємо, що судова гілка влади здатна використовувати сучасний підхід до правової інтерпретації, що передбачає використання як тексту, так і контексту та мети. Такий підхід ґрунтується на здоровому глузді.

Суд має взаємодіяти з парламентом, проте, що важливо, мета судової діяльності – встановлення справедливості, а не виключно підтримання доброчесності законодавчих органів. Якщо той чи інший нормативно-правовий акт суперечить принципу верховенству права, саме суд має бути ініціатором внесення змін до правового регулювання, використовуючи при цьому інструменти правової інтерпретації. Це один із способів забезпечення панування правовідповідності та справедливості.

ВИСНОВКИ

1. Визначено, що методологічну основу при проведенні наукового пошуку склали: принципи історизму, об'єктивності, інтерсуб'єктивності та плюралізму; теоретико-методологічні підходи до вивчення правової інтерпретації такі як: міждисциплінарний, синергетичний, герменевтичний, антропологічний, аксіологічний та діяльнісний; комплекс загальних, загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-юридичних методів: діалектичний метод, формально-логічний метод; аналіз і синтез, індукція та дедукція; прогностичний метод; інформаційний метод, соціологічний, порівняльно-правовий метод, історико-правовий метод та метод юридичної герменевтики.

2. Проаналізовано еволюцію наукових поглядів розуміння сутності поняття «інтерпретація права». Відтак, існуючий плюралізм думок і сформованих уявлень про історичний процес формування самого поняття інтерпретації в праві, по-перше, свідчить про складність детермінуючих відносин у соціально-правовій сфері, в які включено аналізований процес, по-друге, він проявляє розбіжність вихідних дослідницьких позицій, кожна з яких конституюється на основі певної пізнавальної установки і віддає перевагу виключно одній орієнтації дослідницького пошуку (наприклад термінологічній визначеності поняття інтерпретації або права).

3. Встановлено особливості співвідношення інтерпретації права з юридичною герменевтикою. Герменевтична ідея пронизує інтерпретацію права і допомагає встановити справжнє значення правових приписів. Завдання герменевтики як науки – розробка загальних теорій чи концепцій розуміння інтерпретації, завдання інтерпретації права – розкрити сутність і значення норм, що містяться у різних правових джерелах. Герменевтика як метод інтерпретації права допомагає розкрити сутність права в існуванні різних культур, правових систем, традиціях, тощо. Мистецтво інтерпретації права зосереджене, насамперед, на вмінні розуміти юридичну мову. Звідси випливає, що при

інтерпретації правових приписів повинні бути дотримані правила, необхідні для розуміння правового акту. Ці правила розробляються юридичною герменевтикою.

3. Розкрито доктринальний та діяльнісний аспекти правової інтерпретації як феномену соціальної дійсності. Враховуючи те, що правова діяльність класифікується на юридичну діяльність та юридично значущу діяльність осіб, які володіють компетентною правосвідомістю визначено, що правова інтерпретація – це вид юридичної діяльності метою якої є з'ясування та роз'яснення змісту правових норм, що здійснюється виключно носіями наукової та професійної правосвідомості. Правова інтерпретація є вужчою за змістом ніж інтерпретація права, яка охоплює практичну, наукову, компетентну та навіть буденну інтерпретацію правових положень. Інтерпретація права компетентних суб'єктів – юридично значуща діяльність, яка передбачає з'ясування та роз'яснення змісту правових норм, що здійснюється носіями компетентної правосвідомості. Окрім того, інтерпретаційна діяльність детермінована не тільки відповідним правовим досвідом, а й діючими юридичними та соціальними нормами, об'єктивними і суб'єктивними факторами, які впливають на неї різними способами і з різною інтенсивністю, сприяючи або перешкоджаючи процесу розуміння, пояснення і застосування правових приписів.

4. Визначено такі типи правової інтерпретації, як: персональна – така, що здійснюється в індивідуально-разовому порядку компетентним суб'єктом, у формі окремих процедур та юрисдикційна – така, що здійснюється на постійній основі, в межах спеціальних повноважень певного органу, в процесуальній формі. Персональна правова інтерпретація вказує на індивідуальний підхід до використання юридичних процедур, тоді як юрисдикційна, визначає певний процес. Що важливо, процесуальна форма не виключає застосування окремих юридичних процедур. Правоінтерпретаційний процес, на відміну від процедурної форми вимагає наявності відповідних матеріально-технічних

ресурсів, спеціальних повноважень, системи органів і т. д. для ефективного функціонування.

5. Охарактеризовано вплив теорій праворозуміння на формування правової інтерпретації. Теорії праворозуміння визначають підходи до інтерпретації правових норм, а отже мають вагоме значення для юридичної практики, створюючи основу для судових рішень, адвокатської роботи та законодавчих ініціатив. При цьому здійснюється також вплив на процес формування навичок, які слід використовувати для інтерпретації правових приписів та їх застосування до конкретних ситуацій. Формування та вдосконалення необхідних правоінтерпретаційних навичок відбувається шляхом вивчення нормативно-правової бази, судової практики, академічних досліджень, позитивного й негативного практичного досвіду, участі в дискусіях з правових питань, спілкування з досвідченими фахівцями та участь у судових процесах. Важливо вміти аналізувати текст закону, розуміти контекст, застосовувати прецеденти, критичне мислення, правила логіки для знаходження найбільш доцільних варіантів тлумачення в тій чи іншій правовій ситуації.

6. Визначено сутність та межі правової інтерпретації в традиціях окремих правових систем. Спільною рисою є те, що інтерпретація здійснюється переважно на основі принципів. Саме орієнтуючись на ці вихідні засади правоінтерпретаційної діяльності у випадку незрозумілостей, неясностей, неточностей чи суперечностей стосовно правових приписів, останні мають інтерпретуватися крізь призму правових принципів або приводитися у відповідність до них. Аналізуючи межі правової інтерпретації в західній та східній правових традиціях, варто зазначити, що є специфічні особливості, які визначають особливості пізнання, розуміння та інтерпретації права. Проте, враховуючи те, що образ світу, що вступив у третє тисячоліття під впливом процесів глобалізації, інтеграції та цифровізації у сферах науки, політики, права, економіки культури тощо, будь-які межі та кордони починають слабшати, що в деякій мірі сприяє зближенню правових традицій і культур.

7. Розкрито юридичні технології правової інтерпретації, до яких слід відносити: технології пізнання природи правового акту, які складаються з герменевтичного, критичного, мовного та формально-логічного аналізів тексту; технології визначення валідності правового акту, що включають перевірку дійсності, чинності, дієвості та відповідності правового акту; технології визначення протиріччя між формою і змістом правового акту, що передбачають перевірку структури правового акту та порівняння загальних положень із конкретними нормами цього ж акту; технології роз'яснення акту, який підлягає інтерпретації, які конкретизуються в наступних процедурах: обґрунтування вибору способу інтерпретації, обґрунтування правової позиції, пошук та вибір аргументів та створення підсумкового акту.

Визначено, що штучний інтелект матиме значний вплив на здійснення правової інтерпретації в майбутньому, адже така технологія здатна підвищити ефективність роботи правників у цій галузі. Враховуючи зазначене, приходимо до висновку, що тлумачення права штучним інтелектом представляє собою діджиталізований різновид персонального буденного тлумачення, що відіграє важливу допоміжну роль у процесах здійснення правової інтерпретації. Необхідним є забезпечення належного рівня перевірки результатів його роботи людиною-професіоналом, адже правова інтерпретація є сферою діяльності носіїв професійної та наукової правосвідомості і тільки кваліфікований спеціаліст здатен надати правову оцінку результатів роботи ШІ відповідно до завдань чи запитів, які ставились перед ним.

8. З'ясовано вплив правової інтерпретації в забезпеченні наступності та послідовності законодавчої діяльності та встановлено, що законодавча інтерпретація представляє собою з'ясування та роз'яснення змісту законодавства задля зрозумілості та однозначності в тому, як той чи інший законодавчий акт має бути застосований у процесі його реалізації. Інтерпретація, що здійснюється носіями наукової та професійної правосвідомості є основою для юридичного прогнозування, планування цілей і обсягу наступних законів з урахуванням сучасних викликів.

Визначено, що орган законодавчої влади має звертати увагу на результати правової інтерпретації різних суб'єктів права, в тому числі й осіб приватно-правової сфери, з метою підвищення якості законів для суспільного блага. Окрім того, правова інтерпретація законодавства, що здійснюється носіями наукової та професійної правосвідомості має значний вплив як на законодавчу, так і правозастосовну діяльність, хоч і має неофіційний характер. Це пояснюється тим, що практична юридична та наукова інтерпретація законодавства, часто містить теорії, концепції та ідеї спеціалістів відповідної сфери, що можуть бути досить корисними для практики офіційної законодавчої інтерпретації.

З позицій концепції правової інтерпретації, яка передбачає відповідну юридичну технологію та широкий спектр способів інтерпретації, які функціонують на засадах плюралізму та системної взаємодії, вбачається можливим динамічно адаптувати законодавчі положення відповідно до сучасних правових цінностей.

9. Охарактеризовано роль судів у здійсненні правової інтерпретації. Судова інтерпретація здійснюється з метою вирішення конкретної справи. Правова інтерпретація, що здійснюється суддею в процесі прийняття рішень відіграє ключову роль у розгляді справ. Відповідно вибір способу правової інтерпретації та технологія її здійснення впливає на її кінцевий результат, а отже на права та свободи людини і громадянина. Правова інтерпретація, яка ґрунтується на здоровому глузді є одним із способів забезпечення панування верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антошкіна В. Способи тлумачення права та їхня роль у правозастосовній практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 181–186
2. Антропологія права : навч. посіб. / В. І. Кушерець, В. М. Кравець, С. О. Мосьондз та ін. ; за ред. В. І. Кушереця. Київ : Знання України, 2011. 223 с.
3. Баранова Ю. О. Методологічні правила порівняльно-правових досліджень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 172 с.
4. Батан Ю. Д. Превентивний механізм сучасного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2021. 287 с.
5. Бахчагулян М., Коваль Т. В. Роль середньовічних університетів у рецепції римського права. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2019»* : XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених (м. Черкаси, 18-19 квіт. 2019 р.). Черкаси, 2019. С. 15–17. URL : <http://eprints.cdu.edu.ua/3166/>
6. Бернюков А. М. До питання про співвідношення юридичної та філософської герменевтики. *Європейські перспективи*. 2015. № 6. С. 187–192
7. Бернюков А. М. Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2008. 18 с.
8. Березовський Є. Функція тлумачення законів перейде до ВС. Хоча й неофіційно. *Закон і Бізнес*. URL : <https://zib.com.ua/ua/126237.html>
9. Бехруз Х. Еволюція ісламського права: теоретико-компаративістське дослідження : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2006. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/50593889.pdf>
10. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система. *Право України*. 2010. № 4. С. 143–147.

11. Бєгова Т. І. Юридичний супровід штучного інтелекту. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 82-87. URL : <https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.11>
12. Бичковський Є. Л. Науково-практичний коментар в правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2018. 224 с.
13. Білозьоров Є. В. Діяльнісний підхід у правознавстві : об'єкти пізнання та чинники ефективності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. №1-2. С. 15-19. URL : <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.3>
14. Білоус О. В. Принципи, канони, способи тлумачення норм права: аналіз співвідношення категорій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2020. Випуск 61 том 1. С. 7–11.
15. Богданевич Т. С. Офіційне тлумачення Основного Закону Конституційним Судом України : дис. ... докт. філософ. : 081. Київ, 2019. 205 с.
16. Виступ Голови Верховного Суду Валентини Данішевської на Міжнародній онлайн-конференції з нагоди 24-ї річниці Конституції України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/961429>
17. Власов Ю. Теоретичні проблеми визначення сутності тлумачення в правовій науці. *Правова держава*. 2000. Вип. 11. С. 54–61.
18. Вовк Д. Правова традиція: розуміння у контексті співвідношення з правовою системою і правовою культурою. *Загальні проблеми правової науки*. 2012. № 2. С. 42–52
19. Вовк Д. Про релігійну традицію у праві. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 234–247
20. Гайдулін О. О. Правова концепція інтерпретивізму: перспективи розвитку європейської правової герменевтики. *IUS PRIVATUM*. 2020. № 1-2. С. 56–63
21. Гайдулін О. О. Інтерпретація в європейському контрактному праві: герменевтико-цивілістичні засади : монографія. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. 597 с.

22. Гест С. Інтерпретація права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 36–52
23. Головач Г. Валідність та дія м'якого права : дис. ... докт. філософ. : 081. Одеса, 2021. 215 с.
24. Горбатюк В. Л. Багатоаспектна процедура тлумачення правових норм. *Інформація і право*. 2016. № 1(16). С. 79–84
25. Горобець К. В. Плюралізм джерел права у контексті системного підходу. *Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти : історія та сучасність* : Матер. XXIX Міжнар. істор.-прав. конф. (м. Феодосія, 19–22 вересня 2013 р.). Феодосія, 2013. С.1-8. URL : https://www.researchgate.net/publication/283849937_Pluralizm_dzerel_prava_u_konteksti_sistemnogo_pidhodu
26. Гудима Д. А. Людина правова та юридична: спроба антрополого-герменевтичного аналізу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 276–283.
27. Гусарев С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29 – 33. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/62880/05-Gusarev.pdf?sequence=1>
28. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/74610-9-metodi-yurisprudents-vidi-ta-zmst.html>
29. Дем'яненко А. Умови формування правової свідомості в підлітків у процесі роботи громадського об'єднання. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2017. № 2 (19). С. 203–208.
30. Дрожанова О. М., Ступак О. П. Герменевтика як епістемологія інтерпретації у філософії Поля Рікера. *Наукові праці. Філософія*. 2017. Випуск 288. Том 300. С. 96–100
31. Дудченко В. В., Аракелян М. Р., Завальнюк В. В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2014. 184 с.

32. Дудченко В. В. Інтерпретація права (порівняльно-правовий аспект). *Правові новели*. 2023. №19. С. 323–330
33. Дудченко В. В. Легітимність і легальність: проблеми співвідношення *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. С. 58–64. URL : <http://www.apdp.in.ua/v26/09.pdf>.
34. Дудченко В. В., Русавська О. О. Юридична техніка (за вченням Р. Ієрінга). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 12 – 17.
35. Дудченко В. В. Про герменевтичний підхід до права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 11–16
36. Дудченко В. В. Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2007. 35 с.
37. Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень : монографія. Одеса : Юридична література, 2006. 304 с.
38. Енциклопедія сучасної України. Герменевтика. URL : <https://esu.com.ua/article-29338>
39. Ерліх Е. Соціологія і юриспруденція. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. III. № 1–2. С. 185–195.
40. Євграфова Є. Доктринальне тлумачення норм права (законів): природа і здійснення. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 40 – 51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2010_2_5
41. ЄСПЛ: Велика Палата підтвердила обов'язок політиків моніторити коментарі на власних облікових записах. 18 July 2023. URL : <https://dslua.org/publications/espl-sanchez-v-france/>
42. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 309–312.
43. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf>

44. Зародження філософсько-правової думки : мультимедійний навчальний посібник «ФІЛОСОФІЯ ПРАВА». URL : https://arm.naiu.kiev.ua/books/mnp_fil_prava/Files/Lekcii/L2.htm
45. Званчук А. В. Компетентна правосвідомість: інституціоналізація, зміст та сфера функціонування. *Актуальні проблеми держави і права*, 2010. С. 680 – 686.
46. Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : дис. канд. юр. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 189 с.
47. Зубков М., Мюллер В. Сучасний англо-український та україно-англійський словник. Харків : Школа, 2005. 768 с.
48. Іваній О. Історичні засади відродження та популяризації римського права середньовічними університетами. *Освітологія*. 2016. № 5. С. 23–27.
49. Істина і метод : пер. з нім. Т. 1: Герменевтика І: Основи філософської герменевтики. К.: Юніверс, 2000. 464 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Gadamer_Hans-Georg/Istyna_i_metod_t1.pdf?
50. Історія вчень про державу і право : навчальний посібник. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-3899.html>
51. Історія філософської думки: Філософія XIX-XX століть. *Українська філософія* : лекційні матеріали. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/filosofia-30012017/lection/lec2.3.html>
52. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками) 5. Організація державної влади 5.1. Верховна Рада України 5.1.7. Законодавчий процес URL : <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/517-zakonodavchu-proces>
53. Каткова Т. Г. Особливості правових традицій Східної Азії. *Право і суспільство*. 2016. № 6 частина 2. С. 9–13

54. Кебас М. Як активізувати критичне мислення: сучасний підхід. Базові принципи та прийоми. URL : <https://eba.com.ua/yak-aktyvizuvaty-krytychne-myslennya-suchasnyj-pidhid-bazovi-pryntsypy-ta-pryjomy/>
55. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. К. : Кондор, 2005. 609 с. URL : https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/ZAG_TEOR_2005.pdf
56. Колот А. М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/32609714.pdf>
57. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
58. Корчевна Л. О. Нормативний і дескриптивний підходи до права. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 20–22
59. Корчевна Л. О. Основні поняття права у позитивізмі: критичний досвід. *Право і безпека*. 2004. № 3, 2. С. 18–21
60. Косович В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 38 с.
61. Костенко О. В. Штучний інтелект (AI) І Метавсесвіт : правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 301–307. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/66.pdf
62. Костицький М. В. Методології пізнання в юриспруденції як науково-практичному комплексі. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 104–107.
63. Крат В., Бабанли Р. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу. *Юридичний вісник України (ON-LINE версія)*. URL: <https://yvu.com.ua/pryntsypy-prava-u-praktytsi-verhovnogo-sudu-ternystyj-shlyah-vid-bukvy-do-duhu/>

64. Кретьова І. Тлумачення положень про права людини Страсбурзьким судом: основні принципи та доктрини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 165–175
65. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. К. : «Дрім Арт», 2013. 224 с.
66. Лебедь Н. В. Законотворча діяльність як правова категорія. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2010. № 9. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=189>
67. Легін Л. М. Принципи законодавчого процесу: теоретичний аспект. URL : http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/08.pdf
68. Лепіш Н. Я. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики : монографія. Львів : Сполом, 2018. 250 с.
69. Лепіш Н. Я. Ефективність тлумачення як елемент правотворчої діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 42–51.
70. Лепіш Н. Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник* 2015. 4. С. 12–24.
71. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання. *Вісник Львівського Університету. Серія філософія*. 2010. Вип. 13. С. 20–28.
72. Лук'янова Г. Ю. Правове пізнання як основа праворозуміння. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 18, том 1. С. 7–10.
73. Лук'янчук О. В. Герменевтика права: еволюція наукових поглядів. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 93–96.*
74. Лук'янчук О. В. Герменевтика права в системі методології дослідження сучасних змін права та держави. *Розвиток сучасного права та*

держави в юридичній теорії та практиці : матеріали всеукр. круглого столу онлайн присвяч. 25-річчю Національного Університету «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 25 листоп. 2022 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» ; каф-ра заг. теор. права та держави. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С. 49-54

75. Лук'янчук О. В. Загальнотеоретичний дискурс проблеми інтерпретації права. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 81–86.

76. Лук'янчук О. В. Інтерпретація права: генеза та актуалізація. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 118–121.

77. Лук'янчук О. В. Методологічні властивості інтерпретації в процесі дослідження сучасного права та держави. *Держава та регіони, Серія: Право* 2023. № 1 (79). С. 17–21

78. Лук'янчук О. В. Місце та значення герменевтики в процесі інтерпретації права. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 18. С. 56–63.

79. Лнь Ч. Б. Принцип верховенства права у правовій системі Китайської Народної Республіки: формальний вимір. *National law journal: theory and practice*, April, 2016. P. 35–38.

80. Лю Ї. Аналіз актуальних тем у сучасній юриспруденції Китаю. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 259–267

81. Майстренко О. В. Роль тлумачення та роз'яснень законодавства. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_8077

82. Макаренко А. С. Співвідношення формальних та дискреційних засад на різних рівнях пеналізації злочинних діянь. *Наукові праці НУ ОЮА*. С. 401–429. URL : <http://hdl.handle.net/11300/7354>

83. Максимов М. ТОП-5 суперечливих правових позицій Верховного Суду. URL : https://jurliga.ligazakon.net/aktualno/7839_top-5-superechlivikh-pravovikh-pozitsy-verkhovnogo-sudu
84. Малента В. С. Історичні аспекти становлення тлумачення норма права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 18–21.
85. Малента В. С. Неофіційне тлумачення норм права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 18 с.
86. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. № 10. С. 7–14.
87. Манжул І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 11–17. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_11_4
88. Манько Д. Г. Юридичні технології та алгоритми формалізації права у вимірі юридичної діяльності : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 320 с.
89. Манько Д. Г. Технології та алгоритми юридичної діяльності : дис. ... докт. юр. наук : 12.00.01. Одеса, 2020. 460 с.
90. Марчук С. Штучний інтелект у юридичному бізнесі: чи варто боятися Chat GPT? *Видавництво Юридична практика*. URL : <https://pravo.ua/shtuchnyi-intelekt-u-iurydychnomu-biznesi-chy-varto-boiatysia-chat-gpt/>
91. Мелякова Ю. В. Герменевтична практика праворозуміння: аспект злочинної бездіяльності. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2009. Вип. 2. С. 110–121.
92. Мелякова Ю. В. Класична і неklasична парадигми епістемології права *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 3 (26). С. 85–101.
93. Мічурін Є. О. Методологія науки цивільного права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2019. № 28. С. 60–65.

94. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Конспект лекцій з дисципліни «Порівняльне правознавство». Дніпро, 2019. 114 с. URL : <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/118.4.pdf>
95. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права. *Право України* № 4. 2010. С. 49–55.
96. Окрема думка (розбіжна) судді Конституційного Суду України Олега Первомайського у справі за конституційним поданням 142 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремого припису абзацу четвертого преамбули Конституції України від 14.11.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na17d710-23#Text>
97. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шевчука С. В. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 27.01.2016. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nf01d710-16>
98. Остапенко О. Г. Феномен інституту Окремої думки судді Конституційного Суду. URL : http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23818/1/CANADA_HAMILTON.pdf
99. Петрук О.М. , Виговська Н. Г. Обґрунтування синергетичного підходу у дослідженні фінансового контролю. URL : <https://magazine.faaf.org.ua/obgruntuvannya-sinergetichnogo-pidhodu-u-doslidzhenni-finansovogo-kontrolyu.html#:~:text=Синергетичний%20підхід%20–%20це%20більш%20високий,між%20асpekтами%2C%20властивостями%20та%20характеристикам.>

100. Поліщук Н. П. До питання про інтерпретацію в історії філософії (В. Петров і Д. Чіжевський про творчість П. Куліша). *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2015. Випуск 3–4 (141–142). С. 68–80
101. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 квітня 2022 у справі № 520/1185/16-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104308921>
102. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 жовтня 2020 р. у справі № 695/2665/16-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217986>
103. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2019 р. у справі № 536/2475/14-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86365236>
104. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903488>
105. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 18 вересня 2023 року у справі № 380/6569/23 URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113571058>
106. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків : Право, 2017. 392 с.
107. Правова система. Основні правові системи сучасності. *Юридична компаративістика» кафедра теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ* : мультимедійний навчальний посібник. URL : https://arm.naiau.kiev.ua/books/tdp-new/info/lection/lec13/tema13_11.html
108. Правові системи західної традиції права. *Юридична компаративістика» кафедра теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ* : мультимедійний навчальний посібник. URL : https://arm.naiau.kiev.ua/books/legal_comparativistics/nm/lec3.html
109. Правові сім'ї сучасності: поняття та критерії класифікації. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/3488/6/05%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.doc>

110. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
111. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-вр/stru#Stru>
112. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#n47>
113. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20/stru#Stru>
114. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/stru#Stru>
115. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#n52>
116. Проблеми тлумачення правових норм : посібник / автор-упорядник О. М. Балинська. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 392 с.
117. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с. URL : <https://studfile.net/preview/5777500/>
118. Радченко О. А. Еволюція теорій інтерпретації художнього твору в німецькій філологічній науці XVIII – поч. XX ст. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. : Літературознавство.* 2012. Вип. 2(1). С. 108–120. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzl_2012_2%281%29__18
119. Радченко О. І. Офіційне тлумачення закону у контексті удосконалення національного механізму захисту прав людини в Україні. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри: збірник тез доповідей XIII Міжнар. наук.-практ. конф. «Від громадянського суспільства – до правової держави».* Харків, 2018. С. 674–677. URL : <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/14160/2/sbornik1.pdf>

120. Раз Дж. Правова інтерпретація. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 17–35
121. Ремізова О. Сутність та способи інтерпретації права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 3. С. 350–355.
122. Рікер П. Інтелектуальна автобіографія. Любов і справедливість / пер. із фр. К. : Дух і літера, 2002. 114 с.
123. Рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовтня 2010 року у справі «Щокін проти України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text
124. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Скополла проти Італії» (2009 р.). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126165>
125. Рогач О. Я., Белов Д. М., Категорія «парадигма» в сучасних умовах функціонування української держави: теоретичні засади. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. №1. С. 37–41 URL : <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/8.pdf>
126. Рубанець О. М. Методологічний та онтологічний зміст об'єктивності. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2016. Випуск 1–2 (149–150). С. 136–145
127. Рудюк В. С. Диджиталізація в сучасному судочинстві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 82–85. URL : <https://philosophy.naiau.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1326/1328>
128. Семеніхін І. В. Роль правової доктрини в Давньому Римі: теоретико-історичний аналіз. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 22. С. 275–289
129. Сердюк І. А. Інтерпретація поняття «методологічний підхід» у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 52–58.
130. Синицин П. М. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України в контексті рішень Європейського суду з прав людини : дис. ... докт. філософії : 081. Одеса, 2021. 201 с.

131. Синицин П. М. Принципи застосування рішень Європейського суду з прав людини в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70) Ч. 1 № 2. С. 52–57. DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-1/10>

132. Ситар І. М., Ціннісне обґрунтування західної традиції права в контексті динамічного підходу. *Часопис Київського університету права*. 2014. №1. С. 41–44.

133. Скакун О. Ф. Метод інтерпретації правових ідей і правових норм: загальне й особливе. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 235–243.

134. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. 4-те вид. допов. і перероб. Київ : Алерта, 2014. 524 с.

135. Слободяник Т. М., Бігдан М. В., Таран І. О. Застосування практики Європейського суду з прав людини в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. С. 159–163. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.25>

136. Солодка Л. І. Логіка. Методи логічного аналізу тексту : навчальний посібник. Черкаси : Брама-Україна, 2011. 68 с.

137. Суходубова І. В. Динамічне тлумачення як засіб адаптації текстуальної форми законодавства до змін суспільних відносин. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Економічна теорія та право : зб. наук. пр. 2014. № 2 (17). С. 264–272.

138. Стащенко О. До питання про зміст і напрями соціологічного праворозуміння. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15787/02-Staschenko.pdf?sequence=1>

139. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ, 2006. URL : https://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part1/202.htm
140. Ткаля О. В., Кутовий В. В. Правова культура та правова свідомість: взаємозалежність в взаємовплив. *Юридичний науковий електронний журнал* 2021. № 1. С. 38–41.
141. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2008. URL : <http://www.disslib.org/pravova-komunikatsia-v-konteksti-postklasichnoho-pravorozuminnja.html>
142. Ухвала Верховного Суду від 19 вересня 2023 року у справі № 174/798/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113626800>
143. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.
144. Цвид-Гром О. П. Діджиталізація правової галузі : сучасні виклики підготовки фахівців сфери юриспруденції. *Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів: матер. міжнарод. науково-практичної конф.* (м. Біла Церква, 14 квітня 2022 р.). Біла Церква: Білоцерківський НАУ, 2022. С. 108–110.
145. Целуйко М. Ф. Компетентна правова культура в механізмі формування та реалізації українського права : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2012. 19 с.
146. Целуйко М. Ф., Усенко О. В. Основні концепції професійно-правової культури у вітчизняній правовій науці. *Український науково-теоретичний часопис. Часопис Київського університету права*. 2011. №1. С. 71-74.
147. Циппеліус Р. Юридична методологія /пер. з нім. К.: Реферат, 2004. 176 с.

148. Цмоць У. О. Юридична герменевтика: антропологічна складова *Науковий вісник*. 2017. № 3. С. 299–306.
149. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. До питання права і влади крізь призму герменевтичного дискурсу. *Правові новели*. 2017. № 3. С. 27–36
150. Шевченко А. Є., Кудін С. В, Антошкіна В. К., Авсеєвич В. П. Історично-правові умови становлення і розвитку юридичного тлумачення (до початку XX ст.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 35–38.
151. Шемшученко В. Штучний інтелект у правосудді. URL : <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyj-intelekt-pravosuddia/>
152. Шигаль Д. А. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7167/1/SHigal_179.pdf
153. Шишка Н. В. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 143–145. URL : http://lsej.org.ua/3_2021/37.pdf
154. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. URL : <https://cyclop.com.ua/content/view/1019/58/1/5/>
155. Юровська Г. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 5. С. 110–129.
156. Юхимюк О. М. Правова природа офіційного тлумачення норм права. *Актуальні питання реформування правової системи України* : зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 17–19 червня 2011 р.). Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2011. С. 74–77. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/2249>
157. Abrahamson, Shirley S. and Hughes, Robert L. Shall We Dance--Steps for Legislators and Judges in Statutory Interpretation. *Minnesota Law Review*. 1991. 2323. URL: <https://scholarship.law.umn.edu/mlr/2323>

158. A Guide to reading, interpreting and applying statutes. *The Writing Center at GULC*. 2017. 13 p. URL : <https://www.law.georgetown.edu/wp-content/uploads/2018/12/A-Guide-to-Reading-Interpreting-and-Appling-Statutes-1.pdf>
159. AI and Legal Interpretation. URL : <https://www.aisociety-unipd.it/2020/11/26/ai-and-legal-interpretation/>
160. Amogh Kane. *Critical legal thinking in language*. 2021. URL : https://blog.ipleaders.in/critical-legal-thinking-in-language/#Critical_Thinking
161. Brannon, Valerie C. Statutory Interpretation: Theories, Tools, and Trends. 2018. Updated April 5. Congressional Research Service URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45153>
162. Brooks Eleanor. What is Judicial Interpretation: Definition, Methods. URL : <https://www.liberties.eu/en/stories/judicial-interpretation/44577>
163. Brynteson, W. E. Roman Law and Legislation in the Middle Ages. *Speculum*, 1966. 41(3), P. 420–437. URL : <https://doi.org/10.2307/2851039>
164. Buchanan, B. G., & Headrick, T. E. Some Speculation about Artificial Intelligence and Legal Reasoning. *Stanford Law Review*. 1970. 23(1), pp. 40–62. URL : <https://doi.org/10.2307/1227753>
165. Deduction & Induction. Research Methods Knowledge Base by Prof. William M. K. URL : <https://conjointly.com/kb/deduction-and-induction/>
166. Dworkin R. Law, Philosophy and Interpretation. *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*. 1994. Vol. 80, № 4. p. 463–475. URL : <https://www.jstor.org/stable/23679854>
167. Dworkin R. M. Justice for Hedgehogs. Harvard: Harvard University Press, 2011. URL : https://www.academia.edu/9683075/Justice_for_Hedgehogs
168. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment. URL : <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>

169. Fallon, Jr., Richard H., The Statutory Interpretation Muddle, 114 Nw. U. L. Rev. 269 (2019). URL : <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/nulr/vol114/iss2/1>

170. Gadamer, Hans-Georg, Truth and method Second, Revised Edition Translation revised by Joel Weinsheimer and Donald G. Mars. 601 p. URL : https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/6365045/mod_resource/content/1/Gadamer%2C%20H-G%20-%20Truth%20and%20Method%2C%202d%20edn.%20%28Continuum%2C%202004%29.pdf

171. Gombos Katalin. EU Law viewed through the eyes of a national judge. URL : https://ec.europa.eu/dgs/legal_service/seminars/20140703_gombos_speech_en.pdf

172. Goodrich, P. Historical Aspects of Legal Interpretation. *Indiana Law Journal*, 1986, Vol. 61:315. P. 331–354

173. Greenberg, Mark, «Legal Interpretation», The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/legal-interpretation/>

174. Gkouvas, Triantafyllos. The Nature of Legal Interpretation: What Jurists Can Learn about Legal Interpretation from Linguistics and Philosophy», *International Dialogue*. 2018. Vol. 8, Article 4. P. 27–46 DOI: <https://doi.org/10.32873/uno.dc.ID.8.1.1150> URL : <https://digitalcommons.unomaha.edu/id-journal/vol8/iss1/4>

175. Greenawalt, Kent. A Pluralist Approach to Interpretation: Wills and Contracts. 2005. 42. San Diego L. Rev. 533. P. 533–606. URL : <https://digital.sandiego.edu/sdlr/vol42/iss2/6>.

176. Goodman Josh, Divine Judgment: Judicial Review of Religious Legal Systems in India and Israel, 32 *Hastings Int'l & Comp. L. Rev.* 477. 2009. URL : https://repository.uchastings.edu/hastings_international_comparative_law_review/vol32/iss2/3

177. Hatcher, D. Why Formal Logic is Essential for Critical Thinking. *Informal Logic*. 1999. Vol. 19, № 1. p. 77-89. DOI:10.22329/il.v19i1.2317
178. Hoffman, David A. and Arbel, Yonathan A., Generative Interpretation (August 13, 2023). New York University Law Review, Vol. 99, 2024, U of Penn Law School, Public Law Research Paper № 23-27, 61 p. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4526219> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4526219>
179. House of Commons procedure and practice. Edited by Robert Marleau and Camille Montpetit, 2000. URL : <https://www.ourcommons.ca/marleaumontpetit/DocumentViewer.aspx?Language=E&Sec=Ch16&Seq=6>
180. James N. Logical, critical and creative: teaching «thinking skills» to law students. *QUT Law & Justice*. 2012. Vol. 12 № 1. P. 66–88
181. Lessard, M. (2020). A Dynamic Judicial Approach to Diachronic Legislative Integrity. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*. 33(2). P. 481–491.
182. Ludo Rocher, Hindu Conceptions of Law, 29 *Hastings L. J.* 1283 (1978). URL : https://repository.uchastings.edu/hastings_law_journal/vol29/iss6/2
183. Murray, Michael D., Artificial Intelligence and the Practice of Law Part 1: Lawyers Must be Professional and Responsible Supervisors of AI (June 14, 2023). URL: <https://ssrn.com/abstract=4478588> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4478588>
184. Ritchey, T. Analysis and Synthesis on Scientific Method – Based on a Study by Bernhard Riemann. URL: <https://www.swemorph.com/pdf/anaeng-r.pdf>
185. Sammut I. Interpreting the law in a mixed jurisdiction: the professor vs. the judge—peers or rivals. URL : https://dspace.loyno.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/31/Sammut-Proof%201_30_17.pdf?sequence=1&isAllowed=y
186. Sekhon Nyamat. The Role of Lawyers in Interpreting Law. URL : <https://medium.com/the-opinion/the-role-of-lawyers-in-interpreting-law-b482c7343c1e>
187. Statutory Interpretation – Mostly Common Sense? Melbourne University Law Review Annual Lecture By Honourable Justice John Middleton

Justice of the Federal Court of Australia 14 April 2016. URL :
[https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjT-](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjT-YeTnbuBAxUNKRAIHSoBDZkQFnoECCgQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.fedcourt.gov.au%2F__data%2Fassets%2Frtf_file%2F0008%2F32966%2FMiddleton-J-20160414.rtf&usg=AOvVaw0DteKWnp9r4WO_eagPCkI2&opi=89978449)

[YeTnbuBAxUNKRAIHSoBDZkQFnoECCgQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.fedcourt.gov.au%2F__data%2Fassets%2Frtf_file%2F0008%2F32966%2FMiddleton-J-20160414.rtf&usg=AOvVaw0DteKWnp9r4WO_eagPCkI2&opi=89978449](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjT-YeTnbuBAxUNKRAIHSoBDZkQFnoECCgQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.fedcourt.gov.au%2F__data%2Fassets%2Frtf_file%2F0008%2F32966%2FMiddleton-J-20160414.rtf&usg=AOvVaw0DteKWnp9r4WO_eagPCkI2&opi=89978449)

188. Sociological Approach. URL:
<https://www.studysmarter.co.uk/explanations/social-studies/sociological-approach/#:~:text=The%20sociological%20approach%20refers%20to,goes%20beyond%20%27common%20sense%27.>

189. Sotiri E. AI interpretations of legal agreements: When software goes to court (or at least tries) URL: <https://www.linkedin.com/pulse/ai-interpretations-legal-agreements-when-software-goes-erwin-sotiri>

190. Statutory Interpretation: General Principles and Recent Trends. URL :
<https://www.everycrsreport.com/reports/97-589.html>

191. The meaning of artificial intelligence for legal researchers. URL :
<https://legal.thomsonreuters.com/en/insights/articles/meaning-of-ai-for-the-legal-industry>

192. Vogenauer Stefan, Interpretation of Statutes, History of URL:
https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/Interpretation_of_Statutes,_History_of#5._Methods_of_statutory_interpretation_in_19th_century_nation_states

193. Wacks, Raymond, 'Law as interpretation', *Philosophy of Law: A Very Short Introduction*, 1st edn, Very Short Introductions (Oxford, 2006; online edn, Oxford Academic, 24 Sept. 2013), <https://doi.org/10.1093/actrade/9780192806918.003.0003>, accessed 20 Oct. 2023.

194. West, C. Schleiermacher's Hermeneutics And The Myth Of The Given. *Union seminary quarterly review*. URL :
<https://core.ac.uk/download/pdf/161442638.pdf>

195. Wood, T. AI for legal reasoning. URL: <https://fastdatascience.com/ai-for-legal-reasoning/>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лук'янчук О. В. Місце та значення герменевтики в процесі інтерпретації права. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 18. С. 56–63. URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2021/18/9.pdf>
2. Лук'янчук О. В. Загальнотеоретичний дискурс проблеми інтерпретації права. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 81–86. URL : <https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/76f552fb-c11a-44a1-8aeb-4116d49f91dd/content>
3. Лук'янчук О. В. Методологічні властивості інтерпретації в процесі дослідження сучасного права та держави. *Держава та регіони. Серія: Право* 2023. № 1 (79). С. 17–21. URL : http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2023/2.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

4. Лук'янчук О. В. Герменевтика права: еволюція наукових поглядів. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 93–96.
5. Лук'янчук О. В. Інтерпретація права: генеза та актуалізація. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-*

річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 118–121.

6. Лук'янчук О. В. Герменевтика права в системі методології дослідження сучасних змін права та держави. *Розвиток сучасного права та держави в юридичній теорії та практиці* : матеріали всеукр. круглого столу онлайн присвяч. 25-річчю Національного Університету «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 25 листоп. 2022 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» ; каф-ра заг. теор. права та держави. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С. 49–54

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертації, результати розроблення проблеми, здобуті узагальнення і висновки обговорено на засіданнях кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» та оприлюднено на: Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.) – особиста участь; Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) – особиста участь; всеукраїнському круглому столі «Розвиток сучасного права та держави в юридичній теорії та практиці» (м. Одеса, 25 листопада 2022 р.) – особиста участь.